

A MAGYARSÁG ÉS A SZLÁVOK

ÍRTA

DIVÉKY ADORJÁN, FÜGEDI EBIK, GOGOLÁK LAJOS,
GUNDA BÉLA, HADROVICS LÁSZLÓ, KNIEZSA
ISTVÁN,
LUKINICH IMRE, THIM JÓZSEF, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN,
Z S IRAI MIKLÓS

SZERKESZTETTE

SZEKFŰ GYULA

KIADJA A BUDAPESTI KIR. MAGYAR PÁZMÁNY
PÉTER TUDOMÁNY-
EGYETEM BÖLCSESZETI KARÁNAK
MAGYARSÁGTUDOMÁNYI INTÉZETE
ÉS A
FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET
ÉS KÖNYVNYOMDA
BUDAPEST, 1942

ELŐSZÓ.

A Magyarságtudományi Intézet, mely a Pázmány Péter-Tudományegyetem bölcsészeti karának egyik kutató-intézete, 1942 március havában harmadszor rendezte meg közérdekű előadásorozatát, melynek látogatottsága igazolta az ezévi előadások tárgy választását. A ma[^]varság és a szláv népek egymáshoz való viszonya minden vonatkozásban érdekelte közönségünket. S ez nem csoda, hiszen a német és török népet kivéve egyik népcsoporttal sem voltak a magyarságnak oly régi és állandó érintkezései, mint a szlávssággal. Viszont ezekkel a szoros kapcsolatokkal fordított arányban van irodalmunknak és benne tudományos irodalmunknak feltűnő szegénysége szláv vonatkozásokban és azok magyarázatában.

Ebben a helyzetben a Magyarságtudományi Intézet szükségesnek látta, hogy a magyar-szláv kapcsolatokat illető lényegesebb tudnivalókat előbb előadásorozatban, utána nyomtatásban is közölje az érdeklődőkkel. Ez a kötet, melynek szerkesztésével a Magyarságtudományi Intézet engem, mint egyik tagintézetének vezetőjét bízott meg, a márciusban elhangzott előadásoknak többé-kevésbé bővített szövegét adja, irodalmi utalásokkal és jegyzetekkel megerősítve. Az előadások a dolog természete szerint két csoportra oszlanak. Az egyikbe tartozók a szlávsságot általában és a minket érdeklő szláv népeket közelebbről jellemzik, s felrajzolják a szláv őshaza, ősi

kultúra, szétvándorlás kérdésétől kezdve, a szláv történet és műveltség minden jelentősebb mozzanatát, természetesen mindenkor tudományos színvonalon, hiszen szerzőink, kik kérésünkre vállalták az előadások tartását, mindnyájan tudósok, tárgyuknak elismert legjobb szakemberei, akik emellett az aktuális vonatkozásoktól elvből is tartózkodnak. A másik csoportbeli tanulmányok a magyar-szláv érintkezések pozitív leírását adják, nyelvi, irodalmi, néprajzi téren különösen. Hozzáértők maguktól is észre fogják venni, hogy mind az első, mind a második csoportbeli tanulmányok nagy része magyarul még egyáltalában nem érintett kérdéseket taglal – a szlávoknak a magyarságra, de még inkább a magyarságnak a szlávokra való hatása, s ennek tényei eddig jóformán teljességgel ismeretlenek voltak, a kötetünkben először tárgyalatnak.

Mint szerkesztőnek meg kell jegyezmem, hogy az egyes tanulmányok változatlan alakban, szerzőik eredeti szövegében jelennek meg, ami magyarázatául szolgál az olvasó részéről könnyen megfigyelhető azon ténynek, hogy az egyes tanulmányok közt mind módszerben, mind stílusban eltérések vannak. Különböző nemzedékek idősebb és ifjabb írói fogtak össze itt közös vállalkozásban, mindenki megtartva a saját írói tulajdonságait, – ami, merem hinni, külön értéket ad e kötetnek.

Végül köszönetet kell mondanom a Magyarságtudományi Intézet fiatal tudós adjunktusainak, akik állandó szívességükkel nagyon megkönnyítették nekem a szerkesztői munkát.

Budapesten, 1942 április havában.

Szekfü Gyula.

A SZLÁVOK ŐSTÖRTÉNETE.

Nyelv. A szláv nyelvek ahhoz a nagy nyelvcsaládhoz, tartoznak, amelyet elterjedésének két legfontosabb területe alapján indoeurópainak, vagy német eredetű kifejezéssel indogermánnak nevezünk. Az idoeurópai nyelvcsalád egyes tagjai rokonságuk foka szerint több részre oszlanak, ami azt bizonyítja, hogy az egyes nyelvek az ősi közösségből nem egyszerre szakadtak ki, hanem először csupán egyes csoportok váltak ki belőle. Ezeknek a csoportoknak további szétválása eredményezte azt az állapotot, amelyet ma ismerünk. Hogy ez a feltételezett nyelvi egység mikor volt, arra alig tudunk válaszolni. Az összes indoeurópai nyelvek közül szanszkritnak vannak a legrégebb emlékei a Krisztus előtti második évezredből, de már ezek is teljesen egyéni, az indus ágra jellemző sajátosságokat tükröznek. Az egység korát tehát ez időnél sokkal korábbra kell helyeznünk.

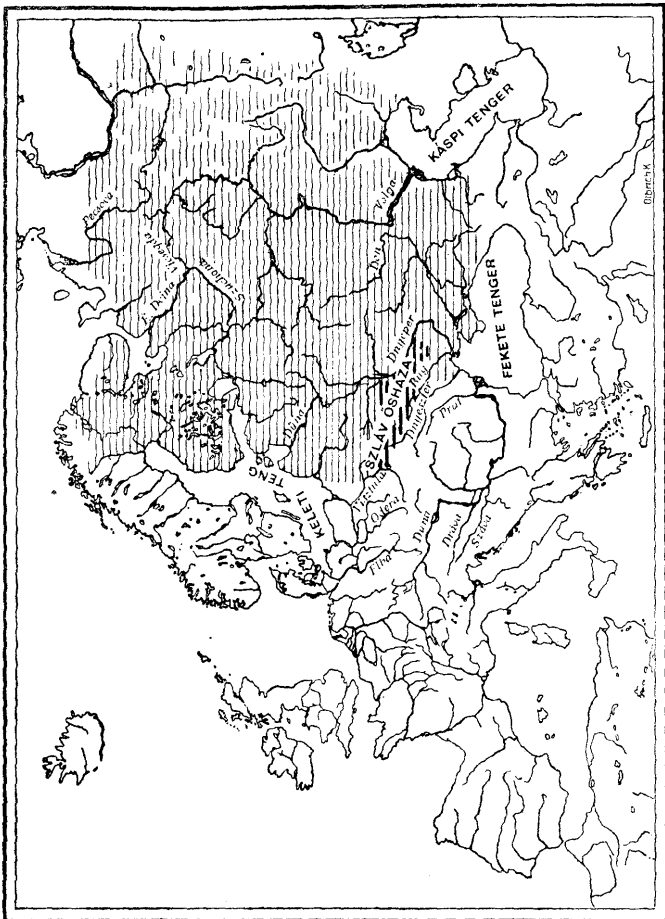
Az indoeurópai ősnyelvben, mint minden nyelvi közösségben, már kezdetben is számos helyi eltérés mutatkozott. Ezek az eltérések már az ősnyelvben nyelvjárások kifejlődésére vezettek. Mindenesetre világosan megkülönböztethetünk két nyelvjárást. Azt, amelyben az előlképzett *h* (amilyent például a magyarban a *hi*, *he* szótagokban ejtünk) megmaradt *k*-nak, és azt, ahol az réshanggá, *sz*, vagy *s*-sé fejlődött. Az előbbi nyelveket a latin *centum* szóval *kentum* az utóbbiakat az ugyancsak 'száz' jelentésű ó-perzsa *satem* szóval *szatem* nyelveknek nevezzük.

Kentum-nyelvek a görög (*ε-χάτον*), a latin (*centum*, olvasd *kentum*), a kelta (*cant*, olv. *kant két* stb.), a germán (gót *hund*, német *hundert*; *aha k-ból* aránylag igen kései fejlemény); és valószínűleg az ókori illír nyelvek. A szatemnyelvekhez ezzel szemben az indoiráni nyelvek (szanszkrit *satam*, persza *satem*), az örmény és a balti-szláv csoport (litván *ėimtas*, régi szláv *suto*, ma *sió*), a régi nyelvek közül pedig a trák-dák számítanak.

A szláv nyelvek tehát szatem-jellegű nyelvek, és így közelebbi rokonságuk a keleti indo-iráni-örmény csoport. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb egyezés a hangtan, alaktan és a szókincs terén elsősorban itt keresendő. De ezen belül is összehasonlíthatatlanul több egyezést mutat a balti nyelvekkel (litván, lett és a kihalt óporosz), mint a szatem-ág többi tagjaival. Itt már olyan nagyszámú és sokszor egész kis részletekig ható rokon fejlődést találunk, hogy joggal teszünk fel egy hosszabb balti-szláv korszakot az ősnyelv közös szatem ágából való kiszakadás után, amikor is a balti nyelvek és a szláv ősnyelv közös nyelvet alkottak, és így abban az időben a fejlődésük is azonos volt. A balti-szláv közösség körülbelül a Krisztus előtti első évezred elején bomlott szét. Egyik ágából a ma ismert és már említett balti nyelvek őse, a másiktól pedig az őszláv nyelv keletkezett. A balti nyelvek; tehát valóban közeli rokonságban állnak a szlávokkal, de csak a többi indoeurópai nyelvekhez viszonyítva. Az mindenestre súlyos tévedés, hogy a litván, lett és az óporosz nyelveket egyszerűen szlávoknak minősítik. A különbség a két nyelvcsoport között majdnem olyan nagy, mint a latin és a német nyelv között.

Az ősszláv nyelvben a balti-szláv nyelvközösségből való kiválás után hamarosan újabb eltérések kezdtek meggyökeresedni, és megkezdődött az egységes ősszláv nyelvnek nyelvjárásokra való tagozódási folyamata. Ma

A SZLAV ÓSHAZA KÉRDÉSÉHEZ

a szláv nyelveket három ágra szoktuk osztani: keleti, déli és nyugati szláv nyelvekre. A keleti szláv nyelvekhez az orosz nyelvek tartoznak (nagyorosz, fehérorosz és kisorosz, amelyet másképp ukrán vagy rutén nyelvnek hívnak), a déli szláv nyelvek a bolgár, szerb, horvát szlovén; a nyugati szláv nyelvek sorába pedig a ma élők közül a lengyel, cseh, tót, az alsó és felsőszorb nyelvet, a régiek közül még a pomerán (a mai Mecklenburg és Pomeránia régi szláv lakosságának nyelve), valamint a XVIII. században kihalt poláb nyelvet (az Elba balpartján a Lüneburger Heide vidékén élt szláv nyelv) számítjuk. Ez a felosztás ugyan földrajzi jellegű, azonban nagyjából megfelel a szláv nyelvek belső rokonságának is.

Őshaza. Őshazán általában egy nép azon korábbi lakóhelyét szoktuk érteni, ahol az a nép még részekre bomlása előtti időben együtt lakott. A szlávok őshazájának azt a területet nevezzük, amelyen a szlávok még szétvándorlásuk előtt, az ősszláv nyelv korszakában éltek. Itt meg kell különböztetni a szláv őshazát az indoeurópai népek őshazájától, sőt esetleg a szatem-ágétól is. Ez utóbbiak helyére és idejére vonatkozólag a felfogások ma is élesen eltérnek. Míg egyesek az indoeurópai nyelvek őshazáját Európába, különösen Kelet-Európába helyezik, addig ma is sokan vannak, akik azt Ázsia területén keresik. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az indoeurópai nyelvnek szatem-ága Közép-Oroszország területén már a Krisztus előtti III. évezredben élt, mert érintkezett az akkor még egységes finnugor nyelvvel, amint azt a finnugor nyelveknek közös indoiráni jövevényszavai bizonyítják. (Pl. magyar *száz*, finn *sata* egy szatem-nyelvi *satem* szóból.)

A szláv őshazáról az volt sokáig az általános vélemény, hogy a Duna mentén és a Balkánon kell keresni. Ez a felfogás már a legrégebb (XII. századi) orosz krónikában, az

ügynevezett Nyesztor-krónikában is jelentkezik, ahová talán valami délszláv forrásból került bele. A délszlávok ugyanis, főleg a horvátok, az egyházi szláv nyelvért a latin papsággal vívott küzdelmükben szívesen hivatkoztak arra, hogy ők a klasszikus ókor illírjeinek utódai, a glagolita írás pedig magától Szent Jeromostól származik. Ez a felfogás a szláv krónikákban – legalább is keleten és délen – mély gyökeret eresztett. Hatása alól még a múlt században sem tudtak szabadulni, mert például Safárik a múlt század közepén írt – a maga korában magas tudományos értéket képviselő – munkájában szintén ezt vallotta.

A szlávok őshazájának megállapítása nem könnyű feladat, de nem is megoldhatatlan. A klasszikus kor görög és latin írói, valamint a későbbi források adatainak a nyelvtudomány és a régészet eredményeivel való összevetése nagy vonásokban elég biztosan meghatározza azt a területet, ahol a szláv őshazát keresnünk lehet. Mindenesetre azt egész határozottan eldönti, hogy hol nem lehet. Ezeknek a forrásoknak világánál ma már a legkisebb kétségünk sem lehet, hogy a Duna mentén és Balkánon nem észlelhetjük a szlávok bölcsőjét. Ennek a területnek néprajzi viszonyait a klasszikus ókorban sokkal jobban ismerjük, semhogy olyan nagyszámú nép, amilyenek a szlávság a Krisztus utáni VI. századtól kezdve élénk bukkan, ezen az aránylag nem nagy területen hosszú évszázadokon keresztül teljesen homályban maradhatott volna. Az itt említett trák-dák és illír népekkel való azonosítás a mai fejlettebb nyelvtudományi és régészeti ismereteink mellett magától elesik, mert minden, amit ezekről a népekről tudunk, teljes ellentétben áll a régi szlávokról ránk maradt adatokkal. Bár ezeknek a barbár népeknek a nyelvéből nem maradtak ránk szövegek, az igen nagyszámú helyes személynévi anyag alapján világos, hogy e népeknek a

szlávokhoz csak annyiban volt közük, hogy valamennyien az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoztak. Kultúrájuk és a Krisztus utáni VI. századtól itt igazolható szlávéké között áthidalhatatlan szakadék tátong. Hozzávehetjük ehhez még a helynevek tanúbizonyságát is. Különösen a folyónevek nagyon fontosak egy terület ősi néprajzi viszonyainak megállapításánál, mert a folyónevek minden más földrajzi névnél szívósabbak, hiszen a folyók nem pusztulnak el, nevüket pedig a folyó egész hosszában lakó népek, sőt azon túl is fenntarthatják. A Duna mellékéek és a Balkán valamennyi nagyobb folyójának a neve kimutathatóan nem szláv (*Duna, Tisza, Szamos, Kőrös, Maros, Temes, Bába, Dráva, Száva, Boszna, Kutya, Narenta, Sztruma* stb., stb.), ez pedig abban az esetben, ha a szláv őshaza ezen a területen feküdt, teljesen érthetetlen volna. De közvetlen forrásokkal is rendelkezünk arra nézve, hogy a Krisztus utáni VI. századig a szlávok nem lakhattak a Duna mentén és attól délre. A VI. században élő Jordanes és Prokopios a szlávokat a Kárpátoktól Északkeletre és nem említi szlávokata Duna mentén. Különösen fontos itt Jordanes tanúvallomása, mert ez az író a Duna vidékének és a Balkánnak történeti eseményeit és néprajzi viszonyait nagyon jól ismerte.

Mintthogy tehát a szláv őshaza a Kárpátoktól délre semmiképpen sem helyezhető el, a komoly kutatók a múlt század közepétől kezdve egyértelműen a Kárpátoktól északra kezdték keresni. Ma már nincs senki, aki nem itt tenné fel a szlávok őshazáját. A részletekben azonban az egyes felfogások közt jelentős ellentétek mutatkoznak. Az Elbától a Volgáig alig van olyan vidéke ennek az óriási térségnek, ahová a szlávok őshazáját több-kevesebb szakszerűséggel ne próbálták volna rögzíteni.

Az északnyugati terület mellett való állásfoglalás szoros kapcsolatban van az úgynevezett lauzitzi kultúrának

népi hovatarozásával. E kultúra központja a régi Lausitz területén volt, ahonnan kelet felé a Dnyeperhez, dél fele a Cseh-medeneébe, Morvaországba és kis részben Magyarország területére is kisugárzott. Ezt a kultúrát – amely a Krisztus előtti II. évezred eleje körül kezdődött – régebben általánosan szlávnek tartották, főleg azért, mert ennek a kultúrának egyik jellemzője volt az urnatemetkezés, már pedig kétségtelenül szláv eredetű temetőkben is gyakran bukkanunk erre a szokásra. Azonban ennek a kultúrának az urnatemetkezés szokásán kívül a szlávok emlékeivel semmi kapcsolata nem volt s ma már senki pince, aki a lausitzi kultúrát – amely legvalószínűbben illír volt – a szlávokkal hozná összefüggésbe.

A szláv őshaza kérdésében ma két, lényegében egymástól nem sokban eltérő felfogás küzd egymással. Az egyik inkább nyugatra, a Visztula vidékére, a másik inkább keletebbre, a Dnyeper körüli területre helyezi. 4 két felfogásnak politikai színezete is van, mert az elsőt németellenes éllel a lengyel kutatók képviselik, míg a másodikat főleg a németek hirdetik, de a cseh Niederle is ez utóbbi mellett foglal állást. Mai tudásunk szerint a szlávok a Krisztus születése körüli időben a Visztulánál tovább nyugatra nem terjedhetett, mert ókori forrásaink szerint ott már a germánok területe kezdődött, A Visztulára mint a szlávok nyugati határára vonatkozólag az ókori források is utalnak. így például a Krisztus utáni II. századi Ptolomaeus alexandriai geográfus térképen a szlávokat ókori nevük, a *Veneti* ~ *Veneto*i alatt a Visztulától keletre helyezi. A VI. századi Jordanes szerint is, a «Veneták nagyszámú népe, akiknek a neve törzsek szerint váltakozik, mégis főleg szlávoknak és antoknak hívják őket», a Visztulától a Dnyeszterig terjedő területen laknak. A szlávok területének nyugati határául tehát időszámításunk kezdetétől a VI. századig a Visztulát tekinthetjük.

Itt azonban felmerül a kérdés, hogy a Visztulának egész hossza mentén forrásától torkolatáig, ültek-e a szlávok, vagy csupán a középső részén. Főleg a Visztula torkolata kérdéses, mert itt ugyan tudunk a Krisztus utáni III. századból gót államról (ennek emléke Danzig, lengyelül Gdansk, eredetileg Godaniska), de hogy szláv lakosai is voltak-e, ma még semmi bizonyítékát nem látjuk.

Még kérdésesebb a keleti határ. A Krisztus utáni VI. században, amikor a szlávok a különböző forrásokban félreérthetetlenül kezdenek felbukkanni, a szlávok keleti határa eléri, sőt át is lépi a Dnyeper folyót. A VI. századi Prokopios szerint a szlávok egy törzse, az antok, már a Don felső folyásának vidékén is laknak. Nem lehetetlen azonban, hogy itt csak a Donecről van szó. De ez a terület már nem tartozhatott a szlávok őshazájához. Abból a tényből ugyanis, hogy e vidék nagyobb vizeinek a nevei az egy *Desna* folyót kivéve, nem a szlávból erednek, világosan következik, hogy a szlávok e területen későbbi jövevények. Ennek alapján valószínű, hogy eredetileg a Dnyeper vidéke nem tartozhatott a szláv őshazához, mert a folyó neve nem szláv eredetű. – Ami a terület déli részét illeti, felette bizonytalan, hogy elérte-e a Kárpátokat. Egyrészt az ókorban itt egy *karp* nevű népet emlegetnek (erről nevezték el a *Kárpátokat*), mely a Krisztus utáni II. században a Kárpátokat átlépve, Erdély területére költözött. Minden amellet szól, hogy ez a nép trák nyelvű volt, de mindenesetre bizonyos, hogy nem volt szláv. Már előbb, a Krisztus előtti IV. század körül a nyilván germán eredetű basztarnákat is itt találjuk, és innen van a Peutingeri táblán a Kárpátok láncolatának *Alpes Bastarnicae* neve is, azaz e népnek valami maradványa még esetleg a Krisztus utáni századokban is élhetett e vidéken. E hegylanc egyes részeinek trák *Beszkid* (a *Kárpát* név mindenütt feledésbe merült és csak újabban, a klasszikus irodalom

alapján terjedt el újra), sőt a *Dnyeszter* egyébként ismeretlen eredetű neve is a mellett szól, hogy a szlávok területe eredetileg nem terjedt eddig a vidékig. – Északon a helyzet aránylag a legkönnyebb. A mai Keletporoszország és az egész fehér orosz terület víznevei kimondottan nem szláv eredetűek, hanem balti jellegűek (*Nemen* stb.), bizonyos tehát, hogy a szláv őshaza idáig már nem nyúlhatott fel. Kérdés legfeljebb a Visztula torkolata körül lehet, mert Ptolomaeus térképe a szlávokat ide helyezi, sőt a Balti tengert is «veneta», azaz szláv öbölnek nevezi, azonban egyelőre minden más adatunk ennek ellentmond.

A szláv őshazát tehát mai tudásunk mellett – legalábbis Krisztus születése körüli időben – a Visztula és a Dnyeper középső folyásai közé helyezhetjük. E terület, északi határa körülbelül Varsó vonalában húzódhatott, Déli határára kevesebb a támaszpontunk, de annyi valószínűnek látszik, hogy nem érte el a Kárpátokat, délkeleten pedig legfeljebb Kievig terjedt. Ez a terület, amely magában foglalja a háború előtti Lengyelország középső részét, Volhiniát és Ukrajna nyugati területét, mocsarakkal tarkított jellegzetesen erdős vidék. A szlávok magukkal hozták őshazájukból a mocsarak és erdők iránti vonzalmukat és szétvándorításuk után is elsősorban ilyen vidékeket szálltak meg. De ez a fémekben rendkívül szegény vidék magyarázza meg azt is, hogy az ősi szláv kultúrában miért hiányzanak jóformán teljesen a fémleletek.

Erre a területre mutatnak névényföldrajzi érvek is. Abból a tényből, ugyanis, hogy a szláv nyelvekben a bükkfának és a juharfának a neve nem ősi eredetű, hanem a gótból van kölcsönözve (szláv *buky* és *jávor*; v. ö. német *Buche* és *Ahorn*), arra következtethetünk, hogy a szláv őshaza területén e két fa ismeretlen volt, A bükk elterjedésének határa körülbelül a Königs bergt ői Moldváig húzott vonal, míg a juharé körülbelül a Visztula folyó, Ezekről a vona-

laktól keletre a két fa nem fordul elő. A szláv őshaza tehát csak ettől keletre kereshető.

A szláv őshaza rögzítést; felveti a kérdést, kik, milyen népek voltak a szlávok szomszédai az őshazában. Mint láttuk, a szlávok legközelebbi rokonai az indoeurópai nyelvcsaládban a balti népek, akikkel a nyelvtudomány tanúsága szerint az indoeurópai közösségből való kizakadás után is még évszázadokon keresztül együtt éltek. A balti népeket tehát nyilván valahol a szláv őshaza közelében kell keresnünk. Mind a három balti nép lakóhelye a szlávokétól északra terül el, valószínű, hogy a balti-szláv korszakban is már ez volt a későbbi két ág őséneke, a két nyelvjárásnak az elhelyezkedése. Itt tehát, nem tekintve az egyes kirajzásokat, mint pl. a galindokét, (oroszul goljacl), akik messze keletre kerültek, az őskortól kezdve lényeges változás nem történt. Hogy az ősszlávok északkeleten érintkeztek-e a mai Moszkva vidékén lakó finnugorokkal, az ma nem bizonyítható. Valamivel határozottabb a szlávok iráni szókincsére vonatkozó tudomásunk (pl. *bog* 'isten' stb.), de az idetartozó szavak száma is igen csekély, így a két nép között sem tehetünk fel szoros történeti kapcsolatot. Ez azért jellemző, mert az irániak a Krisztus előtti IV, századtól kezdve egészen a hunok betöréséig (Kr. u. 875) Oéloroszország steppéinek korlátlan urai voltak. A kapcsolatok laza jellege azt mutatja, hogy a szlávok nem jutottak el még akkor a steppe-vidékre. Erre vall különben az a tény is, hogy a szlávban ó-görög jövevényszó nem található, azaz a szlávok a Fekete-tenger melléki görög gyarmatvárosokkal nem jutottak érintkezésbe, holott mint tudjuk, a déloroszországi iráni kultúra át volt itatva görög elemekkel. A szlávok déli szomszédaira vonatkozólag csak annyit tudunk, amennyit szüksézává ókori forrásaink elárulnak. Itt emlegetik ugyanis a trák karpokat és a germán

hasztarnákat. Hogy a trák karpokkal a szlávok milyen kapcsolatban álltak, nem tudjuk, mert a trákok nyelvét csak igen fogyatékosan ismerjük, és így nem állapíthatjuk meg, vannak-e trák elemek az összlávban. Ami a germán basztarnákat illeti, nagyon valószínű, hogy nekik tulajdoníthatjuk azokat a germán eredetű szavakat a szlávban, amelyeknek hangalakja régebbi korra mutat, mint a Krisztus után III-IV. századra tehető gót elemeké, Lehet azonban, hogy e szavak a már évszázadok óta a szlávoktól nyugatra a Visztula mellett lakó más germán törzsek nyelvéből erednek.

Legnehezebb a nyugati szomszédság kérdése. Időszámításunk elején ugyan már germánok laktak a szlávoktól nyugatra, a Visztula balpartján, bizonyos adatokból azonban arra következtethetünk, hogy ez nem mindig volt így. A németek ugyanis a szlávokat *Wind-eknek*, nyelvüket *windischnek* nevezik (innen a nyugatmagyarországi szlovének magyar *vend* neve), ez a név *Venedi*, *Veneti*, *Venedae* stb. alakokban a szlávok nevéként már a klasszikus ókorban előfordul. Mivel a szlávok magukat soha és sehol sem hívták ezen a néven – a szlávok saját népi neve *Slovene*, amely latinositva *Sclaveni*, *Sclavi* alakban használatos – bizonyos, hogy e név eredetileg nem a szlávokat jelölte, és csak névátruházással van dolgunk, mint pl. a csehek német *Böhmen* nevével a korábban ott élő kelta *bojok* nevéből: *Bojohaimen* 'a bojok hazája'. Feltehető tehát, hogy a *Winden* is ilyen, eredetileg neftt szláv népet jelölő név volt, amelyet a germánok a régi *Veneia* nép földjére települt új szláv lakosságra ruháztak át. Mivel pedig ez a név pontosan azonos a balkáni és északolaszországi illírek nevével (vö. *Venetia* 'Velence'), valószínű, hogy ezzel a névvel a germánok eredetileg az illíreket nevezték, az illírek elköltözése után azonban 0 nevet a helyükre települt szlávokra vitték át, Mivel az

illírek északi hazájukból a Krisztus előtti első évezred elején vándoroltak le, a névnek a germánban igen réginek kell lennie. Ebből mindenesetre következik, hogy a szlávok eleinte nem voltak szomszédosak a germánokkal és csak akkor kerültek egymás mellé, amikor az illírek kiűrtették északi hazájukat. A germán-szláv szomszédság azonban mindenesetre igen régi, amit a nyelvtudomány is bizonyít, Vannak ugyanis olyan jelenségek a germán és szláv nyelvekben, amelyek igen régi érintkezésre vallanak.

Ezzel szemben a szlávok nem voltak közvetlen szomszédai a keltáknak, mert a kelták neve a szlávban a germánból származik (kelta *volcus* > germán *Walhōz* > ősszláv *volchz*, ebből pedig délszláv, cseh és tót *vlach*, lengyel *wloch*, orosz *voloch* fejlődött szabályosan). Ez a mellett is bizonyít, hogy a szlávok nem lakhattak valahol az Elba mellékén, mert akkor a Délnémetországban és Csehországban lakó kelták szomszédságában éltek volna és a kelták nevét nem a germánból kellett volna kölcsönvenniök. Lehet azonban, hogy a szlávok ezt a nevet már nem is a keltákra, hanem a római birodalom romanizált lakosságára vonatkoztatva vették át a germánoktól. Azaz a szónak a szlávban kezdettől fogva csak 'romanizált ember' volt a jelentése. Ebben az esetben a név viszont a szlávok balkáni őshazája ellen volna újabb bizonyítékunk, hiszen a szlávok, ha ősidők óta a Balkánon laktak volna, a szemük előtt kialakuló nép elnevezésére nem a Kr. u. III. században a Balkánra került germánoktól kölcsönöztek volna kifejezést.

Az ősszlávok szomszédságával kapcsolatban meg kell emlékeznünk a gótokról is. Valamennyi szláv nyelvben nagyszámú olyan szót találunk, amelyek az egyes nyelvekre jellemző szabályos hangalakjuk alapján az ősszláv örökségből származnak, ott azonban világosan a gót nyelvből vannak átvéve. Ez azt mutatja, hogy a szlávok még

az ősszláv korszakban valahol a gótokkal érintkeztek. A gótok a skandináv félszigetről hajóztak át a szárazföldre és a Visztula torkolata körül telepedtek le. Időszámításunk elején az ókori írók itt találják őket. Később délkeleti irányban a Fekete-tenger mellékére, majd onnan a Kr. utáni III. században az Alduna vidékére vonultak és innen veszélyeztették a római birodalom határait. A hunok elől a IV. században a római limes mögé a mai Bulgáriába kértek bebocsátást, ahonnan az V. században nyugat felé költöztek. Nyilvánvaló, hogy a gót jövevényszavak a szlávban abból az időből valók, amikor a gótok a Visztula alsó folyása mellett laktak. A jövevényszavak fontos műveltségi tárgyakra és fogalmakra, főleg azonban állami és hadi szervezetre vonatkoznak, ami valószínűvé teszi, hogy a gótok nemcsak szomszédai voltak a szlávoknak, hanem uralmuk alá is hajtották őket.

A szlávok neve. A szlávok magukat ma különböző neveken nevezik *Busin, Cech, Poljak, Srb* stb. Ezek a nevek azonban nem ősiiek, sőt a legtöbbről kimutathatjuk, hogy aránylag későn keletkeztek. Van azonban a szlávoknak egy ősi nevük, amely valamikor minden szláv törzsnél ismeretes volt. Ez a *Slovenin*, többszáma *Slovene*. így hívta az orosz Nyesztor-krónika az orosz-szlávokat, Cyrill és Metód a bolgár-szlávokat, így nevezték magukat a Raguzavideki és a zágrábi horvátok még a XVI. században is, ez a saját nevük a XVIII. században kihalt poláboknak, és így nevezi magát ma is a szlovén és a tót (itt újabb képzővel *szlovák*). De nyoma van e névnek a cseheknél és a lengyeleknél is. Valószínű tehát, hogy valamikor ez volt az összes szlávok elnevezése. A név eredetét azonban nem ismerjük. A töve úgy fest, mintha a *slovo* 'szó' származéka volna, a képző azonban arra mutat, mintha helynévből volna képezve. Mindenesetre bizonyos, hogy nem a latin *sclavus* 'rabszolga'

szóból származik. Nehéz is volna megérteni, hogy egy nép mástól tanulja meg a saját nevét, és méghozzá ilyen gyalázó nevet vegyen át. Sokkal valószínűbb, hogy a latin *sclavus* szó a római birodalomba behurcolt szláv rab-szolgák nevéből keletkezett.

A szlávok német *Winde*, *windisch* nevének eredetéről már szóltunk. Eredetileg az összes szlávok elnevezésére szolgált, tehát a csehekre, lengyelekre, oroszokra is stb. Ma csupán a németországi szorbokat és a szlovéneket jelölik vele. Ennek a szónak átvétele a magyar *vend* és az oroszokat jelölő finn *venälainen*, *Venäjä* nevek.

Hasonló az összes szlávokra vonatkozott magyar *tót* szó is. Később kiszorították az egyes törzsek nevéből átvett *orosz*, *lengyel*, *cseh*, *rác* (a *szerb* a magyarban a XVIII. században bukkan fel először, mint irodalmilag tudatosan alkotott szó), *horvát*, *bolgár* nevek. Csak azoknak a népeknek a jelölésére maradt meg a *tót* név, akik magukat *szlovénekeknek* nevezték, mint a zágrábvidéki *horvátok* a XVI. századig (Szlavónia = Tótország), a vas- és zalamegyei *vendek* (v. ö. *Tót-Keresztúr*, *Tót-Szerdahely*, «*tótsági főesjperesség*» stb.) és a ma is tóinak nevezett felsőmagyarországi szlovákok. Valószínű azonban, hogy a Magyarországon nagyszámban található *Tóti*, *Tótfalu* stb. nevek nem ezeknek a népeknek a telepeit jelölik, hanem csupán «szlávokat» jelentenek. Ezt mutatja a bihar- és szatmármegyei *Tótfalunak* oláh *Sírin* neve is, mert az oláhban a *sír*b nemcsak szerbet, hanem általában szlávot is jelent.

A *tót* név eredete még nincs teljesen tisztázva. Eégi magyar alakja *tout*, ami teljesen kizárja, hogy akár a német *tot* 'halott', akár a török *tat* 'békés' szóból eredeztessük. Mivel az ómagyar *ou* kettőshangzó sokszor *au-ra*, megy vissza, lehetséges, hogy a *tout* is ilyen tokaiakból származott. Akkor pedig összefügg az indoeurópai nép-

nevek *taut*, *teut* gyökerével, amely 'nép' jelentéiben számos nyelvben mutatható ki: ó-itáliai *touto* 'nép', ó-ír *túath* 'nép', litván *tauta* 'ország', germán *theoda* 'nép', amiből *diutish* alakon keresztül a mai *deutsch* szó keletkezett. A *tót* név tehát egy – közelebről meg nem határozható – indoeurópai nyelvből való, amelyben a *taut* szóval vagy saját magukat, vagy szomszédjukat jelölték. Hogy a szó hogyan vált a szlávok nevévé, nem ismerjük. Lehet, hogy a szlávokra csak később, az eredeti *taut néj*) elvándorlása után ment át, amint ez például a cseh német elnevezése, a Böhmen esetében történt. Bármilyen eredetű is a *tót* szavunk, bizonyos, hogy a szónak soha sértő jelentése nem volt, aminthogy különben ma sincs.

A szlávok antropológiája. A szlávok ma különböző fajtákhoz tartoznak. Míg az északi oroszok túlnyomó részére a magasabb szőke balti fajtának a sajátságai jellemzők, a déli oroszok inkább az alacsony, barna, sőt fekete típust képviselik. Hasonló a különbség az északi és a déli lengyelek többsége között. Még nagyobb a különbség az északi és déli szlávok között. Míg északon az északi és a balti fajták uralkodnak, addig délen ezek úgyszólván ismeretlenek és helyettük a dinári (főleg az Adria mentén) és az alpesi (főleg a szlovéneknél) fajták gyakoriak. Ezek mellett a viszonylag tiszta típusok mellett a keverékeknek minden foka megtalálható. Ebből a tarkaságból, amely egyébként minden európai népet jellemez, igen nehéz visszakövetkeztetni, melyik lehetett az osszlávok legáltalánosabb típusa. A kérdés különben összefügg azzal is, hogy milyen típus uralkodott az indoeurópai ősnylvet beszélő népnél. A nézetek itt nagyon szétágaznak, amit főképp az idevágó kutatások kezdetleges állapotának lehet tulajdonítani. Egyes kutatók, főleg a németek, északi fajtájúnak tartják az indoeurópai ősnépet. Mások

viszont rámutatva arra, hogy az indoeurópai népek óriási tömege nem északi fajú, és kimutathatólag a múltban sem volt az, azt vitatják, hogy az ősnép inkább alacsonyabb növésű és barnahajú nép volt. Egyik felfogásra sincs ma még elég támpontunk. Ami a szlávokat illeti, északi hazájuknak megfelelően eleve valószínű, hogy nem a mediterrán vagy azzal rokon, sötétebb színű fajtához tartoztak, hanem az északon elterjedt világosabb tónusú fajtákhoz. Amit az ókori írók a szlávok faji sajátosságairól feljegyeztek, egyöntetűen az északi népekkel való rokonság mellett bizonyít. Így a szlávokat magas, szőke, sőt vörösszőke embereknek nevezik. Ez azonban nem szláv jellegzetesség, mert nemcsak a germánok és a baltiak, hanem a finnugor népek egy része is ilyen típusú. Egyébként igen valószínű, hogy mint az európai népek általában, már az ősszlávok is kevert fajúak voltak. Mivd szláv csont vázletek a halottégetés szokása miatt a legrégebbi korra vonatkozólag teljesen hiányzanak, ez a kérdés talán sohasem lesz teljesen megoldható. A későbbi időből, a Kr. u. VI-X. századból származó leletek viszont az ősnépre nézve már nem mérvadók, mert közben az egyes szláv törzsek új lakóhelyeiken nagyfokú keveredésen mentek és mentek át. A csehekre vonatkozólag mondja pl. a X. századi Maszúdi arab író, hogy a többi szlávoktól eltérően sötét hajúak. A horvátok mai túlnyomóan dinári jellege kétségtelenül nem ősszláv sajátosság, hanem a régi illír-lakosság faji öröksége. Így van azonban minden szláv népnél, és ma vajmi nehéz a típusokat valami közös ősré visszavezetni.

Műveltség. A szláv őshaza tárgyalásánál említettük, hogy a szlávok mocsarak és erdők közepette éltek az egész ősszláv korszakon keresztül. Ennek megfelelően a szlávok elsősorban halászattal és vadászattal foglalkoztak. Az erre vonatkozó egész szókészletük mutatja

a két; foglalkozás ősi jellegét. Azonban a földművelés sem volt előttük ismeretlen. A szántás, vetés, aratás, valamint a búza, árpa, rozs, zab, köles stb. jelentőségű kifejezések minden szláv nyelvben szabályos alakban vannak meg, ami összsláv eredetre mutat. Későbbi adatok is arra vallanak, hogy a szlávok a földművelést nagyon jói ismerték. A háziállatoknak úgyszólván valamennyi közép európai faját. tenyésztették (ló, tehén, juh, kecske, disznó), de nagy nyájak nem voltak. Csak annyi állatot tartottak, amennyit télen is etetni tudtak. Télen ugyanis száraz takarmánnyal etették az állatokat, mint azt a szénagazdálkodás egész szókincse mutatja, és nem ridegen tartották, mint például a steppéken lakó pásztornépek. Mint erdőlakó népnél nagy szerepet játszottak náluk a méhek. Mézből készült italukat az ókori írók is megemlítik.

Ruházatukra vonatkozólag kevesebb adatunk van, mert a mai ruhadarabok legnagyobb részének idegen eredetű neve van. Bizonyos, hogy volt valami könnyű nyári ruhájuk, állatbőrből készült ruhájuk és bocskoruk. Lakásuk valószínűleg fából készült ház (*dorn* az indoeurópai *domus-ból* és *kútja*) lehetett. Az eredetileg nagyon egyszerű és kezdetleges lakáskultúra később germán hatásra lényegesen emelkedett, amikor átvették a 'meleg szoba', 'konyha', 'kamra' intézményét. Keleten pedig, úgy látszik idegen hatásra megismerkedtek a fürdőházzal (*bánja*). Mivel a szó a latin *balnea* szóból származik, lehetséges, hogy az intézmény is délről került hozzájuk, bár jelenleg éppen északon van elterjedve.

A fémek közül indoeurópai eredetű neve van a vasnak, aranyak, ezüstnek és az ólomnak. Ezeknek a fémeknek ismeretét tehát az indoeurópai ősnyelv korára kell visszavezetnünk. Régi, de nem az indoeurópai korból származó szavuk van a rézre és a fémre, míg a bronz és a cink neve későbbi és a germánból származik, Ezeknek a fémeknek

ismerete ellenére a legrégebb szláv kultúra, mint azt a sírleletek mutatják, fémekben rendkívül szegény. Mivel a szláv őshazában az ásványi kincsek majdnem teljesen hiányoztak, ezeket csak kereskedelmi úton és nyilván csak a gazdagabbak szerezhették meg, de ritkaságuk és becses voltuk miatt még azokat sem temették el a halottakkal. Ez a lelethiány az oka annak, hogy a szlávokat régészeti-leg olyan nehéz meghatározni. De még ott is, ahol ilyen maradandó mellékletek találhatóak, a leletek semmiféle sajátos szláv típust sem tüntetnek fel. Ennek oka talán az, hogy az őshazában nem lóvén fém, a szlávoknak nem volt módjuk maguknak a saját ízlésük szerint készíteni tárgyaikat, hanem idegenből a kész tárgyat vásárolták.

Társadalmi szervezetük alapja a család. Ebből alakult ki a nemzetség, amely egyúttal az ősszlávok legmagasabb politikai szervezete is volt. A X-XII. századi törzsek nevei világosan mutatják a családból való eredetet (*Ljutici, Radimici, Vjatici, Krivici*: Ljuta, Kadim, Vjata, Kriv népe vagy leszármazottai). Az ősszlávok tehát számtalan nemzetségre voltak tagozódva, amelyeket semmiféle kapcsolat nem fűzött össze. A család, úgy látszik, patrimonialis jellegű volt, bár vannak nyomai a matrioniális szervezetnek is. Mint annyi másban, a szláv kultúra ebben is több irányú idegen befolyás bélyegét hordja magán. Így vannak adataink egynejlőségre, többnejlőségre és többférjlőségre is.

A hadiszervezet, mint már említettük, germán hatásokat árul el. Legrégibb korszakáról különben a kifejezéseken kívül semmit sem tudunk. A későbbi állapotokat, a földvár-rendszert, már nem tekinthetjük eredetinek, mert ez az intézmény csak ott található, ahol már a szlávok megjelenése előtt évszázadokkal azelőtt is kimutathatjuk. A szláv ősvallásról is csak X-XII. századi források alap-

ján alkothatunk némi fogalmat, amikor az egyes szláv népek új területeiken ebben a kérdésben is nagymérvű átalakuláson mentek keresztül. Talán annyit mondhatunk, hogy lényegében a természeti jelenségek megszemélyesítésében állott. Papi szervezet és kultikus élet azonban nem volt.

A szlávok szétvándorlása. Bizonyára minden időben előfordult, hogy arról a területről, amelyen fentebb a szláv őshazát a Krisztus születése körüli időre vonatkozólag megállapítottuk, egyes nemzetségek más vidékekre költöztek. Mint lehetőséget ezt nem zárhatjuk ugyan ki, nem követhetjük azonban egyes kutatóknak a feltevéseit, akik északról délre, keletre vagy nyugatra megforduló minden ókori népben szlávokat látnak. Van a szláv őstörténet kutatóinak egy csoportja (például a cseh Niederle), amely ugyan tagadja a szlávok dunamenti és balkáni eredetét, mindamelllett bizonyítani igyekszik, hogy a szlávok ide, legalább is kisebb csoportokban, már időszámításunk kezdete óta kezdett beszivárogni. Ennek a felfogásnak támogatására felhossa, hogy az a nagy népmozgalom, amely a Kr. utáni II. században északkelet felől délnyugat felé megindult, és amelynek során szkíták, jazygok, különféle germán népek, karpok, majd a hunok (Kr. u. 375-ben), bolgár-törökök és más kisebb népek vonultak a Duna felé, bizonyára nem hagyta teljesen nyugodtan a szlávokat sem. Másik érv az, hogy ha a szlávok a VI. században, amikor már a mai területeken kétségtelenül felbukkannak, egyszerre és nagy tömegben szállták volna meg területeiket, ez a régi hazájuk kiürítését eredményezte volna. Már pedig a régi haza mindig szláv lakosságú maradt. Ezt a következtetést főleg nyelvészeti érvekkel próbálják megtámasztani. Van ugyanis Dunántúlon, a Balkánon és a Maros-Dunaközben néhány helynév, amelyek már a rómaiak korában előfordulnak, mégis szláv eredetűeknek látszanak.

Ilyenek: *Pelso* ~ Balai on, az I. század óta (szláv *pleso* 'lő'), *Urpanus* folyó, mellette *Urbate* város = *Vrbas* Boszniában a II. század óta (a szláv *vrba* 'fűz' származéka), *Metubarris* mocsár a Szerómségben az I. század óta (szláv *medju bara* 'mocsárköz'), *T sterna*, *Dierna*, *Zerna* stb. – város a mai Cserna pariján Krassó-Szörény megyében (szláv *cerna* 'fekete'), *Bersovia* = város a Berzava folyó partján Krassó-Szörényben (szláv *brzava* 'sebes' vagy *berzava* 'füzes'), a Tisza nevének *PatMsos* alakja, amely emlékeztet a szláv *Po-savlje*, *Po-vázie* stb. nevekre és a folyó mentét jelenti.

Ami a szlávok korai megjelenésének valószínűségét illeti, elvben ezt tagadni nem lehet, azonban eddig erre sehol a legcsekélyebb nyomot nem tudtuk kimutatni. Bár forrásaink a népnevek egész tömegét sorolják elő a Duna mellékén, közöttük még véletlenül sem fordul elő olyan név, amely mögött kétségtelenül szlávokat lehetne keresnünk (pl. *Venedi*, *Sclavi*, *Anti* stb.). Minden más népnek (pl. a szarmatáknak) a szlávokkal való összekapcsolása teljesen önkényes, és semmiféle komoly alapja nincs. A szlávok korai jelenlétét pedig még a fent felsorolt, látszólag valóban nyilvánvalóan szláv nevek sem bizonyíthatják. Ezek a nevek ugyanis csak első tekintetre, és a szláv hangtörténet terén járatlan, főleg történész-kutatók szemében olyan kétségtelenül szláv jellegűek. *Pelso-nél* például az a hiba, hogy a szlávban a szó mindig *pleso* volt, azaz *pl*-el kezdődött, míg a *Pelso* neve szókezdő *PMel* sohasem fordul elő. A *Vrbas* nem lehet szláv képzés, ilyen képzőre sehol példánk nincs. A *Metubarris-nak* sem lehet köze a *medju bara-ból*. A *Pathisos* legnagyobb baja, hogy a szlávban az ilyen *po*-val összetett nevek sohasem jelölhetnek folyót, legfeljeb csak a folyó környékét, azaz területet. Legfeltűnőbb az összecsengés a *Cserna* és a *Berzava* antik neveinél a maiakkal. Ami a Cserna nevet

illeti, a *crr* szókezdet teljesen újkori, mert még a X. században is *C sin M-t* váránk, a római név határozottan *Tsierna*. Bár a *Bersovia* ellen ilyen hangtani kifogást omolni nem lehet, ez az egy magára maradt név máisemmit sem bizonyít. Mint már sok kutató – többek közt Melich János is – bizonyította, e nevek az illírből, illetőleg a trákból is magyarázhatók. Mivel a trák is a szatem-esoporthoz tartozott, a fűzfának itt is valami *berza* alakúnak kellett lennie, a *Bersovia* név könnyen magyarázható (ráknak is).

Tudvalevő, hogy a hun birodalom, mint minden nomád állam, sok népet foglalt magában. Vannak tehát kutatók, akik azt állítják, hogy a hunok a Kárpát-medencébe szlávokat is sodortak magukkal. Van ugyanis két adat, mely ezt támogatni látszik. Az egyik Priskos Rhetornak egy tudósításán alapszik, hogy a hunok egyik népe mézből készült italt, *medos-t* iszik. A másik Jordanesnek Attila temetésével kapcsolatos megjegyzése, hogy népei sírján *strava-t* ültek. A *medos-t* sokan a szláv *med* 'méz' szóval azonosítják, annál is inkább, mert a szlávokról köztudomású, hogy nagyon kedvelték a méhsert. Csakhogy a szó a szlávban *u* tövű volt, amely az V. században még hangzott, azért szláv eredete esetén inkább valami *medus* (görögül *μεδους*) volna várható. De különben is a méhsert sehol a szláv nyelvekben *mecŰ*-nek, azaz 'méz'-nek nem nevezik, hanem csak tovább képezve *medovina* alakban él. Nem is valószínű, hogy a méhsert valaha is egyszerűen *me'2*-nek hívták volna. De erre a feltevésre nincs is kényszerítő ok, inert a *med* a szlávban indoeurópai szó, amely a germánban is megvan és meglehetősen számos olyan indoeurópai nyelvben is, amelynek szókinése, sajnos, nem maradt korunkra. A *strava-i* viszont a szláv *strava* 'ótel'-lel hozzájuk kapcsolatba, de mint újabban kimutatták, ez a szónak mai alakja, amely

még a X. században is *sutoananak* hangzói I. a VI. században tehát, mikor Jordanos ezt írta, az *u-i* még inkább lehetett hallani.

Ezek után nyugodtan állíthatjuk, hogy a szlávoknak a Duna-medencében való korai, a VI. század előtti jelenléire még mindig semmi határozott adatunk nincs.

Az első biztos adat a szlávok megjelenésére vonatkozólag 527-ből származik. Prokopios bizánci író említi, hogy ebben az évben a hunok, szlávok és az antok az Aldunánál betörték a római birodalom területére. Ettől kezdve mind gyakrabban hallunk bei eresekről és pusztításokról, amelyekben a szlávok hunokkal, kutrigurokkal (azaz bolgár-törökökkel), gótokkal és gepidákkal közösen vagy külön-külön vesznek részt. 558-ban még a bolgár kutrigurokkal együtt támadják Szalonikit, de már ugyanebben az évben felbukkannak az avarok, és ettől kezdve a szláv betörések az avarok oldalán mennek végbe.

Minden jel szerint azt a lökést, amely a szlávokat évezredes hazájukból kivetette és messze tájakra szétkergette, közvetve vagy közvetlenül az avarok előnyomulásában kell keresnünk. Nem lehet véletlen, hogy a szlávok délen is, nyugaton is, pontosan az avarok megjelenése előtt bukkanak fel. Különösen olyan területen, amelyen különben minden népmozgalomról részletesen tájékoztatva vagyunk. Az az ellenérv, hogy hiszen a szlávok már az avaroknak a Dunamedencében való megjelenése előtt tűnnek fel, és így a kettőnek egymáshoz köze nem lehet, nem helytálló. Tudjuk, hogy ilyen lovas nomád mozgalmak vihareként söpriek végig a vonulás útját. Egyik nép a másikat sodorja előre, míg valahol megtorpan az áradat és újra nyugvópontra jut. Az avarok a Kr. u. V. század közepén jelentek meg Európában. A VI. század elején Dél-Oroszországba érkeztek. Elűzték lakóhelyeikről a kutrigurokat, szabirotkat, urogoikat, majd tovább nyugatra vonulva meg-

szállták az antok (azaz a Dnyeper és Dnyeszter között lakó szlávok) földjét.

Ugyanakkor, amikor az avarok Dél-Oroszországot elfoglalják, sőt az antok földjére is benyomulnak, történik említés a hunok, szlávok és antok közös betöréséről a bizánci birodalomba, A hunok alatt itt valószínűleg a Fekete-tenger melléki bolgár-török törzsek valamelyikét kell érteni. Talán éppen azokat, akik az avarok elől menekülni voltak kénytelenek. Maguk a betörések is az ellenség elől való kétségbeesett menekülésnek tekinthetők. Minden barbár nép akkor igyekezett a birodalom határai mögé kerülni, mikor hátulról erős ellenség üldözte. Ide menekültek a gótok a hunok elől, sőt megkísérelték ezt a magyarok is, amikor a besenyőktől vereséget szenvedtek. Így kell tehát felfognunk azokat az állandóan megismétlődő betöréseket a Balkánra, amelyeket a szlávok az említett népekkel együtt 527. és 558 között vezettek. Ugyanilyen menekülési szándék vezethette a szlovéneket is, amikor 568 óta Itália területére kezdtek betörni.

Az avarok megjelenése után a Duna völgyében a szlávok az avarok előhadát alkották. Ez világosan mutatja, hogy a szlávok az avarok uralma alá kerültek. A VI. század folyamán az avarok oldalán többször végigdúlták az egész Balkánt: Tráciát, Macedóniát, Hellászt, sőt Thesszáliát is. Hogy azonban ezek a harcok nem oktalan pusztítások, hanem tervszerű hódítások voltak, bizonyítja, hogy a szlávok az avarok fennhatósága alatt ezeken a területeken le is telepedtek. Ephesosi János 585-ben nagyon érdekesen írja le a balkáni szláv honfoglalást és az avar-szláv együttélést. Megírta, hogy a szlávok végigpusztították Hellas, Tesszália és Trákia városait, és gond és félelem nélkül lagnak a római provinciákban mindent égetve és pusztítva. Nagy gazdagságban élnek, van aranyuk, ezüstjük, méneseik, igen sok a fegyverük. Megtanulták a harcot

jobban, mint a rómaiak, pedig mégis csak félénk emberek, akik alig mernek az erdőkön kívül mutatkozni és akik nem tudják, mi a fegyver, kivéve a dorongot. A ménések, valamint a gazdag fegyverzet nyilván az avarokra vonatkozik, míg a félénk emberek, akik az erdőbe bújnak és egyetlen fegyverük a dorong, csak a szlávok lehetnek.

A déli és északkeleti szlávokhoz hasonlóan a nyugati szlávok is az avarok uralma alatt állottak. Itt ugyan nincsenek olyan értesüléseink a szlávok megjelenésére vonatkozólag, mint délen, valószínű azonban, hogy a epének, morvák és tótok szintén az avar betörés elől menekülve vagy az avaroktól hajtva érkeztek mai hazájukba s bizonyos, hogy az avarok fennhatósága alá tartoztak. Ezt már a régebbi emlékeknek határozott avar jellege is bizonyítja. Ugyanekkor szállta meg a szlávok az egész későbbi Ausztria területét, sőt valószínűleg Észak-Németországot is. Ez a megszállás csupán akkor vált lehetővé, amikor egyrészt a markomannok Csehországból Bajorországba, másrészt a langobárdok Észak-Németországból a Kárpát-medencébe való költözése következtében az említett területek lényegében kiürültek. Ez a kiürítés mindkét területen a VI. század elején történt meg s bizonyos – nem tekintve néhány tévesen a szlávokból magyarázott ókori helynevet – hogy a szlávoknak a VI. század előtt itt semmi határozott nyoma nincs. Hogy az északnémetországi szlávok milyen viszonyban álltak az avarokkal, nem tudjuk. Újabb adatok arra mutatnak, hogy ezek a szlávok sem tudták magukat egészen az avarok uralma alól kivonni.

Ha igaz az – és minden adatunk a mellett szól – hogy a szlávokat az avar lökés mozdította ki az őshazából, fel kell tenni, hogy ott legalább is egy ideig, az a bizonyos úr támadt, amelyet egyes kutatók feltettek. Két szláv nyelv határvonalán mindig vannak olyan nyelvjárások, amelyek mindkét nyelv felé átmenetet: alkotnak, és így

nagyon nehéz a másikhöz sorolni. Ilyenek vannak a cseh és lengyel között (a sziléziai), a lengyel és a tót között (a keleti tót), a szerb és a, bolgár között (a macedón), a horvát és a szlovén között (a kaj-horvát), sőt a szlovén és a tót között is. Egyetlen egy területen ilyen átmeneti nyelvjárásnak nincs nyoma: a lengyel és az orosz nyelvek között, holott ezek ma nemcsak egymás mellett, hanem igen sok helyen egymással teljesen összekeveredve élnek. Ezt a jelenséget csak úgy magyarázhatjuk, hogy volt egy hosszabb idő, amikor a két nyelv nem érintkezett egymással, azaz a két nyelvterület között űr támadt. Ezt az űrt egy időre a balti népek töltötték ki – ez történelmi tény – majd a két nép ellentétes irányú expanziója következtében kiszorultak innen, illetőleg beolvadtak a lengyelekbe és az oroszokba. A szláv őshaza mai szláv jellege tehát későbbi fejlődés eredménye.

Ami a keleti szlávok feletti avar uralmat illeti, történeti adataink vannak arra, hogy az avarok a keleti szlávok (antok) területét elfoglalták. Ez a terület akkor a Dnyeper és a Dnyeszter folyók között feküdt. A terület további sorsára vonatkozólag azonban nincsenek adataink, csupán annak a hagyománya maradt meg, hogy a keleti szlávok a skandináv varégek hódítása előtt a kazár kánoknak fizették az adót. Valószínű azonban, hogy a keleti szlávok – legalább is egy ideig – azután is az avarok fennhatósága alatt maradtak, amikor az avarok államszervezetük központját a Kárpát-medencébe helyezték át. Vannak ugyanis bizonyos jelek, amelyek arra mutatnak, hogy az összes szláv népek az avarok uralma alatt állottak. Ilyen többek között az avarok közös szláv neve: *obrz*. A szó a mai szláv nyelvekben ugyan 'óriás'-t jelent, az ó-orosz-ból azonban tudjuk, hogy ez az avarok neve volt. De az avar uralommal magyarázhatjuk, hogy a szláv nyelvekben több török szó is meghonosodott (pl. *helegz* 'jegy',

azonos a magyar *bélyeg* szóval; *klobukz* 'kalap', *bracin* 'bársony' stb.). Bár ez a kérdés még nincs kellően tisztázva, ma az látszik a legvalószínűbbnek, hogy ezek a török szavak az avaroktól származnak.

A szláv államok a Balkánon és a Kárpát-medencében.
 Az avar uralom nyomasztó súlya alól legelőbb a Balkán-félsziget keleti felében lakó szlávok szabadultak fel. A szláv törzseknek megszervezése azonban – a többi szlávokhoz hasonlóan nem belülről indult meg, hanem idegen nép segítségével történt. Így például a bolgárok a Volga mellékéről a kazárok elöl az Alduna melle szorítva, éveken keresztül tartó harcok után 679-ben áttörtek az Aldunán, kiszorították az avarokat a Balkán-hegységtől északra fekvő területről és megalapították a bolgár birodalmat. Az avar uralom bukása után hatalmukat délen az Égei-tengerig, nyugaton az Adriai-tengerig, északon pedig a Dunáig, sőt azontúl, a Maros-Dunaközre és talán Erdélyre is kiterjesztették. Ennek az államnak vezetőrétege töröknyelvű volt, ezt a bolgár kánok személynevein kívül tekintélyes számú feliratokból és az úgynevezett bolgár fejedelemlistából tudjuk. Ez a lista ugyan csak egy cirillbetűs szlávnyelvű másolatban maradt ránk, azonban a benne levő korjelölő kifejezések világosan bizonyítják, hogy az eredeti csuvaszos jellegű török nyelven volt írva. A török réteg hosszú időn keresztül tartotta ugyan magát, azonban végül is utolérte a kisszámú vezetőrétegek közös sorsa: nyelvileg beolvadt a szláv alattvalók tömegébe. A IX. században a fejedelmi udvar mái teljesen szláv nyelvű ...volt. s Simeon bolgár cár már nemcsak szlávul beszélt, hanem udvara a szláv nyelvű irodalomnak és a szláv nyelvű kereszténységnek központja volt. Itt szerkesztették össze az írást, amit ma cirill írásnak nevezünk és amely kiszorította Cirill és Metódnak eredeti írását, a glagolitát, és innen indultak el a

szláv papok Oroszország megtérítésére. Ez a bolgár birodalom azonban a X. században hanyatlásnak indul és 1019-ben elbukik Bizánccal szemben vívott küzdelmében. A második bolgár birodalom 1186-ban az Aszenidák alatt éled fel újra, 1393-ban azonban a török hódítás ennek is véget vet.

A Balkán nyugati felén, röviddel az első bolgár birodalom megalakulása után, az avar uralmat a horvát állam alapítása dönti meg. A horvátok eredetéhez számos probléma fűződik, amely ma sincs még tisztázva. A X. században élt Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár ugyanis elmondja, hogy a VII. században a horvátok névszerint is megnevezett hét testvér (öt fivér és két nővér) vezetése alatt korábbi, a Kárpátoktól északra fekvő hazájukból elindulva, a Balkán nyugati részére vonultak, legyőzték az itt uralkodó avarokat és itt letelepedtek. Ez az elbeszélés sok elmélet keletkezésére adott alkalmat. Eleinte ugyan nem akartak hitelt adni Konstantinos tudósításának, de kiderült, hogy a Kárpátoktól északra valóban kellett valami horvát törzsnek lennie, mert erre vonatkozólag egymástól teljesen függetlenül cseh és orosz forrásokban találunk hiteles adatokat. A horvátok eredetéről is sok elmélet van forgalomban. Hogy nem voltak szlávok, az már azért is valószínűnek látszik, mert Konstantinos aszlávoktól élesen megkülönbözteti Őket. Nevük alapján gondoltak arra is, hogy az egykor a Kárpátoktól északra lakó *karpobhoz* hasonlóan trák eredetűek. A *karpok* nevéből származik a *Kárpátok* neve, ennek régi germán *Harfada* neve viszont nagyon összecseng a horvátok *chrvatz* nevével. Ez az egyeztetés azonban – még ha helyes volna is, már pedig ennek a mai tudásunk szerint nagyon sok gyengéje van – nem jogosíthat fel bennünket ilyen következtetésre, mert egy nép származása és nevének eredete között nem kell okvetlenül szoros kapcsolat-

nak lennie. Mások viszont a hét horvát testvér ránk hagyományozott neve alapján török eredet mellett foglaltak állást, az elmélet alapjául szolgáló névmagyarázatok azonban nem elég megbízhatók. Legújabban – főleg horvát részről – különösen régészeti leletek alapján azt vitatják, hogy ezek a protohorvátok gótok voltak. Ez a teória különben nem új, már a középkorban felbukkan az a vélemény, hogy a horvát glagolita írás gót eredetű. Ezt a régi hagyományokon alapuló elméletet újabban nyelvészeti érvekkel is igyekeznek alátámasztani, ez azonban eddig még nincs tisztázva.

A VII. századtól a IX. századig nincs adatunk a horvát államra. Konstantinos tudósítása ellen azonban, hogy a horvátok már a VII. században lerázták volna az avar igái, több forrás tanúskodik. Ezek szerint ez a terület még a VIII. században is az avarok fennhatósága alá tartozik. Ennek az uralomnak emlékét őrzik különben a *bán* szó is, mely az avarok vezérének, *Bajánnak* nevéből származik.

Az avar uralom bukása után a horvátok frank fennhatóság alá kerülnek, azonban ez az állapot csak rövid ideig tart, mert 838-ban a horvát törzsek fellázadnak ellene. 852-ben Trpimir egyesíti az egyes törzseket, és ezzel megalapítja a horvát államot. 925-ben Tomisláv koronát nyer a pápától s ezzel a horvátok a nyugati kereszténységhez csatlakoznak. A XII. század elején Kálmán királyunk a horvát államot Magyarországgal kapcsolta össze. Ettől az időtől kezdve a horvátság osztozott a magyarsággal ennek jó és balsorsában egyaránt.

A szerbek eredetét is homály fedi. Eőlük is azt mondja a Bíborbanszületett Konstantin, hogy északról jöttek a Balkánra. És valóban, az Elba mentén, Lausitzban ma is élnek szlávok, akik magukat szerbeknek nevezik. Mivel az északi szerbek területe nem feküdt messze az északi

horvátokétól és a Balkánon is egymás szomszédságába kerültek, valószínűnek látszik az a feltevés, hogy egyszerre vándoroltak be mai hazájukba. Amennyiben a Konstantinánál feljegyzett hagyomány hiteles, a horvátoknál is, a szerbeknél is csak a vezetőréteg vándorlásáról lehetett szó, hiszen mindkét nép alaprétege, a szláv, már a VI. században jutott le e területre. A szerbek nevét egyébként a horvátokétól eltérően szláv eredetűnek -tartják (egy feltett szláv *swbz* 'testvér' szóból). A szerbek kezdetben avar uralom alatt álltak, majd 924-ben a bolgárok fennhatósága alá kerültek, a bolgár birodalom bukása után pedig a bizánci császárság terjesztette ki rájuk hatalmát, míg végre a XII. században Nemanya István fejedelem alatt sikerült kivívniuk önállóságukat. Ez a szerb állam a mai Hercegovina déli részén és a novipazari szandzsák területén a Kasz folyó völgyében terült el. Ennek emlékét őrzi a szerbek magyar neve, a *rác* is. A szerb állam kezdetben a nyugati kereszténység felé kereste a kapcsolatokat, azonban a XIII. században, István szerb király testvéreinek, Szent Szávának hatása alatt a keleti kereszténységhez csatlakozott. A szerbek a középkor folyamán ügyesen és céltudatosan terjeszkedtek a Balkánon, sőt volt idő (Dusán alatt, 1331-1355), amikor a Balkán legnagyobb része szerb fennhatóság alá tartozott. A török azonban hamarosan (1389-ben) véget vetett az önálló szerb államnak.

A szlovének a déli szláv népek közül az egyedüliek, akik soha önálló államot nem alkottak. Az ivar uralom után a frank birodalom, illetőleg az ennek helyébe lépő német-római birodalom alattvalói lettek. A szlovénlakta terület egy részén (Krajna keleti részén, valamint Zala és Somogy megyék területén) a IX. században egy szlovén fejedelem alakult Pribina, majd fia Kocel fennhatósága alatt, ez azonban hűbéri viszonyban volt a né-

met birodalommal. Valószínűleg a honfoglalás vetett neki véget.

Valamennyi VIII-IX. századi államalapítás közül legnagyobb jelentősége volt a morva állam megalapításának. Ehhez az államhoz fűződik ugyanis a görögkeleti szlávoknál ma is élő szláv egyházi nyelv keletkezése. Ezzel a különben rövid ideig tartó morva állam világtörténeti jelentőségre tett szert. A morva állam, vagy mint korabeli források nevezik, Moravia, kezdeteit homály fedi, míg egyszerre a IX. században Mojmir, sorra legyőzve a különböző törzsek vezetőit (ilyen volt a Nyitra vidékén uralkodó Pribina is, aki azután a németek jóvoltából Dél-dunántúlon kapott fejedelemséget), tekintélyes hatalmat tudott kezében egyesíteni. Az állam központja nyilván valahol a Morva folyó közelében lehetett, területe pedig nyugaton Morvaországot, keleten pedig a Vág és Nyitra völgyét foglalta magában. A XII. század elején író prágai Cosmas cseh krónikáiról szerint keleti határa a Garam volt. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Moravia határai ezen túl keletre lényegesen nem terjedhettek, délen pedig, bizonyos, hogy legalább Dévénynél elérték a Dunát.

Rendkívül jellemző, hogy a IX. századi morva-szláv kultúra úgyszólván teljesen avar jellegű, ami nemcsak arra enged következtetni, hogy a morva-szlávok és a nyugati tótok az avar korban avar hatás alatt álltak, hanem azt is valószínűvé teszi, hogy a morva fejedelmek maguk is py'ar__efëiëJu"ëF" voltak. A kutatások, melyek az utóbbi időben megindultak, talán ez irányban is több világosságot derítenek.

Moravia már keletkezése idején súlyos összeütközésbe került a kelet felé terjeszkedő német birodalommal. Ezért Mojmir utódja Basztiszlav, hogy a német egyház és állam nyomását ellensúlyozza, 862-ben a bizánci császárhoz

fordult azzal a kéréssel, hogy küldjön neki szlávul értő papokat, akik népét az Isten ígéire saját nyelvén oktassák. III. Mihály császár örömmel tett eleget e kérésnek, hiszen ezzel Bizánc érdekerülete számára olyan területet remélt megszerezni, amely mindig Kómához tartozott. Elküldte tehát Moráviába a nagy tudású és szentéletű Konstant int, aki Szalonikiben született és így a Szaloniki körül beszélt (bolgár jellegű) szláv nyelvet nagyon jól ismerte. Konstantin – aki később Rómában kolostorba vonult és olt a Cirill nevet kapta – lefordította szláv nyelvre a legszükségesebb egyházi könyveket és öccsével, Metóddal 863-ban megérkezett Moráviába. Itt azonban nyomban megindult a német papság harca az «eretnek» testvérek ellen. Még a fejedelem pártfogása sem tudta őket megvédeni, mert kénytelenek voltak Kómába menni és a pápa előtt igazolni tanaik tisztaságát. A szentszék igazolta őket, sőt Metódot – Cirill közben Rómában meghall - püspökké is fölszentelte. Metód helyzete azonban ezzel nem javult, sőt Szvatopluk uralomra jutása után csak rosszabbodott. Szvatopluk ugyanis, aki Rasztiszlav elárulásával jutott hatalomra, bár politikailag a németek ellensége volt, egyházilag a német papságra támaszkodott és nem volt híve Metódnak és a szláv istentiszteletnek. Metód működése elé a szentszók ismételt engedélye ellenére is állandóan akadályokat gördített és Metód halála után (885) tanítványait ki is üldözte Moráviából.

Ezzel kezdődik tulajdonképpen a szláv nyelvű istentisztelet korszaka. Metód tanítványai a Balkánra menekültek. Egy részük Macedóniába, az Ochrida-tó mellé, más részük a horvátokhoz, a dalmát tengerpartra került, míg a harmadik rész a bolgár cár udvarába jutott el. A további fejlődés szempontjából a legutóbbi volt a legfontosabb. Az akkori bolgár cár, Simeon ugyanis lelkesen felkarolta a szláv papokat, működésükben nagyban segí-

tette, sőt maga is részt vett irodalmi tevékenységükben. Ugyancsak itt ment keresztül a szláv egyházi nyelv egy nagyon fontos reformon. A Cirill által összeállított, úgynevezett glagolita írást itt a bolgár udvarban 900 körül cserélték fel a görög nagybetűkből alakított, sokkal könnyebben olvasható, ma helytelenül cirill írásnak nevezett írásra. A görögkeleti szlávoknál használt cirill írás innen, a bolgár udvarból indult el hódító útjára. Egyfelől a bolgár birodalom balkáni terjeszkedésével uralomra jutott 'mindenütt, ameddig a bolgár állam hatása kiterjedt, másfelől bolgár térítő papok révén Oroszországban is meghonosodott. Az eredeti glagolita írás így szorul ki Macedóniából, viszont megmarad a horvát tengerparton, – ahol a római katolikus horvátoknál két egyházmegye területén ma is él – snivel ez sohasem tartozott Bulgáriához. A cirillírás története mutatja, hogy például Magyarország területén a honfoglalás előtt nem lehetett ismeretes, hiszen már a honfoglalás után keletkezett, a honfoglalás után pedig politikai okokból nem terjedhetett el. Mindazok a magyarországi népek tehát, amelyek cirillírást használnak, vagy használtak, mint a rutének és a románok, ezt csak a X. század után keletről, illetőleg délről hozhatták magukkal.

Sokszor felmerült a kérdés, talált-e a honfoglaló magyarság a Duna-medencében szlávnyelvű kereszténységet. Különösen a szlovákoknál tartja magát újabban az a hit, hogy Cirill és Metód Szlovákia területén működött ^és a szlovák egyház a honfoglaláskor szlávnyelvű volt. Azonban minden adat, amivel rendelkezünk, ennek a leghatározottabban ellene mond. A nyitrai püspök például 880-ban Wiching, a szláv istentisztelet legnagyobb ellensége lett, nem valószínű tehát, hogy egyházmegyéje területén megengedte volna a szláv istentiszteletet. Hasonlóan minden arra mutat, hogy Cirill és Metód a morva

fejedelem székhelyén, valahol Morvaországban kezdte meg működését. Ugyancsak nincs semmi támpontunk arra vonatkozólag sem, hogy Magyarország területén bárhol Cirill és Metód hagyományok valaha is élhettek volna. A Dunántúlon – pedig, ahol a két testvér két éven keresztül Kocel udvarában valóban működött, már a német egyház minden nyomot eltüntetett, ami a gyűlölt szláv istentiszteletre emlékeztetett. A szlávnyelvű írásbeliség hiányával is magyarázható tehát, hogy bár Magyarországon a kereszténység kezdetén görög rítussal is találkozunk, ennek csak görög nyelvű emlékeit ismerjük – pl. Szent István görögnyelvű oklevele a veszprémvölgyi apácák számára – azonban szlávnyelvűeket egyáltalában nem találunk.

A szlávok elterjedése a Duna-medencében a honfoglalás korában. Az eddigiekből is láttuk, hogy közvetlenül a honfoglalás előtt északnyugaton és délnyugaton, szláv lakosságra határozott adataink vannak. Feltehető azonban, hogy laktak szlávok az ország más területein is. Egyes szláv tudósok nemcsak sűrű szláv telepeket tesznek fel az ország egész területén, hanem – krónikáink alapján – számos szláv állam létezését is feltételezik.

Közvetett forrásaink, így főképp a helynevek valóban joggal engednek következtetni szláv lakosságra ott is, a hol arra más történeti forrásból nincs adatunk. Ezek elterjedéséből azt látjuk, hogy a szlávok az egész Duna-medencében főleg az; erdő és a füves puszta mezők határvonalán helyezkedett el. Megtalálhatók tehát nemcsak az északi hegyvidék peremterületén, hanem a Dunántúl dombvidékén, a krassó-szörényi hegyvidék peremén és szélesebb völgyeiben, valamint az Erdélyi-medence szélén, azonban jóformán teljesen hiányzanak a Kis- és Nagyalföldön, a Dunántúl keleti síkságán, az úgynevezett Mezőföldön, valamint az Erdélyi-medence belsejében, a

Mezőségen. A szlávsnak ez a peremi elhelyezkedése kizárja annak a lehetőségét, hogy itt jelentősebb politikai 'formációk alakultak volna. Lehet, hogy valóban voltak kisebb szláv politikai egységek, ezek azonban a nemzeti szervezeten túl aligha juthattak el. Ez ellen elsősorban a szlávsnak periférikus elhelyezkedése bizonyít.

Ami a szlávsnak tömeget illeti a honfoglalás korában, arra vonatkozólag jellemző, hogy mindazokon a területeken, amelyet a magyarság a XII. századig megszállt, a szláv lakosság hamar, már a XIII. század folyamán, beolvadt a magyarságba. Ez pedig nem történhetett volna meg, ha a szlávsnak a magyarsággal szemben nagy számbeli fölényben lett volna.

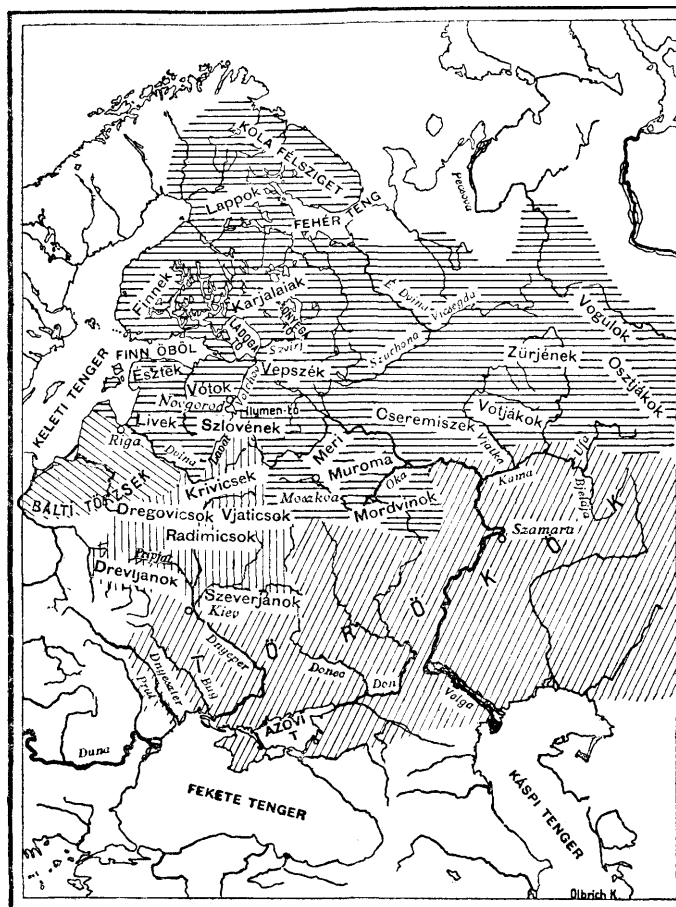
Kniezsa István.

JEGYZETEK.

A szlávok nyelvére, őstörténetére, valamint az egyes szláv népek történetére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat lásd: *Bemkáló Sándor* (A szlávok. Budapest, 1917. Magyar Könyvtár 471-6.), *P. Diels* (Die Slaven. Leipzig u. Berlin, 1920. Aus Natur und Geisteswelt, 740.), *Kniezsa I.* (A szlávok. Budapest, 1932. A Magyar Szemle Kincsestára, 26.) munkáiban, valamint *Ebért*, *Reallexicon der Vorgeschichte* című munka Slaven című fejezetében. – Á szláv nyelvek rokonsági kapcsolatait az indoeurópai nyelvek összehasonlító nyelvtanain kívül (*Brugmann*, *Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen*, I-V., 2. kiadás; *Kurze vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen*, I-III., 1902-4; *Meillet* *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes*, 6. kiadás, Paris, 1929.), még *Jag'ic V.* *Die slavischen Sprachen*, (Die Kultur der Gegenwart 1/9) című munkája tárgyalja. – A szláv őstörténet rendkívül gazdag irodalmából elég itt *L. Niederle* (*Manuel de l'antiquité slave I-II*, Paris, 1923-26.) és *M. Vasmer* (*Die Urheimat der Slaven a Volz-féle Der ostdeutsche Volkboden*, 1926. c. gyűjteményes munkában) munkáira utalni. A szlávok nyugati elterjedésére vonatkozó nézeteknek jó összefoglalását adja *E. Schwarz* (*Die Frage der slavischen Landnahme*)

im O stgerininischen. Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung XLIII-1929, 187-260), a kelet-európaira vonatkozólag pedig *Vasmer M.* legutóbb megjelent munkája (Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung. Berlin, 1940.) tájékoztat. A szlávoknak Magyarország területén való állítólagos korai bizonyítékáiról l. *Melich J.*-nak Honfoglaláskori Magyarország (Budapest, 1925-29.) című munkájának 188., 71. stb. lapjait is. - A szlávok faji összetételére nézve v. ö. *Niederle L.*, előbb idézett munkáját és La Rasse Slave, Paris, 1916 című művét. -- Az ősműveltséget szintén *Niederle* Manuel de l'antiquité slave című könyvének II. kötete foglalja össze. - A balkáni szláv államok kialakulását számos munka tárgyalja: *Jirc'ek*, A bolgárok története, Budapest; *Jirtéek* Geschichte der Serben, Gotha, 1911.; *éisic* Geschichte der Kroaten. I. kötet, 1917. A horvátok eredetének kérdését ezeken kívül *Mikkola*, Avarica (Archiv f. Slav. Phil., XLI.) és *Lj. Hauptmann*, Kroaten, Goten und Sarmaten (Germano-slavica, III.) vizsgálja. Moráviára és Cirill és Metód működésére vonatkozólag l. *Váczy Péter* cikket (Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában) a Szent István Emlékkönyv I. 215-265. lapjain és az itt idézett irodalmat. Azt a kérdést, működött-e Cirill és Metód a Felvidék területén, *Kniezsa István* tárgyalja A Szent István-kultusz és a szlovákok (Kisebbségi Körlevél 1940. júliusi számában) című tanulmányában. - A magyarországi szlávok elterjedésével a honfoglalás korában *Melich J.* (Honfoglaláskori Magyarország, Budapest, 1925-29.) és *Kniezsa I.* (Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv II.) foglalkozik.

OROSZORSZÁG NÉPESSÉGI VISZONYAI A IX. SZÁZAD KÖRÜL

OROSZOK ÉS FINNUGOROK.

A tájékozatlan olvasó bizonyára furesálja, sőt tán nagyzolásnak is érzi a címben szereplő két népnév egy-sorba állítását. Mintha hallanám a szerénységre utasító csípős megjegyzést: «Hogyan kerülhet egymás mellé, sőt egymással szembe az orosz, a földkerekség egyik leghatalmasabb népe, és az a finnugorság, amelynek jórészt még névről is alig ismert dib-dáb tagjait csak a tudományos terminológia ábdálta össze!» Ha csak a mai statisztika adataira gondolunk, ha csak a mai néprajzi térkép színt-foltjait nézzük, ha csak a mai erőviszonyokat mérlegeljük, kétségtelenül jogosnak látszik a hirtelen megütközés. Félreértések elkerülése végett sietünk tehát leszögezni, hogy az alábbiakban nem a jelenlegi orosz-finnugor viszony elenizésére, a két népcsoport összehasonlító jellemzésére teszünk kísérletet, hogy aztán vigasztaló végeredményül nyelvrokonainknak ilyen vagy olyan tekintetben való minőségi elsőbbségét állapítsuk meg. Egyetlen célunk a körülbelül ezeréves érintkezés történetének vázlatos ismeretése, a mai helyzet fokozatos kialakulásának földerítése.

A régészet, a filológia eszközeivel dolgozó történetkutatás és az írott kútfők egybehangzó megállapításaira támaszkodva a következőképpen képzelhetjük el az Orosz Tábla 12-13 évszázaddal ezelőtti néprajzi arculatát:

1. Európai Oroszországnak erdőborította északi felét, körülbelül a Riga-Moszkva-Szamara vonaltól északra eső területet kizárólag finnugor népek lakták. A nyugati

szárnyon, léhát a mai Észtország, a szentpétervári kormányzóság, Finnország, Karjala földjén, a Ladoga-és az Onyega-tó körül, sőt a Fehér-tenger partvidékén egészen Archangelszkig a finnság rendkívül életrevaló tagjai helyezkedtek el. Keletre, a Volga felső folyása, a Kljazma, a Moszkva és az Oka környékén a meri és a muroma nép élt; meg odébb a Volga középső folyása, valamint a Vetljuga és a Szura mentén a cseremiszek meg a mordvinok következtek s végül a Volga könyökétől az Urál-hegységig terjedő részt, főleg a Vjatka, Káma és a Bjelája tájékát a votjákok, zürjének, valamint a vogulok és az osztjákok népesítették be.

2. A zárt finnugor övezettől délre elterülő steppés rónaságon nyugtalan vérű török néphullámok hajszolták egymást: előbb az avarok, majd közmondásosan gyors eltűnésük után a kazárok, besenyők, kunok stb.

3. A Keleti-tenger partvidéke, Kelet-Poroszország, Litvánia és Lettország balti törzsek birtoka volt.

A Dnyeper és a Pripjat folyó mocsaras vidékén, az imént fölsorolt népek közé ékelődve bukkan föl az éppen szétválóban lévő szlávtság keleti csoportja, a leendő ország szerény magva. Ezek a keleti szlávok vérrokonságon alapuló laza törzsszervezetben éltek s jövevényszavaik tanúsága szerint már elsajátították a gótoktól a kezdetleges földművelés, a török népektől pedig az állattenyésztés valamelyes elemeit, lényegileg félnomád zsákmányoló életmódot folytattak, műveltség tekintetében tehát nyilvánvalóan nem múlták fölül sem balti, sem török, sem finnugor szomszédaikat. Talán szaporaságuk és földjük terméketlensége miatt vagy méginkább a közeli délkeleten lejátszódó népmozgalmak hullámaitól meglódítva a VII. század körül északra az Ilüajärvi (Ilymen-tó) irányában kezdtek terjeszkedni. Telepes rajaik egyre mélyebbre nyomultak be a finn népek (vótok és észtek) közé, úgyhogy

a IX. században helyenként már a Finn-öböl pariját is megközelíthették, s így érintkezésbe juthatnak az északi tájak kereskedelmét ekkoriban lebonyolító skandináv varjágokkal.

Az oroszok világszemléletében, életformájában, módorában, jellemében sorsdöntő fordulatot idézett elő ez az érintkezés. Svédország vállalkozó szellemű, kemény tengerész-kereskedői, a *rots-man-ok*, *roths-harlar-ok* az üzleti kapcsolatok rendszeressé sűrűsödése után közéjük is elegyedtek, földjükre telepedtek, majd katonai uralmuk alá gyűrték s a maguk formájára kíméletlen hódító néppé nevelték őket. Ez a minden bizonnyal vékony skandináv réteg utóbb teljesen beleolvadt a megszervezett szláv tömegekbe. Emléküket megőrizte azonban az oroszország első fejedelmeinek, vezéreinek világosan skandináv eredetre valló neve, pl. *Burik* < *Hrörekr*, *Oleg* < *Helgi*, *Igor* < *Ingvart*, *AskolcK*. *Höskuldr* stb.), különösen pedig a leigázott szlávbagra átöröklődött *roihs* > *Buszj'*, *Busse*, *orosz* stb. népnév, amelynek *Buotsi*, *ruotsalainen* változata a finnben etimológiai hagyományként máiglan is „Svédország, svéd” jelentésben használatos.

A varjág kezdeményezésre megszervezkedett, utóbb egyes városok köré tömörült és főként kereskedő oroszország tüstént megkezdte hol bekós, hol fegyveres terjeszkedését. Eleinte csak kisebb fegyveres csapatokat, druzsinákat küldött szét a szélrózsa minden irányába, majd a gazdag folyóhálózat mentén – Oroszországban ősidők óta a folyók voltak a legfontosabb, szinte kizárólagos közlekedési vonalak – egész törzsek szivárogtak be a csábítóbbnál csábítóbb szomszédos területekre. Észak felé a krivicsek törzse járt elül, hatalmába kerítve a Lovat és az Olhava (Volchov) folyó fontos vonalát; keletre a középorosz törzsek, a radimicsok, vjaticsok és a szeverjánok szállták meg a Felső-Volga, Kljazma és az Oka medencéjét, a Dnyeper és

a Don-vidék elfoglalására pedig a drevljánok, poljánok stb. vállalkoztak.

Az orosz hullámok északra és keletre irányuló terjeszkedésüknek mindjárt a legelején az őslakó finnugorokba ütköztek, s megkezdődött a harc a földért, a természeti kincsekért, a kereskedelmi utakért, a hatalomért. Csak rá kell néznünk a mai térképre, s előttünk áll a több mint ezer éve folyó élet-halál küzdelem eredménye: a hódító lendület útjába akadt finnugor törzsek egyike-másika teljesen megsemmisült, mások kimenekültek az északi sarkkor jégzuzmós tundráira, ahol a természet törvényei szerint elsatnyul az élet, megdermed az akarat; némelyek kitarítottak ugyan az ősi földön, de a szünni nem akaró fürgeteg megtépázta, szolgává nyomorította őket; egy páran kitortek a vad veszélyek gyűrűjéből, s bár súlyos áldozatok árán, sikerült fönmaradniuk, sikerült megőrizniük népi egyéniségükéi.

Mielőtt sorra vennők ezeket az egymástól látszólag teljesen különböző, de lényegileg egyező finnugor sors-típusokat, helyénvaló lesz rámutatnunk a térhódítás természetéről az orosz közvéleményben elterjesztett nézet szemfényvesztő csalafintaságára.

Az orosz-finnugor érintkezést ilyenforma idillikus folyamatnak igyekeznek föltüntetni: a vadban-halban bővelkedő, de rendkívül gyéren lakott finnugor területekre békés-orosz telepesek szivárogtak be; a jámbor őslakók nem idegenkedtek tőlük, sőt szívesen látták őket, mert a jövevények műveltséget vittek hozzájuk, a nélkül, hogy bármilyen ellenszolgáltatást kívántak volna érte; idővel össze is házasodtak, egygyéforrtak, rájuk virradt az «egy akol és egy pásztor» napja, s azóta vállvetve dolgoznak a boldogulásért, a közös jövőendőért, a magasabb emberi művelődésért.

Itt-ott bizonyára békés együttélései indulhatott meg a folyamat, a folytatást azonban minden kendőzés nélküli szókimondással gyilkos párviadalnak, ember- és vagyontörvénnyel végeláthatatlan sorozatának tüntetik föl a történeti följegyzések és a szájhagyományok. Hangsúlyoznunk kell, hogy nyelvrokonaink semmiesetre sem voltak az orosz telepesekhez képest gyámoltalan félvadak, sőt éppen az orosz források tanúsága szerint egészséges, saját szervezetben élő, egyenlő rangú népek, amelyek történetük folyamán mindig kínos gonddal védekeztek az egyéniségüket veszélyeztető idegen művelődés ellen. Közmondásos zárkózottságuk ellenére alkalmilag szövetségre is léptek a közjük ékelődött szláv törzsekkel, így pl. a krivicsek a csudokkal, vagyis az észtekkel és a vepszékkel karöltve verték vissza az erőszakoskodó varjágokat, közakarattal hívták utóbb vissza őket, sőt közösen alapították Novgorodot, az első orosz hatalmi központot is. Mikor elmúlt a külső veszély, szétváltak útjaik: nyelvrokonaink természetes önvédelmi ösztönből makacson elkülönültek, a megizmosodott oroszország pedig minden erejével szállásadó finnugor szövetségesei ellen fordult.

Az is nyilvánvaló, hogy az oroszország nem tisztán szaporodással, hanem tömérdek idegen népelem bekebelezésével duzzadt föl 130 milliós kolosszussá. Éppen az uralkodó orosz törzsről, a nagyoroszról tudjuk, hogy kialakulását az Oka-Volga-vidéki finnugor őslakosság fölszívódásának köszönheti. Erre mutatnak embertani vonásai, társadalmi szervezete, régi szokásai, hiedelmei, szájhagyományai, népköltészetének, sőt nyelvének némely jellegzetességei, nem is szólva arról a sok ezerre rúgó folyó-, hegy-, helység- slb. névről, amely a nagyoroszország földjének hajdani finnugor voltát hirdeti.

Bizonyára sohasem fogjuk pontosan megállapítani tudni, mekkora vérveszteségeket okozott a finnugorság-

nak az orosz előretörés: milyen finnugor népek, néprészek semmisültek meg, oroszosodnak el a történeti följegyzéseket megelőző korszakban. A teljesen kihaltak közül a *mer já-rni* vagy ménről és a *muromávól* van aránylag legtöbb értesülésünk. A legrégebb orosz kútfőkben mindkettőről többször esik szó, sőt a merját a VI. századi Jordanes és a félévezreddel később élő Brémai Ádám is említi. Mindkét nép a cseremiszek és a mordvinok nyugati tőszomszédságában, pontosabban az Oka-Volga közén lakott, olyanformán, hogy északnyugaton, a Rosztovi*-tó meg a Klescsino környékén a merják, délkeleten, az Oka és Kljazma között pedig a muromák helyezkedtek el. Életükről, történetükről a források jóformán csak annyit jegyeztek föl, hogy külön nyelven beszéltek, önálló szervezetben éltek, idővel adót fizettek az oroszoknak; a merják résztvettek 862-ben a varjágok kiűzésében, 882-ben Olegnek a Dnyeper-vidék ellen vívott harcában s 907-ben az első konstantinápolyi hadjáratban is. Elhelyezkedésük, fönnmaradt földrajzi tulajdonnév-anyaguk, régészeti emlékeik és nevük tanúsága szerint mind a merják, mind a muromák kétségtelenül finnugorok voltak s családunk volgai csoportjába tartoztak. Föltűnően korai és szinte nyomtalan eltűnésüket földrajzi helyzetük magyarázza meg: rajtuk keresztül vezetett az út a Volgához. Ezért már Eurik idejében fölépült muroma területen *Murom*, a merják földjén *Bősz-tov* vára, a Klescsino-tótól keletre pedig *Szuzdalj*, a gyors iramban előretörő oroszoknak ez a három nevezetes hídfője. 907-ben Rosztovban és Pereiaszlavban már Oleg fönnhatósága alá tartozó orosz fejedelmek székelték s innen hömpölyögtek tovább hamarosan a hódító orosz hullámok, elsöpörve mindent, ami útjukba akadt.

* A jaroszlavi kormányzóság területén; nem tévesztendő össze a Don torkolata közelében épült hasonló nevű várossal.

A szó betűszerinti értelmében eddig még nem semmisült ugyan meg, de földönfutó nyomorékká töppedt a vogul és az osztják. Legközelebbi nyelvrokonaink elenyésző maradéka ma Északnyugat-Szibériában, az Ob alsó folyása környékén él. A magyarok délre költözésekor, sőt jónéhány évszázadon át még ezután is az Urál-hegység európai oldalán vadászgattak-halászgattak, de földjüknek nemes prémekben és természeti kincsekben való gazdagsága miatt 1096 után egyre sűrűbbé, egyre elviselhetetlenebbé váltak a földjükre, Jugriába irányuló kalandor portyák és rablóhadjáratok. Eleinte váltakozó szerencsével folyt a harc, sőt a XV. század közepén Aszyka vogul fejedelem véres ellentámadásokkal igyekezett visszaszorítani a mohó oroszokat. Az elkeseredett ellenállás csak késleltette, de nem tudta feltartóztatni a végzetet. Moszkva egymás után küldte a büntető expedíciókat (1465, 1467, 1481, 1483, 1499) s ezek a század végén úgyahogy meg is törték a jugorok erejét. A véletlennek érdekes játéka, hogy III. Iván cár a győzelmes harcok után felvett «jugor nagyfejedelem» címet éppen a mi Mátyás királyunkhoz 1488. július 29-én írt levelében használta először. A vogulok, osztjások ekkorra már jórészt átmenekültek az Urál mögé, hogy Ázsia lakatlan zugában gyógyítsák sebeiket. Ámde a Szibéria-hódító Jermák kozákjai itt is rajtuk ütöttek, s a vogulok-osztjások végleg elbuktak. Lassú félreszorulásuknak, elsorvadásuknak, fokozatos felörlődésüknek képe megrendítően bontakozik ki előttünk a Visera-vidéki vogulok 1689. évi felségfolyamodványának egyszerű szavaiból. Kétségbeesetten panaszkodnak, hogy a folyton sarkukban járó oroszok minden valamirevaló vadászterületről és halásztanyáról kitérjék őket, éhínséggel küzdenek s mégis ugyanakkora jaszákat követelnek tőlük, mint a régi jó időkben, amikor még sokkal nagyobb birtokaik voltak, sokkal nagyobb számban és paradicsomi jólétben

éltek. Az erőszakoskodó orosz jövevények ellen hatósági védelmet ígérnek nekik, de az orosz közmondás szerint «a cár messze lakik, az Isten magasán trónol»: az események tovább fejlődtek a természet törvényei szerint. Legközelebbi nyelvrokonaink éinyutten, magasabb becsvágy nélkül viselik az orosz igát. Maradék életerejüket fölemészti a mostoha természettel és a lelketlenül nyúzó orosz köz-igazgatással meg kereskedőkkel vívott élet-halál harc, úgyszintén az átmenet nélküli hirtelenséggel rájuk tukmált fölszínes orosz civilizáció egy és más átka, különösen a votka.

Némileg másformán, egy árnyalattal tán kedvezőbben szövődött a Volga középső folyása vidékén, a hajdani Óshaza helyén vagy közelében maradt finnugor népek: a zürjének, a voljákok, cseremiszek és mordvinok sorsa. A zürjének a IX-X. században a Vjatka és a Káma vidékéről északnyugatra, a Vycsegda környékére vándoroltak föl, hogy kivonják magukat a Volga könyökénél ezidőtájt alapított bolgár-török birodalom nyomasztó hatása alól, de csöbörből vödörbe jutottak. Csakhamar föltűntek az orosz veszedelem szálláscsinálói, a fegyveres druzsinák, az «adószedő» rablók, majd nyomukban a kereskedők, az orosz köz-igazgatás önkény urai és végül a földre éhező telepes-csapatok. Az óriási területen szétszórtan élő zürjének egy darabig szívósan védekeztek, mikor azonban reménytelennek látták az ellenállást, egy részük az Urál-bércei közé vagy a jurák tundrára bujdosott el. A XIV. század 70-es, 80-as éveiben úgy látszott, hogy váratlanul jobbra fordul a sorsuk: Permi Szt. István apostoli buzgalma keresztény hitre térítette és népi önállóságuk biztosításával a magasabb művelődés útjára vezette őket. A sokatígérő, egészséges kezdeményezés azonban Szt. István egyéni érdemének, a zürjén-orosz érintkezések villanatszerű epizódjának bizonyult. Annyi eredménye mindenesetre lett, hogy

a következő hosszú évszázadok alatt is ébrentartotta a zürjén nép önbizalmát, nem is szólva azokról a tudományos szolgálatokról, amelyeket az e korból fennmaradt meg-
 lehetőségen terjedelmes *abur-jegyés* zürjén nyelvemlékek – a magyar mögött ezek a legrégebb finnugor szövegemlé-
 kek – összehasonlító nyelvészetünknek tettek. István püspök halála után nyugatról, délről ismét megindult az oroszok áradata s a zürjén fejedelmek kezéből lassanként kicsúszott minden hatalom. A Vycsegda-környéki északi-zürjén területen, az ú. n. Régi Permben is, meg a tőle egyre jobban elszigetelt Káma-vidéki permjakok földjén, Nagy Permben is az oroszok rendezkedtek be. Igen súlyos csapást mért rájuk a Sztroganov-család, amely a XVI. században az Urál vidékén mérhetetlen nagyságú hűbér-birtokokat kapott, illetőleg szerzett s a zürjén lakosság nagy részét robotos rabszolgasorba süllyesztette. Kisebb békétlenségeket nem számítva, a zürjének századokon át húzták az orosz ígát, a nélkül azonban, hogy múltjukat elfelejtették, nemzeti öntudatukat elveszítették s anyanyelvüket tömegesebben elhagyták volna.

A Volga könyöke táján visszamaradt három testvérnép, a cseremis és a mordvin hosszú ideig két kő között őrlődött: kelet felől a bolgár-török (kb. 700-1236), majd a kazánl-tatár (1236-1552) szorongatta, nyugat felől pedig a visszaduzzasztott orosz ár zúzta-marta. Moszkva hadai pihenés nélkül rohamozták s hol itt, hol ott törtek be a török érdekkörhöz tartozó, a török hatalom elővédjéül szolgáló volgai finnugor területre. Hosszú ideig hullámzott a harc, s a kútfők nem hallgatják el, hogy pl. a kitűnően nyilazó cseremiszek, meg a vad harcos hírében álló mordvinok sok keserűséget okoztak az oroszoknak, sőt több ízben súlyos vereséget is mértek rájuk. Szemléltető példaul hadd említsük meg az 1377. év eseményeit. A mordvinok ez alkalommal a tatárokkal szövetkezve megsemmisítet-

tek egy teljes orosz hadsereget és elpusztították Nizsnj-Novgorodot. Hamarosan ütött azonban a bosszúállás órája: friss moszkvai csapatok végig fosztogatták a mordvin földet, fölkoncolták a lakosság apraját-nagyját, az előkelőbbeket pedig magukkal hurcolták és a Volga jegén vérebekkel szétszaggatták. A tatár kánság beivizályai következtében egyre több votják, cseremisiz és mordvin került orosz uralom alá, majd 1552-ben Rettenetes Iván elfoglalta Kazánt, megnyitotta a keleti út zsilipjeit s a Volga-könyök népei egycsapásra Moszkva szabad zsákmányává váltak.

Az orosz uralom korszaka mozgalmasabb, viszontagságosabb volt, mint ahogy az erőviszonyok mérlegelése alapján várhatnók. A finnugor földek elkobzása, a lakosság gazdasági kiszipolyozása és az erőszakos térítések folytonos izgalomban tartották a népet, úgyhogy napirenden voltak a torzsalkodások, véres huzavonák. A központi orosz hatalom válságosabb óráiban a Volga vidékén menten kiobbantak a lázadások, amelyekben a mordvinok[^] cseremiszek és votjakok mellett a tatárok és a baskírok is részt vettek. Többször jelentős győzelmeket arattak, komoly eredményeket értek el, de a pillanatnyi sikerért súlyosan meglakoltak: «ütöttük-vágtuk őket, mint a disznókat, s holt tetemeik két versztnyire fetrengenek» - jelenti a mordvin területre kiküldött egyik büntető különítmény parancsnoka a cárnak. A megtorlásoktól való jogos félelem és az orosz közigazgatás embertelen garázdálkodása egész népvándorlást idézett elő. Tömegesen hagyták el házaikat, jószágaikat, földjeiket, szegénylegények lettek és seregekbe verődve, rabolva csatangoltak egyik helyről a másikra, s vagy délen, a szaratovi kormányzás vad steppéin telepedtek le, vagy a Volgától messze keletre kerestek menedéket. A XVIII. századi orosz oklevelekben közhelyként kísért az «elhagyott mordvin földek»,

a, «kiürült cseremiszfalvak», a «fölperszelt votják tanyák» kifejezés, s nyomban következik az ügy kurta elintézése: «orosz földművesek telepítették rájuk» vagy «X kolostornak adományoztatott». Ezek a szomorú események végzetesebbek voltak minden tatárjárásnál és tömegmészárlásnál. Az aránylag nagyszámú és a műveltségnek nem éppen alacsony fokán álló, kitűnő képességű, kemény volgai finnugorok teljesen szétforgácsolódtak, idegen népek közé szóródtak, ezzel pedig elveszítették népi összeforrásuknak, föltámadásuknak szinte minden jogos reményét.

Tartozunk az igazságnak azzal a tárgyilagos megállapítással, hogy az orosz földön élő nyelvrokonaink 1920 óta bizonyos fokú önkormányzatot élveznek. Ha hinni merünk az újabb híradásoknak és statisztikai kimutatásoknak, fölszabadultak a szunnyadó népi erők s helyenként megindult a fiatalosan lázas munka, hogy évszázadok kényszerű mulasztásait iparkodják jóvátenni. Nem tudjuk hitelesen ellenőrizni, mit végeztek eddig a népi föltámadás apostolai, de arról meg lehetünk győződve, ha a körülmények kedveznének nekik, ha szabadon kibontakozhatnék az évezredek elnyomás alatt is megőrződött finnugor egyéniség, a népek világa új színnel, pihent erővel gazdagodnék.

Vázlatos történeti áttekintésünkben utolsónak hagytuk a finnugor-orosz küzdelmek legbonyolultabb, de egyúttal legtanulságosabb részét, a finnségi szakaszt. Félreértések elkerülése végett célszerű lesz megemlítenünk, hogy a *finnség* névvel finnországi rokonainkat, vagyis a szuomi-finneket, a karjalaiakat, a vepszéket, a vótokat, az észteket és a líveket szoktuk összefoglalóan jelölni, akiket szoros érzelmi, művelődési, nyelvi szálak fűznek össze.

A finnségi ősnép a volgai rokonoktól Moszkva vidékén elszakadva északnyugati irányba vándorolt. Együttélésé-

nek utolsó állomása a Finn-öböltől délre elterülő ú. n. finnségi őshaza volt. Mezőgazdasággal meg kereskedelemmel foglalkozott s műveltség, életrevalóság, katonai szervezettség tekintetében a Baltikum bármelyik népével föl vehette a versenyt. A Kr. u. első századokban legyezőszerűen szétszóródtak: egyes részeik nyugatra, délre terjeszkedve a Finn-öböl és a Keleti-tenger partvidékére tömörültek (az észtek, lívek ősei), mások a Finn-öblön át szigetről-szigetre hajózva Finnország termékeny délnyugati partvidékét szállták meg (ezek lettek a szuomi-finn nép magva), a kelet felé költözködő csoportok pedig Inkerit népesítették be (vótok), illetőleg a Ladoga, Onyega és a Bjeloezero környékét vették birtokukba (karjalaiak, vepszék). A szétvált, de egymással ezentúl is élénk kapcsolatot fenntartó, egymással folyvást keveredő finnségi törzsek az addig voltaképpen lakatlan óriási térségek betelepítésével, valamint a távoli Magna Bulgáriába, sőt onnét tovább keletre vezető északi kereskedelmi útvonalrendszer kiépítésével igen rövid idő alatt virágzó jólétre és nagy politikai jelentőségre tettek szert. Uralmuk alá tartozott a Finn-öböl teljes környéke, Finnország földje, a Ladoga és az Onyega tájéka, sőt a Fehér-tengernek a Dvina torkolatáig terjedő partszakaszát, a legendás hírű Beormát, Bjarmalandot is gyarmatosították. E nagyszabású berendezkedés legbiztatóbb pillanatában azonban végzetes csapás érte a finnséget: szinte egyszerre tűnt föl a látóhatáron két hatalmas ellenség. Nyugat felől a svéd vikingek, délről az oroszok törtek rá a finnség birtokaira s ezzel nemcsak a kibontakozó rend megszilárdulását hiúsították meg, hanem végeláthatatlan véres vetélkedéseik alatt jóvátehetetlenül legázolták a finn kéz és ész minden vetését. Rokonaink körülbelül két évszázadon át szívósan állták a kétoldali rohamot, sőt a vikingek harcmódorát elsajátítva keményen vissza-vissza is vágtak. Ám semmi

hősiesség nem használhatott az egyenlőtlen erők e küzdelmében: a gyéren lakott távolabbi finnségi tartományok egymásután letöredeztek, a szüntelen harcokban megfogyatkozott törzsek fokozatosan elszigetelődtek egymástól, úgyhogy végül is a finnség nyugati része a svéd, keleti része az orosz nagyhatalmi törekvések prédája lett. Betetőzte aztán a romlást a politikailag ketté-, majd még több felé szaggatott finnségi részek lelki szálainak, művelődési egységének széttépése: a nyugatiakat a svédek római katolikus hitre térítették s ezzel a nyugati műveltség tagjaivá avatták, a keletieket pedig Jaroszláv novgorodi fejedelem a görögkeleti egyház táborába terelte s az orosz műveltséghez láncolta.

Vázlatunk keretei nem engedik meg, hogy lépésről-lépésre nyomon követhessük a svéd és az orosz óriás között észak uralmáért rendszeren finnségi földön, mindenkor finnségi részvétellel lefolyt sokszázados harc hullámlását s így elemezzük, szemléltessük az oroszoknak a finnségi sors alakulására gyakorolt hatását. Be kell érünk az érintkezések általános természetének, döntő jelentőségű eredményeinek és tanulságainak számba ételével.

A finnség keleti része a Novgorod körüli orosz megszervezkedés és északi irányba való előretörés után hamarosan elveszítette függetlenségét: a Ladoga, Onyega és a Bjeloe-ozero környékén élő vepszék, valamint a Karjala földjét és a Fehér-tenger óriási kiterjedésű partvidékét benépesítő karjalaiak kénytelenek voltak gyarmati területeikről lemondani, a kereskedelmi utakat átengedni s megfogyatkozva az aunuszi és az archangelszki kormányzóság nehezen megközelíthető mocsaras erdőségeinek rejtekébe visszahúzódni. Ezáltal legalább legföltettebb kincseiket: nyelvüket, népiségüket és a közös kalevalai múlt páratlan szépségű költészeti emlékeit sikerült megmenteni. Az Orosz- és Svédország között 1323-ban létrejött pähki-

násaari (németül, oroszul Schlüsselburg) béke hivatalosan is szentesítette a keleti finnségnek orosz főnnhatóság alá kerülését, s Karjala orosz határőrvidékké vált. Nagy Péter korában Karjala lett a minden áron nyugatra, a Keleti-tengerre vágyódó és e végből a svéd hatalom megdöntésére készülő szervezkedés színtere, műhelye. Nagy Péter helytartói részint elűzték, részint' a halásztanyák helyére épített *ágyú-* és hajógyárakba terelték a megbízhatatlan finnségi lakosságot, s ilyenformán jórészt finn kéz ácsolta össze azt a hajóhadat, amely nemsokára a Finn-öböl ura lett, öntötte azokat az ágyúkat, amelyek a földjüket védelmező finn seregeket megtizedelték. A karjalaiak és a vepszék maradéka fogcsikorgató finn szívósággal állta az ütések s csak olyankor szokott lángra lobbanni a keserősége, az oroszoktól való elszakadás, a finn testvérekkel való egyesülés vágya, amikor elnyomói ideges kapkodását látta. Ez történt 1917-ben és ennek a tanúi vagyunk napjainkban.

A Finn-öböltől délre lakó finnségi népek, tehát a vótok és az észtek történetén szintén vörös fonálként vonul végig az orosz veszedelem. Földjük tengerparti fekvése és gazdaságpolitikai meg hadászati kulcshelyzete miatt Észak-Európa minden hatalmassága szemet vetett rájuk. Aránylagosan emberséges volta ellenére is nehéz volt a hosszabb-rövidebb ideig tartó svéd, dán és lengyel uralom, a népnek el kellett tűrnie a német lovagrend és a balti bárók rabszolgatartó rendszerét, de a legtöbb szenvedést és megpróbáltatást a keletről fenekedő ellenség okozta. A svéd birodalom összeomlása után 1721-ben Inkeri (Ingermanland) és Észtország is Oroszország ölébe hullott. A kíméletlen elnyomás keserves két évszázada következett ezután és igazán csoda, hogy szerencsétlen sorsú rokonaink nem roskadtak össze a teher alatt, sőt a céltudatos eloroszosítás összeforrasztotta és megacélozta a lelkeket. Tettre kész

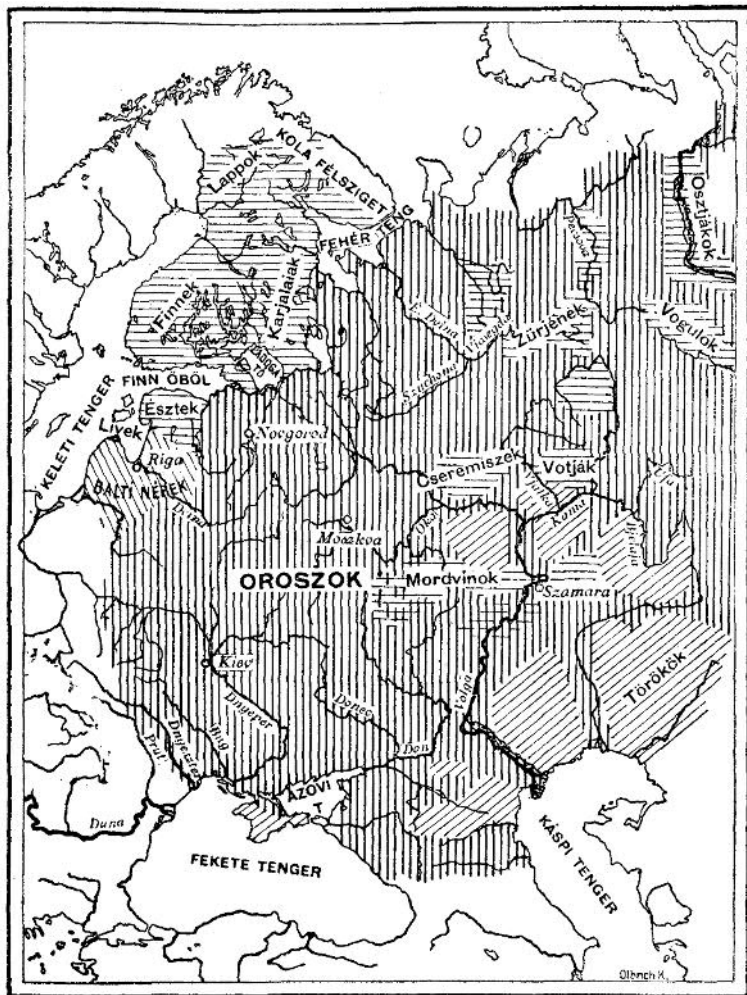
elszántsággal várta az észti nép a szabadulás pillanatát és 1918-ban lerázva a gyűlölt igát, egyszeriben bebizonyította, hogy nemcsak a szenvedések elviselésére, hanem önálló nemzeti életre, alkotó munkára és az emberi művelődés egyetemes értékeinek gyarapítására is van ereje, történelmi hivatottsága.

Suomi- finn testvéreink a keleti részek elszakítása után 1249-1809-ig, tehát majdnem hat évszázadon át a svéd birodalom alattvalói voltak. Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy ez a hosszú idő a biztonság, a háborítatlan nyugalom, a zavartalan fejlődés korszaka volt: az orosz-ság ideig-óráig másfelé iparkodott ugyan hatalmi éhségét csillapítani, de sohasem mondott le a Finn-öböl melléki területek megszerzésének őseredeti tervéről. A IX-XIII. században a Dnyeper-vonalon délfelé próbált szerencsét - ez alkalommal a bizánci szellem kitörülhetetlen hatását szívta magába -, majd a Volga irányában tört messze előre, belekapcsolódva ezáltal a keleti világ sajtáságos vérkeringésébe. Kíev dícsősége azonban csalóka líderc-fénynek, Moszkva ázsiai hatalma pedig számkivetésnek bizonyult: amint lankadt az ellenállás, konok következetességgel újra meg újra a nyugati kapu föltárására tett tehát kísérletet. A XVIII. század elején sikerült Nagy Péter szervező, nevelő lángelméjének a kudarcok sorozatát lezárnia, amikor is a világhatalmi szerepben kimerült, belső válságoctól legyöngített Svédország 1721-ben kénytelen volt átengedni Észtországot, Lív- és Ingermanlandot, úgyszintén Finnország délkeleti részét Käkisalmi tartományával és Viipurival együtt. Megnyílt ezzel végre a Nyugat-Európához vezető út és fölépült a Néva torkolatánál a véstjtjóslóan hívalkodó új főváros, hirdette az évszázados orosz vágyak beteljesülését, az orosz település-történet egy újabb korszakának beköszöntését. A Szent-pétervár alapítása alkalmából veretett emlékpénz föl-

irata leplezetlenül elárulta, hogy Oroszország nem elég-szik meg a város közvetlen környékének birtokbavételével, hanem Finnország meghódítására is eltökélt o magát. Az ezentúl egymást érő pusztító háborúk során Moszkva hordái ellepték Finnországot, fölégetve városokat, falvakat, magukkal hurcolva a dolgozó férfinépet, fölkoncolva az asszonyokat, gyermekeket, úgyhogy Finnország lakossága 100,000 főre olvadt le.

Természetes, *hog*y finnségi politikájában Svédországot éppúgy a saját stratégiai, gazdasági, hatalmi érdekei irányították, mint Oroszországot. A két ország hódító módszerében, uralmi eszközeiben és eredményeiben azonban alapvető különbséget látunk. A svédek nem minden alap nélkül hivatkoztak arra, hogy Finnországot a nyugati műveltségnek s nem utolsó sorban magának Finnországnak hathatós védelme céljából tartják uralmuk alatt, s Suomi lakói nekik köszönhetik a kereszténységet, gazdasági, társadalmi és állami életük korszerű, kibontakozását, általában fölemelkedésüket az európai polgárisodás nap-sütötte magaslataira. Ezzel szemben az oroszok jóhiszeműen sohasem állíthatták, hogy a finneket önvédelemből kell leigázniok, vagy műveltségterjesztő hevületből kell meggyötörniök. Egy kiváló orosz történetíró, Kljucsevszkij talpraesett meghatározása szerint «Oroszország története az orosz nép településének története». Az erőviszonyok teljes eltolódása következtében 1809-ben Finnország orosz uralom alá került, s már-már úgy látszott, újabb győzelmet arat Kljucsevszkij burkoltan mély értelmű történetbölcséleti szállóigéje. A finn fronton azonban csődöt mondott a nemzeti hivatássá magasztosított orosz telepítéspolitiká: hiábavalónak bizonyult az 1809-től 1917-ig tartó orosz uralom gazdasági kizsákmányolása, a szellemi fojtogatás, a kémrendszer, a Szibériába száműzés, a topor-zékoló oroszosítás minden rémtette. A finn nép a történelem

OROSZORSZÁG MAI NÉPESÉGI VISZONYAI

véres megpróbáltatása idején is hű maradt magasabbrendű nemzeti meg emberi eszményeihez és a legelső' kedvező alkalommal, 1917-ben kivívta szabadságát. A szenvedések tüzeiben megtisztultan dolgozik, ha lehet, és harcol, ha kell, hogy megvédje testét-lelkét, hogy becsületbeli kötelességét teljesítve magához ölelhesse elszakított testvéreit és a szabad népek társadalmában biztosítsa magának azt a helyet, amelyre szellemi teljesítményei és jellembeli erényei címén kétségbevonhatatlan joga van.

Zsirai Miklós,

A kérdés teljes irodalmát 1. a szerző *Finnugor rokonságunk* (Budapest, 1937.) című műve egyes fejezeteinek végén. Ezúttal e jak *Weske*-nek és *Porjodinnak* a finnugor-oroszlölcsönhatásokat tárgyaló műveire, *Szmirnovnak* a Volga-vidéki finnugor népekről írt néptudományi, történeti monográfiáira, *Czekanowski*-nik embertani kutatásaira, valamint *Vasmemernek* *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas* címon összefoglalt tanulmányorozatára utalunk.

A NYUGATI SZLÁV NÉPHATÁR TÖRTÉNETE.

Kr. u. az V. században a germán törzsek vándorlásaik során elhagyták a mai Kelet-Németországot s helyüket a Pripjet-mocsarak és a Bug mellől előnyomuló szlávok foglalták el, akik északon az Elba és az Odera közötti síkságot szállták meg, délen pedig lassú vándorlással a Duna mentén vonultak nyugat felé.

Megjelenésükkor nem lehet egységes politikai szervezetről beszélni. Társadalmi berendezkedésük nemcsak ebben az időben, hanem még jóval később is nagyrészt vérségi kapcsolatokon nyugodott. Legmagasabb egységük sem haladta meg a törzsi köteléket, de még ez sem volt mindig és mindenhol állandó. Bizonyos kezdeti társadalmi osztódás azonban az archeológiai kutatások megállapításai szerint már megindulhatott, a leletek alapján elválasztható a hercegek vagy törzsfők csoportja a köznéptől. Az előkelőbbek lovon harcolnak és páncéllal védik meg magukat, a nagy tömeg inkább dárdát használ és kis kerek pajzsokat, a harcot pedig gyalog vívja meg.

Harcmodoruk lényegesen elütött az akkori germánokétól, akik szerették e miatt alattomosággal vádolni őket. Nem ismertek nyílt csatáserokban rendezett ütközetet, kis csoportokban harcoltak, mindig kihasználva a terepet. Mesterei voltak a visszavonulásnak és az ellenfél torbecsalásának. A német törzsek kemény harcokat vívtak velük, sokszor kellett rablóhadjáratokhoz hasonló betöréseiket elhárítaniuk. Amikor pl. 631-ben az első cseh poli-

tikai egység megteremtője, a frank származású Számó ellen három germán sereg indult, a nyugati német hadak Vogastisburgnál három napos kemény küzdelemben olyan véres vereséget szenvedtek, hogy a másik két sereg hadműveleteit, amelyek pedig eddig sikerrel folytak, be kellett szüntetni.

Gazdaságuk átmeneti fokon állott a gyűjtögetés, állattenyésztés és földművelés között, nagy tömegeik ragaszkodtak az erdők gyűjtögető kihasználásához: a prém több törzsnél a pénz szerepét töltötte be. Ismerték már a földművelést is, de csak kezdeti fokon: földjeik szét-szórtaan feküdtek, minden rendszer nélkül; eke helyett kapát használtak és sarlóval arattak.

Településük társadalmi és gazdasági életük primitív rendje szerint alakult. Falvak helyett csak kisebb tanyákban szálltak meg, a családok gazdálkodása szerint. Telepeik az erdő szélén vagy a mocsarak mellett feküdtek, sohasem hatoltak mélyen az erdőkbe, noha az irtás útján való térnyerést ismerték. A tanyák és kisebb falvak közt elszórtaan várak feküdtek; ezeket a szlávok elődeiktől vették át s a védelem és közigazgatás központjának használták.

A cseh származású tudósok alapvető munkássága óta a szlavokat nyelvi sajátágaik szerint négy nagy csoportba szokás osztani: északi, nyugati, keleti és déli szlávokra. Az északi szlávok megjelenésük időpontjában az elbamenti szlávokra, vagy cseh elnevezés szerint polabokra és lechekre vagy lengyelekre oszlanak. A polabok az Elba és Odera közti területet szállották meg, a Cseh-Ércheységtől a Keleti-tengerig. Északi csoportjukat az abotritok képezték a mai nyugati Mecklenburgban, tőlük délre találjuk a vilceket, a legdélibb csoport a szorbok voltak. A polaboktól keletre a lengyelek Ősei éltek: a lechek az Odera és a Visztula között. A nyugati szlávok: a csehek és morvák ősei, a markomannok elvonulása után a cseh meden-

cet és a Morva völgyét árasztották el, egyes ágaik pedig hazánk északnyugati részein telepedtek meg. A délszlávok legnyugatibb csoportja: az alpesi szlávok vagy karantánok az avarok fennhatósága alatt jutottak el a Duna és az Adriai-tenger közötti területre.

Az első megszállás ütemének lassúbbodásával azután a Kr. u. VII. században kialakult az első szláv néphatár, amely egyes területektől eltekintve, mindenütt germán népelemekkel érintkezett. A déli szlávok ebben az időszakban elérték az Istria-félsziget nyugati partjait, teljesen megtöltötték a Dráva és a Mura, illetőleg mellékfolyóinak völgyét, sőt átlépve a Mura és az Enns vízválasztóját és a Tauern-hegységet, Linzig terjeszkedtek. Itt csatlakoztak aztán a nyugati szlávok népei a déliekhez: a Cseh-erdő előterében a Naab-folyóig haladva jutottak el a nyugati szlávok a türingiai hegységekig. Itt az északi szlávok legdélibb csoportjának, a szerboknak települési területe kapcsolódott a nyugati szlávokéhoz, s a határokat a vidék földrajzi adottságainak megfelelően – a folyók völgyeiben találjuk. Előbb az Unstrut és a Saale, majd pedig az Elba vonalát követte ez a határ és a Lüneburgi pusztaságon át jutott el Bréma és Hamburg között az Északi-tenger partjáig.

Később a szorbok a frank birodalom gyengesége s a germán törzsek belharcai folytán újabb előnyomulásokat tehettek, a Kr. u. VIII. század végére erőteljesen kiterjesztve a nyugati néphatárt. Túljutottak a mai Bajorország és Hessen határain, megszállták Bamberg környékét, olcsoportjaik elérték a Göttinga melletti Eichsfeldet, egyes töredékeik pedig egészen Würzburg vidékéig és a Weserig nyomultak előre.

A szláv törzsek magasabbrendű politikai szervezését azok az idegen – germán, avar stb. – népelemek indították el, amelyeket óriási településterületükön szétszór-

tan találtak s lassan magukba olvasztottak. Az első politikai szervezkedéssel együtt járt a szlávoknak egymás-közötti meghasonlása is. Már a földrajzi elhelyezkedésből következett, hogy a legnyugatibb csoportok, a szorbok, abotritok és csehek németellenesek voltak, a tőlük keletre fekvők pedig mindaddig, amíg a németiség közvetlen közelről nem fenyegette őket, németbarátok. Így alakult ki a IX. század eleji helyzet, amelyben az abotritok a szászokkal állottak szemben, az abotritokat viszont keletről a még harciasabb vilcek támadták. Ugyanilyen politikai ellentét mutatkozott később az elbamenti szlávok és lengyelek, illetőleg csehek között is. Az elhelyezkedésből folyó ellentétek hatásai akkor kezdtek erősebben megmutatkozni, amikor Nagy Károly uralkodása alatt a frank birodalom megerősödött. A belső rend megszilárdításánál, illetőleg a szászok ellen viselt háborúban, a császár nem mondhatott le az abotritok természetes szövetségéről. Ugyanígy használta fel a cseheket és a morvákat az avarokkal szemben. A szász és avar háborúknak az lett a következménye, hogy a birodalom keleti határát fenyegető két erős hatalom eltűnt. Így keleten, ahol eddig csak a harcok területe jelentette a birodalom végét, a császár szilárd határvonalat jelölhetett ki és bevezethette a frank határvédelmi rendszert. A kijelölt határvonal északon nagyjából a Saale és Elba vonalán futott, délen azonban messze előrehatolt a régi Pannónia földjére. A limes saxonicus vagy avaricus elnevezéssel jelölt határvonalnak nemcsak védelem volt a feladata, hanem a szlávok fékentartása is, egyrészt határerődítések, másrészt fegyverkiviteli tilalmak segítségével. A szlávokkal való kereskedelemre kilenc várost jelöltek ki, köztük Magdeburgot és Lorchot. A határ nyugalmanak fenntartására a császár még azt is szükségesnek tartotta, hogy a legközelebbi szláv törzseket a birodalom hűbéreseivé tegye. Így kerültek egymásután hűbéres

függésbe északon az abotritok, majd a szorbok és a csehek, délen pedig a karantánok. A császár végső célja nem ezeknek a törzseknek a meghódítása, illetőleg a birodalomba való bekapcsolása volt; hogy mennyire nem, azt legjobban mutatja, hogy a kereszténység terjesztésére sem történtek komolyabb kísérletek. A szláv fejedelmek hűbéressége csak a határvédelem tökéletesítését célozta, előteréül szolgált a birodalom keleti határainak.

Ezzel a lépéssel azonban a szláv háborúk sárkány fogát vetette el a császár. Már első utóda alatt a meghódolt szlávok arra törekedtek, hogy visszaszerezzék régi szabadságukat. Törekvésüket ideig-óráig sikerek is kísérték, de az állandó határvillongások végül is azt eredményezték, hogy az uralkodók a szlávokat teljesen leigázták és a birodalom határát keletebbre vitték. Ebben az időben a háborúktól és belső bajoktól megviselt birodalom még nem gondolhatott nagyobb telepítésekre, így a szláv néptalajt ebből a szempontból nem fenyegette veszély. Veszteségük nem a germanizációnak, hanem az állandó háborúnak volt köszönhető, amelyben mindkét fél teljes meggyőződéssel irtotta egymást. Hatalmas tömegek pusztultak el, így 806-ban a szorbok ellen viselt hadjáratnak kifejezetten büntető-expedíció jellege volt; a benyomuló német sereg mindent tönkretett, ami útjába került. 849-ben a csehek lázongtak, sőt megverték az ellenük küldött német hadakat is. Végre is maga a német király indult ellenük és 851-ben sikerült véres háborúval leverni őket.

A küzdelem változó szerencsével folyt. A X. század elején, amikor a birodalmat a magyar kalandozások gyengítették, megint a szlávok voltak előnyben; délen fel kellett adni az Ostmarkot, és a határ is az Ennsig szorult vissza. Csak amikor Ottó császár a riadei csatát követő kilencévi békét ügyesen kihasználta, fordult ismét a kocka: a békeévek megfeszített munkája nemcsak a

magyarok kalandozásainak vetett véget, hanem ugyanabban az évben, 955-ben a szlávok is véres vereséget szenvedtek. A vereség természetes folyományaképpen a birodalom területét kiterjesztették az Oderáig és a határ védelmére egy a Nagy Károlyéhoz hasonló, de annál tökéletesebb szervezetet hoztak létre. Új határgrófságok keletkeztek a birodalom keleti határain: északon a Merseburg, Zeitz és Meissen körüli markok, délen pedig, ahol a fejlődés menete lassúbb volt, a feltámasztott Ostmark óvatosan nyomult előre a Fischáig, Karantánia és az akkoriban lényegesen nagyobb Friaul az Adriai-tengerig vitték előre a birodalom politikai határait. Ezzel délen a bajoroknak ismét sikerült megszakítani a déli szlávok egyesülését a csehekkel és morvákkal.

Ezek a harcok a szlávok nagy tömegeinek pusztulásával jártak. A németiség a szlávokat pusztulásra ítélt ellenségként kezelte. Ezt egyetlen példa is világosan igazolja. Henrik császár azokat, kiknek különböző súlyosabb büntettek miatt otthon nem volt maradásuk, Merseburg egyik külvárosában telepítette le. Egyetlen kötelezettségük volt a szomszédos szorbok ellen harcolni, őket pusztítani. Amint a krónikás megjegyzi: «A különböző háborúkban egyáltalán nem volt szó kereszténységről, hanem egyedül csak pénzről». Pedig ebben az időben a császárság már a térítést is igénybe vette az új területek megszervezésénél. Az investitura elterjedése lehetővé tette, hogy az újonnan birtokba vett területeken az egyházi szervezetet is a hódító világi főhatóság hozza létre, így szerveződtek a határ előbbrevitelével és az új határgrófságok kialakításával kapcsolatban új püspökségek is: Magdeburg és Merseburg 968-ban, Meissen 990 kőitül. Az egyes egyházi intézmények sokat szenvedtek és sokszor teljesen elpusztultak a kiújuló szláv harcokban, de különösen a XII. században, a cisztercita rend működési e kapcsán, megint csak fellendül-

tek. A XII. századi német püspökségek azután nemcsak kereszténységet és nyugati kultúrát hoztak magukkal, hanem erős ösztönző hatással voltak a germanizációra is. A Dráva völgyében például, ahol maga a Dráva lett a határ az aquilejai patriarcha és a salzburgi érsek egyházmegyék között, a szlovének csak az aquilejai oldalon tartották meg népiségüket. Az új püspökségek eleinte nem kaptak nagyobb birtokokat, hanem a térítő püspökségek mintájára szinte teljesen a szlávok tizedeire voltak uialva. Ez pedig nagy terhet jelentett, holott már a világi adók is súlyosak voltak. Amikor Gerold püspök 1156-ban az abotritok fejedelmét, Pribiszlávot rá akarta venni a megkeresztelkedésre, a fejedelem panaszkodott a püspöknek: annyira elnyomják őket, hogy jobb lenne meghalniok, mint élni; csak ebben az évben ezer márka adót fizettek a hercegnek és több százat az orgrófnak; hogyan gondolhatnának hát megkeresztelkedésre és templomépítésre, amikor legszívesebben elmenekülnének innen. Szívesen lennének keresztényekké, ha olyan jogokat kaphatnának, mint a szászok. Elmenni semerre sem mehetnek, kelet felé sem jobb a helyzet.

A legnyugatabbra fekvő északi szláv törzsek tragédiája bontakozik ki ezekben a szavakban. Németek és saját fajtestvéreik nyomába alatt sehogyan sem tudták tartani magukat. Ezek a harcok abban az időben érték őket, amikor nagyrészt nyugati hatásra társadalmi és állami léiük fejlődésnek indult. A kezdeti szláv államalakulásoknak a társadalomban nem volt gyökere; egy-egy idegen hódító vagy hatalmasabb hazai fejedelem személye tartotta fenn a birodalmat, amely az uralkodóval együtt szállt sírba, így látjuk hirtelen feltűnni a frank származású Számó államát és Szvatopluk Nagymoráviáját. Viszont a IX. században a vilceknél öröklődő monarchiáról hallunk. Olyan hatalmi túlsúlyra ugyan egyeten törzs sem tudott

szert tenni, hogy az összes nyugati szlávokat egyesítse és uralmát felettük hosszabb időre biztosítsa, mégis keletkezett két nagyobb nyugati szláv állam, Lengyel- és Csehország. Maradtak azonban szláv törzsek, amelyek a német, lengyel és cseh hatalom között őrlődtek. A harcok még régibb keletűek voltak a lengyelek és szomszédos szlávok, a pomeránok, vilcek és szorbok között. A német archaeológia kutatásai megállapították, hogy ezek a népek az Odera és a Warthe mellett nagy erősségeket emeltek saját létük védelmére a lengyelek ellen. Amikor azután a lengyel állam kezdetei kibontakoztak a X. század végén, a harc az egyes szláv törzsek között hihetetlen méreteket öltött és hatalmas pusztulással járt. Nem lett könnyebb a soruk akkor sem, amikor a két fiatal szláv állam: a cseh és a lengyel szembekerültek egymással, mert a Szilézia birtokáért folytatott küzdelem megint csak az ő földjeiket pusztította s ha ideig-óráig engedett is a nyugati vagy a keleti nyomás, alapjában véve a legnyugatibb szláv törzsek pusztulásra voltak ítélve. Egyszerre kellett harcolniuk a ciánok, németek és saját fajtájuk ellen, mindezt abban az időben, amikor a szláv néptalaj szempontjából még sokkal nagyobb veszedelem kezdett kibontakozni. A keleti szász egyházi és világi nagyok 1108 körül kiáltványt intéztek a nyugati német lakossághoz és felszólították őket az elfoglalt területek benépesítésére. Ebben a kiáltványban sajátosan keveredett a keresztény misszió és a német nagyhatalmi politika: «Jöjjetek hát – szól a kiáltvány – szászok é: frankok, lotaringiaiak és flandriaiak, itt elérhettek lelketek üdvösségét, és ha úgy akarjátok, megszerezhetitek magatoknak a legjobb földeket is.» A keleti német kolonizáció legérdekesebb okmánya adja a nyitányát annak a kornak, amelyben a most már keresztény szlávok békésebb körülmények között olvadnak bele a németségbe és lassan veszítenek emberben és területben egyaránt.

A meghódított terület régi frank jog szerint a király birtokába került, lakói pedig többé nem voltak szabadok, hanem szolgaságba süllyedtek. A törzsek önként való hódolása esetén azonban a meghódoló szláv fejedelem nyerte hűbérbe egész törzsének birtokát s így fennmaradhatott a régi szláv társadalmi berendezkedés is. A régi várkerületek nem-nemes lakossága felismerhetően három osztályra oszlott, amelynek élén a zsupánok állnak. A zsupán tölti be a falubíró tisztét, de nem egy, hanem több faluban. A meissen kerületben pl. 210 falunak csak 15 zsupánja volt. Ezek bizonyos közigazgatási funkciók mellett bírói jogkört is gyakoroltak, az úriszéknek vagy a tartományi gyűlésnek a szláv jobbágyok feletti ítéleteit ők hozták, saját jogszokásaik szerint. A zsupánok mellett kiemelkedik a harcosok, vitázok rétege, akik annyiban különböztek a legalacsonyabb rétegektől, hogy személyükre szabadok voltak és lovon teljesítettek a zsupánok mellett szolgálatot. A két személyileg szabad, felfelé törekvő réteg mellett a szlávok legnagyobb tömegét a sár: «szmrd» megvető' kifejezéssel illetett szolgák képezték, akik éppúgy eladhatók, elcserélhetők és előrökíthetők voltak, mint a római rabszolgák. Földműveléssel vagy iparral foglalkoztak, későbbi időkben kertészettel; innen latin nevök: «hortulani». Közülük sokan felszabadultak ugyan, nagy tömegeik azonban röghözkötött, örökös jobbágyok maradtak.

Természetesen az eredeti szláv társadalmi rend nem maradhatott meg mindenütt. Míg Meissenben a zsupánság még a XVI. században is megvolt, addig Karint iában 828-ban a szlávok felláztak, a király pedig okulva ezen, elűzte a szláv törzsfőket és helyettük a német hivatalnokrendszert vezette be.

Az elfoglalt területeken nagy birtokadományok történtek, egykorú krónikás szavával: a király kiosztotta

a földet a lovagok és harcosok között. Az adományos – egyházi és világi egyaránt – anyagi erejének növelésére hamarosan német telepeseket hozott a régi szláv falvakba, vagy erdőirtás útján nyitott teret új falvak számára. Az első telepítés bizonyára igen kisméretű volt és sok helyen egyáltalán nem érintette a szláv néptalajt, lényeges volt azonban, hogy az új telepések vékony, egyre terjeszkedő ékeket vertek a szláv telepek közé és ezen keresztül állandó utánpótlást biztosítottak a keleti német kolonizáció részére.

A német település másik alapját a kereskedő-városok képezték. A XII. században Németország kapcsolatai kelet felé egyre jobban kiépülnek. Német kereskedők jelennek meg a mai Ukrajna legnagyobb városaiban: Kievből, Luckban és északon Novgorodban. A keletre vezető utak mellett mindenütt kisebb kereskedő-telepek alakultak s a XIII. században behálózták egész Kelet-Európát. Ilyen volt a Dnyeper felé vezető úton Krakkó, északon a tenger mellett Lübeck. Köztük és az anyaország Időzött számos kisebb-nagyobb német kereskedővárost találunk, amelyekben a kelet-nyugati utak forgalma lüktet: Lemberg, Wladimir, Brest-Litowsk; északon a haladás még nagyobb léptekkel jár: Danzig és Riga már a XIII. század elején német kereskedelmi centrumok.

Már ezek a városalapítások is mutatják, hogy a későbbi német település hol fog mélyebben benyomulni a szlávok közé. Délen az Odera felső folyása mellett Krakkó irányában, a középben a Warthe folyó mellett, míg északon vékony csík alakjában húzódik a tenger partján Kelet-Poroszország felé, ahol már kialakulóban van a katonaállam, a német lovagrend országa.

A határmenti települést és a városalapítást mindenütt követi a falvak kialakulása és ezzel párhuzamosan a németesedés is. Ennek egyik példáját találhatjuk meg a sziléziai

Oppa folyó völgyének középkori történetében, ahol az eredeti szláv lakosság még a középkor folyamán háttérbe szorult.

Az Oppa völgyét dél felől a magas Altvater-hegység és a Gesenke dombjai határolják, északon Eatibor felől szintén dombok választják el az Odera völgyétől. Ősállapotában a vidék legnagyobb részét erdő borította, lakói pedig kizárólag szlávok voltak. Ez a szláv megszállás nem volt sűrű, csak az átfutó cseh-lengyel főútvonal mellett mutatott tömörebb jeleket. Amikor Sziléziának ez a része a csehek uralma alá került, a cseh királyok a vidék legnagyobb részét eladományozták. Ezeken az eladományozott birtokokon keletkeztek a későbbi német településnek támaszpontjai: a német városok. Elsőként a XII. század végén jelenik meg Troppau, a lengyel-cseh útvonalnak az Oppa-folyón való átkelőhelyén. Mielőtt még a nagyobbarányú német paraszttelepülés megindulhatott volna, újabb városok keletkeztek: Leobschütz és Jägerndorf, azonban mindkettőben helyet kapott a földművelő elem is, szemben Troppauval, amely teljesen kereskedelmi jellegű. Kialakult még két bányaváros is: Freudental és az onnan telepített Zuckmantel. A városok voltak alapjai a XIII. században meginduló német telepítési munkának, amely lassan szállta meg a földművelésre alkalmas vidéket, behatolt a régi szláv telepek közé és azokat szétrepesztve, egymástól elvágvá, lassan felszívta. Az intenzívebb telepítést a Leobschützben birtokos Johann it a-rend kezdte meg soltészai útján. Amikor az első német hullám birtokába vette a szlávoktól szabadon hagyott területeket, fejlett kultúrájával magasabb technikájával az erdőkre vetette magát, és ezekben irtásokat és új telepeket létesített, ezzel is fokozva saját népi erejét és a megmaradt szláv, telepek elszigeteltségét. Így alakult ki azután az eredetileg teljesen szláv vidéknek középkor-végi képe,

amelyben már csak kevés szláv elemet találunk. Az sem egységes; átszötték és körülvették a német telepek.

A német településeket nem a véletlen szeszélyes játéka hozta létre, hanem a király, vagy más földesúr akarata, annak céltudatos gazdasági politikája. Nem okozott lényegesebb akadályokat ebből a szempontból az sem, hogy maga a földesúr esetleg nem volt német nemzetiségű. Amint Magyarországon sem német, hanem vér szerint is magyar királyok segítették elő a német városok keletkezését, éppúgy a Piastok vagy Premyslidák is előmozdították a német települést.

A keleti német kolonizáció a soltészség intézményének létrehozásával megkönnyítette és meggyorsította a falvak településének útját, másrészt azonban biztosítékokat nyert arra is, hogy a letelepült németiség megtarthassa eredeti nemzetiségét. A falvak gyors kialakulásának ez a módja már a XIII. században is általánosan ismert, elfogadott és használt volt, mindenütt, ahol német telepek jöttek létre. A fejlődés útját ezirányban a következőkben foglalhatjuk össze. A földesúr bizonyos nagyságú területet adott át a soltésznek, vagy latinosan lokátornak, aki külön szerződésben kötelezte magát a kijelölt föld benépesítésére. A földesúr az új telepnek néhány évi adómentességet biztosított, a soltész és utódai részére pedig a falubíró öröklődő tisztét, néhány szabad telket és esetleg kisebb kedvezményeket. Az újonnan létrejött német falu lakossága azonban lényegesen különbözött a régi szláv telepektől, mert a németek személyükre nézve teljesen szabadok voltak, míg a szlávok legnagyobb része örökös jobbágy maradt. Igaz ugyan, hogy ez a különbség nem mindenütt maradt meg ilyen élesen, mert a birodalomhoz került területeken a szláv falvak jelentős hányadát is átalakították ú. n. «német jogú» falvakká. Ezzel a szlávok személyükre éppoly szabadok lettek, mint a németek, a falu vezetője:

a zsupán pedig a soltész jogait és kötelességeit vette át. Ez tagadhatatlanul előnyt jelentett a korábbi állapotokkal szemben, ugyanakkor azonban megláztva az eddigi kötöttséget, sokszor éppen ezáltal nyitott utat a pusztulásnak a zárt szláv falu népében.

A városok és a körülöttük keletkező német jogú falvak elterjedésében még egy tényező játszott nagy szerepet: az erdő. Közép- és Kelet-Európa hatalmas erdőségeinek fokozatosan helyet kellett adniok a mezőgazdaságra alkalmas területeknek. Az erdőirtást minden nép, így a szláv törzsek is ismerték. Nem jutottak el azonban a relatív túlnépesedésnek arra a fokára, amikor a rendelkezésre álló föld mennyiségét vagy a termelés minőségét kell feljavítani ahhoz, hogy az egyre növekvő népesség megélhetést találjon. A német nép nyugati része már a XII. században eljutott erre a fokra, és mivel a termelési eszközöket javítani nem tudták, a középnémet erdők irtását pedig már annyira vitték, hogy több helyütt az erdőállomány kímélését kellett elrendelni, legalkalmasabb lehetőségnek tűnt a keleti határok előbbrevitele és az újonnan bekapcsolt területek erdeinek irtása. így válnak most az eleinte védelmet nyújtó erdők a szlávok számára veszedelemmé. Az Oppa-vidék példáján is láttuk, hogy a völgyekben elhelyezkedő szláv telepeket a német irtásfalvak körülveszik. Hasonló folyamat szinte teljesen megszakította a szláv néptalaj összefüggését a Kárpátok északi lejtőin, ahol a hatalmas erdőségeket mindenütt németek irtották és csak a San, a Dunajec és más folyók völgyében maradt meg összefüggően a szláv települési terület.

A társadalmi és jogi ellentétek védőpajzsán túl a németiség egyes rétegei még egyéb olyan tilalmakat is hoztak, amelyekkel saját fajtájukat igyekeztek védelmezni. Elsősorban az egyházi rendek voltak azok, amelyek íratlan

törvényeikkel lehetetlenné tették a szlávok nagyobbmérvű bevonását. Így például a ciszterciák Lengyelországban évszázadokig nem vettek fel mást, mint németet. Sokhelyütt a káptalanokban is ez volt a helyzet. A városokban, nemcsak a szűkebb birodalmi területen, hanem magában a vendéglátó-országban sem vettek fel a céhek más nemzetiségűt, mint németet.

Természetesen ezek az intézkedések a szláv népek részéről is ellenkezést váltottak ki. A gneseni érsek már 1257-ben megtiltja egyházmegyéjében olyan német tanítók alkalmazását, akik nem tudnak lengyelül. Azonban ilyen intézkedésekkel sem a germanizációt feltartóztatni, sem pedig a keleti német városok és falvak elszlávosodását elkerülni nem lehetett. Azok a német falvak és városok, amelyek a szláv telepek közé ékelődtek, még a középkor folyamán lassan elvesztették tiszta német jellegüket.

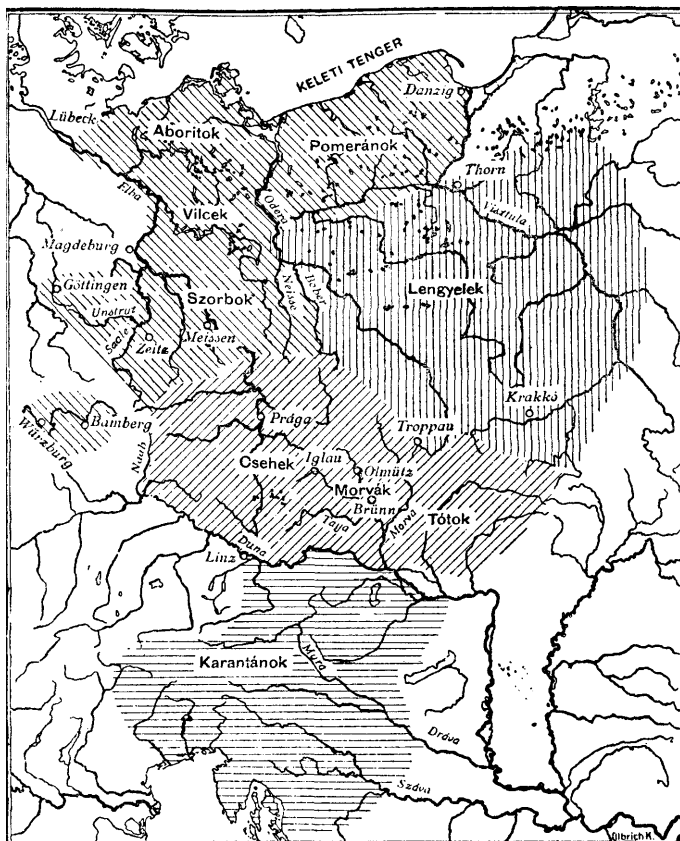
A birodalom határainak kiterjesztése kelet felé és a kereszténység terjesztésével járó hatalmas, véres háborúk, majd a XII. század második felében a német népi terjeszkedés hatalmas hullámai voltak tehát azok a tényezők, amelyeknek következtében a germánok nyomában megjelenő szláv népek nyugati határa a középkor folyamán lassan pusztult és ismételten kelet felé szorult. A politikai térvetés eredményeként az Elbáig terjedő hatalmas területen csak két szláv állam tudott kialakulni: a cseh és a lengyel. A néptalaj szempontjából ez sem sokat jelentett; mindkét állam vezető nem-német rétege maga segítette elő az eredetileg egybefüggő szláv néptalaj széttörését és pusztulását. Politikai függetlenségük sem volt tökéletes; a lengyel állam kialakulása után hosszú ideig, Csehország pedig egész történelme folyamán német fennhatóság alatt állott. Egymásközi harcaik és expanziós törekvéseik is saját fajtestvéreik pusztulásával jártak.

Ilyen viszonyok között érkezünk a középkor alkonyához

amikor a német kolonizáció elapadt, a birodalom pedig már távolról sem volt elég erős ahhoz, hogy nagyszabású hatalmi terjeszkedést folytasson. A szláv néptalaj azonban már csak széttépett töredékekből állott, összehasonlítva kora-középkori kiterjedésével. Délen a Dráva völgyének északi oldala szinte teljesen elnémetesedett, a felsőausztriai tartomány hegységeiben pedig már *ctaik* néhány helynév őrizte az elveszett szlávtság nyomait. A középkor elején a Duna völgyében egyesüléssel fenyegették Európát a nyugati és déli szlávok, most egész Csehországot átszöttek a német telepek. Hatalmas szigeteik mindenütt német néptalajhoz kapcsolódtak. A cseh medencét körülvevő szláv népek részint elpusztultak, részint az erdőirtás és bányászat útján keletkezett német telepek sora vágta el a csehektől és a morváktól. Dél-Galíciában, a Krakkó-Jarosláv vonal és a Kárpátok között hatalmas, szinte teljesen egybefüggő német szigetek vágta éket a lengyelek és tótok közé. Érdekes, hogy a szorbok, akik elsőnek hódoltak meg a németeknek, még a középkor végén is nagyrészt zárt egységben éltek az Odera, Bober és Spree között. Ugyanígy maradt meg az Elba mellett Brandenburg és Mecklenburg határán egy kisebb egybefüggő szláv sziget. Pomerániát a német település éke a Netze, illetőleg Visztula oldalán elvágta a lengyelektől, bár itt még hosszabb ideig maradt egybefüggő szláv néptalaj.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a szláv népek részéről nem volt visszahatás. Nemcsak Galíciában lengyelesedtek el a folyóvölgyekben fekvő német városok, hanem sokhelyütt Sziléziában és Csehországban is. A teljes mérlegelés pedig még más szempontokra is felhívja figyelmünket. Bármennyire megvolt a törekvés a középkor későbbi folyamán az elzárkózásra, a kölcsönhatások nem maradtak, nem maradhattak el. Nemcsak a szláv-

A NYUGATI SZLÁVSÁG A VIII. SZÁZADBAN, LEGNAGYOBB KITERJEDÉSE IDEJÉN

német fajbéli keveréktípus kialakulása következett be, hanem sokféle kulturális hatás érte mindkét fél népeit. Nemcsak német eredetű szavakat találunk a lengyel és cseh nyelvekben, hanem – amint a legújabb kutatás bebizonyította – a szláv szavak kölcsönzése sem maradt el pl. a sziléziai német tájszólásban. A két fél közül kétségtelenül a szlávok nyertek többet. Magasabb fokon álló mezőgazdasági ismereteket és mindenekelőtt az egész nyugati kereszténység kultúrkincsét a németektől vették. Állami és társadalmi berendezkedésük német szűrőn át került hozzájuk. Társadalmi téren a német paraszt nagyfokú szabadságot élvezett a szlávokkal szemben. A folyamat későbbi alakulása jellemző nemcsak a német-szláv népi viszonyra, hanem a keleti területek fejlődésére általában. Amikor a kisebb territóriumok urai a XII. században rájöttek arra, hogy a fokozódó luxus, illetőleg a pénzgazdálkodás érdekében előnyös a német jognak a szláv telepekre való kiterjesztése, százával alakították át a szorb, viic és lengyel falvakat, ezzel is magasabb nivót biztosítva számukra. Természetesen nem lett minden szláv faluból rendezett német község, maradtak továbbra is örökös jobbágyságok. Éppen ezek a megmaradt falvak okoztak nagyfokú visszahatást az újkorban, amikor a gazdasági életnek újabb fordulata állt t t be. A német keleti urak most visszafelé pergették őseik munkáját: örökös jobbággyá tették német parasztaikat is.

Így egyenlítődték ki azok a hatalmas ellentétek, amelyek a középkor elején németek és szlávok közt fennállottak. Amikor a nyugati szláv törzsek legnagyobb kiterjedésüket érték el, egy a kereszténységben megerősödő hatalmas birodalom szomszédságában éltek primitív életüket. A későbbiek folyamán a keresztény misszió és a frank birodalom keleti törekvései érték őket pusztító háborúk formájában, és amikor már ők is keresztényekké

lettek és nyugati mintára megalakították államaikat, egymást pusztítva, megint csak a németiség számára adtak teret. Így lett az eredetileg egybefüggő hatalmas szláv települési területből önmagának halvány mása: kis szigetek és keletre szorult néphatár. Germanizált részük azonban nem múlt el hatás nélkül: átalakították a keleti németiséget is, megmaradt államaikban pedig új színt hoztak az európai kultúra életébe.

Fügedi Erik.

IRODALOM.

A szlávok első elterjedésére és műveltségére vonatkozólag *Niederle L.* alapvető munkája (Slovenské Starogitnosti, Prága, 1914. ÍT. A német irodalmat feldolgozta és összefoglalását adja *R. Kötzschke-W. Ebért:* Geschichte der ostdeutschen Kolonisation (Lipce, 1937.). A szláv területek egyházi berendezésére a Kötzschke id. m. óta megjelent irodalom megtalálható Jordan munkájában (*K. Jordan:* Die Bistumsgründungen Heinrichs des Löwen, Lipce, 1939. Schriften des Instituts für ältere deutsche Geschichte, Nro 3.). – A német és szláv település kérdéseivel legbehatóbban foglalkozik az *Osteuropa Institut* Boroszlóban és a lengyel toruni *Balti Intézet* (az utóbbi «Wyda-nictwa»-i németül is: Schriften des Baltischen Instituts, Torun) foglalkoztak. Évről-évre terjedő bibliográfia található a következő folyóiratokban: *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slawen, Slawische Rundschau, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* és a *Cesjci Časopis Historicity* és *Kwartalnik Historiszi*. mellékletében. (Az utóbbiak nem rendszeres időközökben jelentek meg. Jelenleg mindkét folyóirat, valamint a *Slawische Rundschau* is szünetel.)

Az idézetek: a 63. 1-on Helmold szláv krónikája (MG. SS. 1937) c. 68., 129. 1.; a 64. 1-on Pribislav szavai u. o. c. 84., 161.1.; a 65.1-on a keleti szász nagyok felhívása: *Kötzschke R.;* Quellen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation in 12. bis 14. Jahrhundert (Teubner, 1912.) 9. 1,

OROSZ-UKRÁN TÖRTÉNET.

Goncsarov egyik regényének fő hősét, Oblomovot, az orosz nép faji és nemzeti sajátosságai megszemélyesítőjének szokás tartani. A norvég Peer Gynt példája mutatja, hogy valamely nép legjellemzőbb faji és nemzeti alkotó elemeinek egy elképzelt személyben való megtestesítése lehetséges. Oblomov az orosz középosztály fia, aki erős szervezete, anyagi függetlensége és végzett tanulmányai révén bizonyára érvényesülni tudna a cári birodalom bonyolult hivatalnoki szervezetében, ha megvolna benne a sarkalló akaraterő s a haladásra való készség. Mindez azonban hiányzik belőle; lassanként közömbössé lesz, elveszti érzékét az idő és a napi kérdések iránt, tunyává, restté válik, aki végül is megelégszik a máról holnapra való tengődés nyomorúságos életformájával.

Az orosz nép kollektív életében ezeket a negatív jegyeket valóban megtaláljuk. Az orosz ösztönösen ragaszkodik a múlt emlékeihez és szokásaihoz, nem érzi azoknak esetleges elavult voltát, mert nincsenek kulturális igényei. Ha idővel és nem csekély fáradság árán vesz is fel olyan szokásokat, amelyek a nyugati művelt államok társadalmi életében maguktól értetődnek, csak külső kényszernek enged, belső meggyőződés nélkül. Konzervatív a végtelenségig, mert a múlthoz való ragaszkodás számára problémamentes életformákat és a jól kitaposott utakon való gondtalan járást jelenti. Ebből a népből, bár fiai közt kivételes tehetségek akadnak, hiányzik a haladás érzéke; hiányzik

az az ösztönös nyugtalanság, amely a Nyugat fiait homályosan érzett vagy látott távoli célok elérése felé hajtja; hiányzik az a lelki kielégülés, mely a problémameglátás mellett a tökéletesedésre törekvő kultúremler legfőbb célja. Az oroszoknak nincsenek magasabb vágyai, amelyek talán kiköcckenének megszokott pályájáról, nem is érti azt a kultúrérséget, amely a Nyugat fiainak életét olyan zajossá, nyugtalanná és olyan változatossá teszi. Az ő életideálja a nyugodt, eseménytelen jelen, megszokott folyásával és szinte gépies berendezkedésével. Ilyen gondolkozású volt minden őse, ilyen kíván maradni maga is. Amikor Goncsarov oblomovizmusnak nevezi ezt a tömeglélektani jelenséget, akkor csak közös nevező alá hozza azokat az egyéni tulajdonságokat, amelyek az orosz történelem folyamán a történelmet formáló orosz középosztály legsajátosabb jegyei voltak.

Amikor az orosz nép szerepet kezdett vinni a történelem színterén, már három ágra szakadt: az erős finn és germán keveredést mutató nagyoroszokra, akik a későbbi Oroszország északi és északnyugati részében laktak; kis-oroszokra, akik délnyugaton telepedtek meg és végül fehéroroszokra, akik nyugaton éltek a litvánok és lengyelek szomszédságában. Államalkotó hajlandóságot egyikük sem mutatott. Falvakban éltek, a földet közösen művelték és annak a tanácsnak engedelmessétek, melyet a falu legöregebbjeiből maguk választottak. Nyomát sem találjuk annak, hogy ezek között a falvak között valamiféle szövetség jött volna létre közös célok elérése, közös veszedelmek elhárítása, vagy közös vállalkozások végrehajtása végett. Bizonyára voltak korszakok, melyekben ennek a szervezetlenségnek hátrányait nem érezték és amelyekben a régi életformákhoz való ragaszkodás nem jelentett számukra veszedelmet. Utóbb azonban ráeszméltek az erők egyesítésének nagy jelentőségére, felismerték a köz-

ségek vagy törzsek szövetségének fontosságát, de – és ez a lényeg – egy ilyen szövetség létesítésére sem erőt, sem tehetséget nem éreztek magukban. Nem akadt köztük olyan község vagy törzs, mely magához tudta volna ragadni a vezető szerepet és akaratát a többire reá tudta volna kényszeríteni. Ennek a ténynek felismerése volt az oka annak, hogy a IX. században az Ilmen-tó körül megtelepedett törzsek a szomszéd normann varégek főnökét, Eurikot kérték fel a felettük való uralomra, abban a feltevésben, hogy ily módon meg fog valósulni az Ilmen-tó körül lakó törzsek egységes vezetése. Rurik és testvérei a IX. század utolsó tizedeiben valóban megalkották a novgorodi államot és ezzel egyidejűleg ugyancsak normannok alapították meg a kievi államot is, melynek fellendítése a Eurik családjából való Oleg nevéhez fűződik.

Valószínűnek látszik, és ezt a legújabb kievi ásatások igazolják is, hogy Kiev felvirágoztatásában a normannok mellett fontos szerep jutott a Fekete-tenger északi partvidékein tanyázó lovas nomád népeknek is, köztük kiváltképpen a magyaroknak. A Kiebben feltárt magyar fejedelmi sír és az ugyanott napvilágra került magyar lovas-sírok elhelyezésének körülményeiből arra kell következtetni, hogy Kiev, illetőleg az e város körül kialakult fejedelemség életében a magyarság tartós tényező volt. Bizonyára az ő tényleges közreműködésükkel történtek Oleg hódító hadjáratai is, amelyek az orosz síkságon élő szláv törzsek egyesítésére vezettek. Azt is valószínűnek lehet tartanunk, hogy a magyarok és Oleg családja közt ekkor létesült szorosabb kapcsolatok emléke hatott akkor, amikor XI. század elején Endre magyar herceg, a későbbi I. Endre magyar király feleségül vette az akkori nagyfejedelem leányát.

Szent István kortársa, I. Vladimjrr (980-1015) tekinthető az orosz egység megteremtőjének; ő vette föl a kereszténységet, sőt népét is e vallás felvételére kény szeri-

tette. Ellenállásnak nyomát sem látjuk a fennmaradt történeti emlékekben, ami arra mutat, hogy az orosz nép az idegen származású, de közben orosz lett uralkodócsalád alatt megtanulta az engedelmisséget. Az új vallásnak egyébként rendkívül nagy volt a jelentősége abban a tekintetben, hogy a törzsek közt fennálló jobbára vallási különbségeken alapuló ellentétet megszüntette és az új vallás, illetőleg egyház keretei közt egységes néppé forrasztotta össze az eddig egymás mellett idegenül élő törzseket, de nem változtatta meg az ősi szláv jelleget.

Vladimir és utóda Nagy Jaroszlav (1019-1054), aki új alapokra helyezte az orosz államrendszert és nemcsak megvédelte birodalmát a külföldi támadások ellen, hanem tudatosan bekapcsolta azt a nyugateurópai gazdasági életbe is – sokkal hatalmasabb egyéniségek voltak, semhogy bárki siker reményében megkísérelhette volna velük szemben az ellenállást. A következő századokban, amikor Jaroszlav birodalma kisebb fejedelemségekre töredezett és megszűnt Kiev összetartó, vezető szerepe, lett volna ugyan alkalom legalább megkísérelni az uralkodói abszolútizmus korlátozását, de néhány szórványos esetet nem tekintve, változatlanul megmaradt az a jogviszony, mely az alattvalókat az uralkodó fejedelmekhez fűzte. Amikor pedig 1241-ben a novgorodi fejedelemség és az északi, egyébként gyér lakosságú orosz területek kivételével, az egész orosz síkság mongol fennhatóság alá jutott, az engedelmisséghez szoktatott nép engedelmes mongol alattvalóvá lett, vonakodás nélkül megfizette a reája kirótt terhes adót és türelmesen hordta azt az igát, melyet az új urak vetettek nyakába.

A mongol uralom kétszáz éve az orosz népben még jobban kifejlesztette azt az önállótlant, a kezdeményezésektől irtózó és a múlthoz mereven ragaszkodó természetet, mely idáig is jellemző sajátása volt. Valóban az orosz

tömegek ettől fogva könnyen kezelhető eszközök voltak a mindenkori uralkodók kezében, akik velük szemben sem erkölcsi gátlást, sem pedig lelkiismereti korlátozást nem ismertek. Bár a német telepések megjelenése a Balti-tenger partjain (XIII. század), utóbb pedig a litván törzsek támadó fellépése és hódító politikája az oroszok rovására (XIV. század), gyengítette az oroszország ellenálló képességét az a tény, hogy a mongol hatalom megelégedett a kivetett adók behajtásával, egyébként azonban az általa lenézett népnek belső életébe nem kívánt beavatkozni, megkönnyítette azt a politikát, mellyel az időközben mind nagyobb jelentőségre emelkedő moszkvai fejedelemség a sok kisebb-nagyobb orosz fejedelemség önállóságát megszüntetni és egy erős nagyfejedelemség alapjait megvetni törekedett. Kalita Jánostól (1328-1340) kezdve, aki Moszkva számára már megszerezte az egyházi vezetést, majd minden moszkvai fejedelem ennek a célnak szolgálatában állott; valamennyien a fejedelmi hatalomkörnek lényeges kiterjesztésén fáradoztak s a XV. század második felében Moszkva már megszerezthette magának a vezető szerepet és útját egyengethette az orosz egység újból való helyreállításának.

Mátyás királyunk kortársának, III. Ivánnak uralkodása alatt (1462-1505) megszűnt a mongol fennhatóság, amely azóta, hogy Tamerlan megtörte a kipcsaki aranyhorda hatalmát (1395), lényegesen enyhült ugyan, de formailag még fennállott; létrehozta Moszkva vezetése alatt az orosz nemzeti egységet is, minek jeléül Iván cár felvette a valamennyi orosz tartomány urának címét. A moszkvai nagyfejedelemség egyébként az ő korától fogva tekintette magát az időközben megbukott keletrómai császárság vallási és politikai örökösének, melynek kötelessége az ortodox vallás terjesztése és védelme. A bizánci kétfejű sas ettől az időtől fogva szerepel Oroszország címerében.

Ez a nagyjelentőségű átalakulás azonban nem történt zökkenők nélkül. A nagyfejedelmi hatalom kiépítését célzó politikának azok voltak a leghevesebb ellenzői, akik a testvérharcokban elbukott kis orosz fejedelemségek kivételes közjogi helyzetét az alattvalók szerényebb szerepével voltak kénytelenek felcserélni. Ezek a bojárok nem tudtak felejtetni és különösen a Rettenetes Iván halála után következő időkből kemény küzdelmet folytattak régi hatalmuk és függetlenségük visszaszerzéséért. IV. Iván (1533-1584) azonban megtörte hatalmukat, jóformán ki is irtotta őket, – ezért nevezték Rettenetesnek – s ezzel-hosszú időre lehetetlenné tette ennek az ellenzéki szellemű társadalmi osztálynak megmozdulását. A harctéren Báthory István lengyel királlyal, a svédekkel és a krimi tatárokkal szemben gyengébbnek bizonyult ugyan és e miatt a korábbi hódítások jelentékeny része veszendőbe ment, de viszont megszerezte Szibériát, az anyagi erők kimeríthetetlen forrását, a jövő orosz birodalom nagyságának tulajdonképpeni alapját.

Bár közben-közben történtek kísérletek arra, hogy a moszkvai nagyfejedelemséget szorosabb kapcsolatba hozzák Nyugat-Európával – se tekintetben elég Godunov Boris rövid uralkodására (1598-1605) utalni – a moszkvai nagyfejedelemség az egész XVII. századon át egészben-véve mégis keleti, illetőleg ázsiai jellegű barbár állam maradt. A cárok korlátlanul rendelkeztek alattvalóik élete és vagyona felett; az ő akaratuk volt a törvény, melynek mindenki engedelmességre tartozott. Az államot olyan családi vagyonnak tekintették, melynek igazgatásába senkinek sem volt joga beleszólni, még a cári család tagjainak sem. Volt ugyan valami tanácsféle intézmény, ez azonban csak akkor hallatta szavát, amikor a nagyfejedelmi trón birtokosa jelentéktelen egyéniség volt. Mindent a cári rodák intéztek, melyek természetesen a cári akaratnak

voltak ellentmondást nem ismerő, alázatos végrehajtói. De ez a rendszer felelt meg legjobban a feltétlen engedelmességhez szoktatott orosz tömegek lelki alkatának, ehhez szokott hozzá századokon keresztül, arra való tekintet nélkül, hogy urai normannok voltak-e vagy oroszok, vagy éppen mongolok. Az uralkodók kezében az orosz nép nagy tömegei néha jól átgondolt, néha azonban csak ötletszerű reformok könnyen formálható kísérleti anyagát jelentették, mely rendszerint minden nagyobb visszahatás nélkül túrte el a rajta végrehajtott újításokat, a nélkül, hogy azok időszerűségéről meg lett volna győződve és a nélkül, hogy maga is hozzájárult volna a cári elgondolások tartós sikerének biztosításához. Különösen érdekes ebből a szempontból Nagy Péter uralkodása, amely egyrészt gyökeres szakítás akart lenni a tunya múlttal, másrészt kíméletlen úttörés egy modern, nyugati mintájú állami élet berendezése felé, de úgy, ahogyan azt a cár magának elképzelte. Nagy Péter maga is orosz fajának volt a gyermeke. ízi g-vérig orosz. Erényei és gyarlásai merőben oroszok. A lágység azonban hiányzik belőle. Nem mintha bátor és merész lett volna, mert Nagy Frigyes éles megállapítása szerint alapjában véve félénk, sőt gyáva volt, de megvolt benne fajának makacssága, mely képessé tette a kitűzött célok mellett való csökönyös kitartásra és a közben esetleg feltornyosuló akadályoknak eszközökben nem válogató elhárítására. Pedig igen sokszor saját gyengeségét is le kellett küzdenie. Különösen erős volt benne az utánzási hajlam s az a tehetség, hogy mindig felismerte, mit kell tennie a cári kormányzatnak, ha bele akar kapcsolódni Európa életébe, s ha le akarja rombolni azokat a korlátokat, amelyek birodalmát a Nyugattól elzárják. A politikai szükségletek felismerése és általában a Nyugat felé való tekintés ösztönös Romanov-érzés volt benne. A célokat nem látta ugyan tisztán, mert hiszen nem ismerte alapo-

san Európát, de utánzási ösztöne folyton izgatta és hajszolta elégedetlen és kielégülést kereső lelkét. Az ősi orosz barbárságból sohasem vetkőzött ki. Nem is tudott volna, hiszen saját lelki életét sem ismerte és nem volt sejtelme az emberi lélek bonyolult berendezkedéséről sem. Az emberek akaratnélküli figurák voltak előtte – jaj lett volna nekik, ha akaratuk lett volna – akiket kemény kézzel, ököllel vagy korbáccsal, esetleg karddal terelt arra az útra, amelyet szükségesnek vagy jónak látott.

Eőszletekben tekintve uralkodásának történetét, az kétségtelenül nem egyéb a kapkodások, ötletszerűségek és ellentmondások kiismerhetetlen szövevényénél. Ha azonban a történeti múlt távlatából vizsgáljuk ezt a nagy barbárt és birodalmát, el kell ismernünk, hogy korának legnagyobb politikusai közé tartozott. Az államférfiak nagyságát az elért sikerek mértéke után szokás megítélni. S ki tagadhatná, hogy Oroszország más volt 1682-ben, amikor Nagy Péter trónra lépett és más volt 1725-ben, amikor ez a rettegett cár elhalt.

Trónralépte előtt nem volt európai orosz kérdés; az ő korától fogva Oroszország olykor döntő jelentőségű tényezője lett Európa politikai életének. Előtte az orosz cári családok létezéséről nem vettek tudomást Európában, Nagy Péter meglepő sikerei után azonban már nyitva állott minden út az orosz cári család tagjai számára az európai udvarok felé. III. Károly magyar király és német-római császár maga is sógorságba került Nagy Péter fiával, a szerencsétlen véget ért Alexisszal. Orosz hadsereg, orosz hajóhad, orosz ipar és kereskedelem, sőt bizonyos tekintetben orosz irodalom, tudomány és művészet is csak Nagy Péter korától fogva van. S ha az elért nagy eredményekben része volt is az őt szinte állhatatosan kísérő szerencsének, igazságtalanság volna tőle megtagadni a kezdeményezés és a végrehajtás érdemét, még abban az esetben is,

ha tudjuk róla, hogy kezdeményezései a leggyakrabban pillanatnyi ötletekből vagy felületes utánzasi vágyból támadtak, a végrehajtásban pedig könyörtelen és irgalmatlan volt.

Oroszországnak Nagy Péter óta kettős arculata volt. Nyugat felé az európai politikai törekvések, hatalmi csoportosulások, irodalmi és tudományos eszmeáramlatok megértő szemlélőjének, sőt támogatójának mutatkozott. Már nemcsak az orosz-török vagy az orosz-svéd viszonylatok érdekelték, hanem a lengyel örökösödési vagy a hét-éves háború idején az érdekeit közvetlenül alig érintő kérdésekben is hallatta szavát, a Napoleon ellen viselt háborúkban pedig jórészt az ő fegyverei döntötték el az évtizedek óta húzódó küzdelmek sorsát. Ugyanezen idő alatt az orosz főúri társadalom sietett átvenni a nyugati külsőségeket, a német és különösen a francia társalgási nyelvet s a nyugati etikettnek minden formáját, még pedig kínos pontossággal. Divattá lett a külföldi, főleg a francia irodalom és tudomány ismerete és ebben a külföldi mintákat utánzó szalonok és az ekkor alapított orosz tudományos akadémia vezettek. S az idegen, akinek alkalmá nyílt megfordulni az orosz világrész valamely pontján – mert csak néhány városnak vagy vidéknek megtekintését engedték meg neki – jól felszerelt és jól fegyelmezett katonaságot, európai színvonalat mutató hivatalnoki kart, az irodalomért, művészetért és tudományért lelkesülő, sőt áldozni is hajlandó úri társadalmat látott maga előtt. Az európai sajtónak az a része, amely nom szorította össze a markát a feléje guruló rubelek láttára, szintén felfedezte Oroszországot s készségesen hirdette a cárok birodalmának kulturális jelentőségét és szívesen írt arról a nagy szerepről, mely keleten a keresztény művelődés terjesztése terén vár a cári Oroszországra.

Oroszország másik arcát csak az orosz tömegek látták

és ismerték. Ez az arc a régi volt, s legfőbb vonásaiban mitsem változott. Kíméletlen, nyers és erőszakos maradt. Az orosz világ a cárok vagy cárnők személye körül forgott, mert ő volt a törvény, a jog, továbbá az adományok, címek és kitüntetések egyedüli forrása. Csak II. Katalin korában van némi nyoma annak, hogy a kormányzat tudomást vett a nagy paraszttömegek létezéséről és arról is, hogy ennek a társadalmi osztálynak testi és lelki szükségletei is vannak, melyeknek kielégítését az akkor divatos és Oroszországban is ápolt nyugati felvilágosult irodalom is állandóan sürgette. Mindamellett a XIX. század derekáig nem változott az a viszony, mely az orosz jobbágyot földesurához fűzte. Az elfogulatlan külföldi jól láthatta, hogy az orosz társadalomnak vékony kulturális máza alatt ott lappang még az ősi nyers és alacsony ösztöneinek élő természet, melyet csak a külvilágra való tekintettel fékeznek olykor-olykor. Maguk között természetesen nem korlátozták igazi természetüket és e tekintetben még a cári család tagjai sem voltak kivételek.

A francia származású, de oroszra lett Sanglen memoárjaiban világosan felismerjük azt a kettősséget, amely az orosz társadalmat, a külsőleg nyugat európai urat jellemezte, aki azonban a valóságban félbarbár, nyers moszkovita maradt. Sanglent 1795-ben meghívták a moszkvai nemesi kaszinó egyik fogadó estjére. «Semmi sem tett reám oly mély hatást – írja – mint első látogatásom a nemesi kaszinóban. Minden álmképnek tűnt fel előttem és azt képzeltem, hogy talán magam is el vagyok varázsolva. Az aranynak, az ezüstnek, a gyémántoknak ragyogása, a pompás világítás, a díszes egyenruhába öltözött selyemharisnyás lovagok, a diadémokkal ékesített hölgyek, a virágok, a gyönyörű termekben mozgó közel kétezer vendég – mindez óriási hatással volt reám, aki eddig a vidéken éltem és ez alkalommal voltam először Moszkva-

ban. Mindehhez el kell még képzelni a választékos udvariasságot, a minden arcon látható megelégedett mosolyt, az idősebb urak jóakarátú magatartását a fiatalokkal szemben és ez utóbbiaknak tiszteletteljes modorát az előbbieik iránt. Ez volt a moszkvai nemesi kaszinó 1795-ben. Avatott toll kellene ahhoz, s nem az enyém, hogy méltóan leírhasam azt a csodálatos világot, azt az előkelő, fesztelen társalgási módot, melyet akkor tapasztaltam. Nem is akarok már írni a nagy és érdemes férfiak nagy számáról, akik a régi világ hős alakjaihoz hasonlóan jelentek meg itt és példát adtak az udvariasság és szerénység tekintében a fiatalabb nemzedéknek.»

De ugyancsak Sanglen említi memoárjaiban, hogy II. Katalin cárnőnek volt egy társasága, melyet esténként az Eremitage-ban szokott vendégül látni. Ennek a társaságnak egyetlen célja a szórakozás, a mulatság volt; szabályai is voltak, melyeket a cárnő maga állapított meg, ezekhez azután szigorúan alkalmazkodtak. Ha valaki vétett a szabályok ellen, akkor büntetést kellett kiállania. Ilyen büntetés volt pl., hogy egy pohár hideg vizet kellett kiinni; vagy hogy Telemach utazásaiból egy oldalt kellett felolvasni; a legnagyobb büntetés azonban az volt, hogy a Telemach egyes részeit kívülről kellett megtanulni és a legközelebbi összejövetel alkalmával előadni. Az összejöveteleken annak volt a legnagyobb sikere, aki a legfurcsább arcfintorokat tudta vágni vagy egyéb, néha vaskos tréfával keltett közderültséget. Az egyik tag, Vangiura, úgy tudta homlokát összeráncolni, hogy haja a szemöldökőig ért, akkor azután haját jobbra és balra rángatta. Ebben Vangiurának nem akadt vetélytársa, miért is ő lett a társaságnak a kapitánya. A cárnő csak hadnagyságig vitte, mert neki sikerült jobbfülét a nyakáig lehúznia. Nyugateurópai udvarokban elképzelhetetlen szórakozási mód lett volna az effajta szórakozás, de ez felelt meg a

lelkében gyermek és bizony barbár orosz társadalom akkori ízlésének. S a cárnő nagy alkalmazkodási képességét mutatja, hogy idegen létére, szórakozásaiban is igazi oroszává tudott válni.

A cári birodalomnak hivatalos nyugatutánczó politikája a francia forradalom korától fogva csökkent, hogy helyet adjon annak a politikai felfogásnak, melynek értelmében az orosz világrész Nyugat nélkül is megtalálja haladásának és boldogulásának útját. Az orosz politika irányítóiban a Nyugattól való eltávolodás gondolatát a francia forradalom és az Európát felkavaró francia háborúk tanulságai váltották ki, melyektől a jövőben a birodalmat meg akarták kímélni. I. Sándor (1801-1825) és I. Miklós (1825-1855) felismerték, hogy Nyugat-Európában Oroszországra nem vár hivatás vagy szerep; ennek következtében többé nem is támogatták a korábbi, Nyugat felé tekintő politikát s bár nem zárkóztak el attól, de lehetőleg csökkenteni törekedtek az érintkezési felületeket. A közben felnőtt új nemzedék azonban, melynek tagjai a külföldi egyetemi városokban, a diplomácia szolgálatában vagy a Nyugaton harcoló cári seregek soraiban megismerték a nyugati műveltséget és társadalmi berendezkedéseket és amelyet teljesen áthatottak azok az eszmék, melyek a francia felvilágosodás irodalmából táplálkoztak, nem volt hajlandó többé cári parancsszóra engedelmessé, letérni arról az útról, mely az ő meggyőződésük szerint az orosz nép boldogulása felé vezet. Ezek miatt a világnézeti különbségek miatt az orosz értelmiség sorai-
ban szakadás támadt, amely az orosz társadalmat megosztotta és egymással szembeállította. A nagy többség természetesen a cári trón mögött sorakozott fel, a kisebbség ellenben, mindig az adott helyzethez alkalmazkodva, küzdelemre szánta el magát és megkezdte a harcot az általa elképzelt új Oroszországért.

A dekabrista forradalom (1825. december), az 1880-i lengyel felkelés és az 1848-i forradalmi mozgalmak abból a szellemből táplálkoztak, mely szükség esetén fegyver alkalmazásától sem riadva vissza, akarta előkészíteni a népek felszabadulását és a szabadságon, egyenlőségen alapuló új, demokratikus Európa megeremtését. A forradalmi kísérletek erőszakos elfojtása megnövelte a konzervatívok táborát és a cári kormányzatot megerősítette abban a felfogásában, hogy csak az igazi, hagyományos orosz politika követése és gyakorlati megvalósítása hozhatja meg a birodalom számára a szebb jövőt. Ez az úgynevezett szlavofil politikai irány, amely végeredményben mindent oroszra és orthodoxra akart tenni, az 1863-i varsói forradalom után vált nagyobb jelentőségűvé, amikor is az orosz társadalom nagy része érzelmileg is szíavofillá lett, támogatta az oroszosító politikát és a szláv egységet nemcsak a cári birodalom határai között, hanem azokon túl is megvalósítani igyekezett, ahol szlávfajú népek csak laktak.

A szlavofil irány türelmetlen volt, nem szenvedte el az ellentmondást, minek következtében az az ellenzék, melyet a cenzúra és a titkos rendőrség elnyomni törekedett, forradalmi szerevezetté alakult át és Oroszországot nem lassú fejlődés, hanem társadalmi forradalom útján akarta elvezetni az ígéret földjére. Ugyanakkor tehát, amikor a szlavofil politikára támaszkodó cári kormányzat befejezte Ázsia nagy részének elfoglalását és eljutott a Csendes-óceán partjára, Európában pedig a szláv fajú népek elismert védnökévé és pártfogójává emelkedett, tágult és mélyült az a szakadék, mely immár nem két politikai pártra, hanem két ellenséges táborra bontotta az orosz társadalmat. Igaz ugyan, hogy a forradalmi ellenzék időnként jelentéktelen töredék volt, alig néhány tucat elszánt forradalmárból állott, de az a titokzatosság, mely a for-

radalmárokat, vagy ahogyan később nevezték őket: nihilistákat körülvette, a tömegek szemében nagy erőt és tekintélyt adott nekik. De óvatosságra intette a különben virágzó titkos rendőri intézmény tagjait is, mely intézmény ugyancsak tájékozatlan volt a tekintetben, tömegekkel áll-e szemben vagy pedig csak desperádókkal?

A szlavofil irány az orosz közvélemény előtt jogosan hivatkozhatott arra, hogy a jobbágyság sorsának enyhítésével és általában a jobbágyintézmény eltörlésével, a parasztbirtokok megteremtésével és a gazdasági élet fellendítésével a cári birodalmat Európa egyik legfontosabb gazdasági tényezőjévé tette, melynek állásfoglalásával világszerte számolni kell. Ezekkel a kétségtelen eredményekkel szemben állott azonban az a tény, hogy a cári kormány nem volt ura a belpolitikai helyzetnek, nem volt módjában megakadályozni a forradalmárok terrorcselekményeit és nem tudta meggátolni sem II. Sándor cár meggyilkoltatását (1880), sem pedig a II. Miklós cár ellen intézett merényletek megismétlődését.

A cári Oroszország belső életében megnyilvánuló ellentmondások következtében főleg a XIX. század utolsó tizedeiben az orosz közéletben állandósult a nyugtalanság. S mikor az orosz-japán háborúban (1903-1904) kitűnt, hogy a cári rendszer alapjául szolgáló hadsereg nem tudta kiállani az első nagyobb teherpróbát, megrendült a közbizalom annak a nagy államalakulatnak a szilárdságában, melyet orosz birodalomnak neveztek. Az 1905-i parasztforradalom, a birodalom területén élő nemzetiségek meglepően merész megmozdulása és végül az új erőre kapott nihilista forradalom előretörése, valóban elegendő okot adtak a bizalmatlanságra és arra, hogy a cári kormányzati rendszer jövőjébe vetett hit és bizalom még a hívő oroszok táborában is megrendüljön.

A forradalmi jelenségek és a nemzetiségi megmozdu-

lások arra mutattak, hogy a korábbi évtizedek szlavofil politikája csődöt mondott. Nem vett ugyanis tudomást a valódi szükségletekről és olyan állameszme után futott, melyet még a mindenható cároknak sem állott módjukban megvalósítani. Az orosz birodalom szerkezeti hibáinak feltárulása kétségkívül módot nyújthatott volna a tanulságok levonására, de mivel a történelemből nem szokás tanulni és nem szokás elmúlt események vagy lezajlott mozgalmak tanulságait a gyakorlati politika számára értékesíteni, a szlavofil irányzat is ott folytatta tevékenységét, ahol azt a forradalom miatt annak idején félben kellett hagynia. Éppen ezért az orosz parlamentnek (duma) összehívása csak látszatengedmény volt, mert annak a valóságban nem állott módjában érdemleges munkát végeznie. A nemzetiségekkel szemben kérlelhetetlen szigorúsággal alkalmazták a szlavofil politika oroszosító eszközeit, amivel természetesen fokozták a lengyel, finn és ukrán nemzeti mozgalom belső ellentálló erejét és erősítették e nemzetiségek centrifugális politikáját.

A lengyel kérdés csak időnként okozott gondokat a cári kormányoknak. A régi lengyel királyság többszöri felosztása alkalmával szerzett tapasztalatok és tanulságok alapján a lengyelség nem látszott komoly ellenfélnek. Akkorák voltak a lengyel társadalom belső bajai, az egyes társadalmi osztályokat akkora ellentétek választották el egymástól, hogy Szentpétervárott nem tartottak egységes lengyel nemzeti megmozdulástól. A cári kormánynak annyiban igaza is volt, hogy az időnként itt-ott kirobbant forradalmak többnyire helyi jellegűek voltak, és ha a lengyel értelmiség szélesebb rétegeiben visszhangra találtak is, közönyösen hagyták a nagy többséget alkotó lengyel parasztságot. 1863 óta azonban a lengyel parasztságot is reánevelték a lengyeleket közösen érintő ügyek iránt való áldozatos érdeklődésre. S ettől az időtől fogva a lengyel

paraszt is a lengyel politikai nemzet tagjának érezte magát és tehetsége és tudása szerint megértő támogatója lett minden nemzeti megmozdulásnak. A lengyel társadalmi egységnek kialakulása viszont olyan tényező' volt, amelylyel számolni kellett. Ez volt az oka annak, hogy bár 1905 után kemény rendszabályok útján akarták a lengyel nemzeti mozgalom megerősödését meggátolni, a világháború kitörésekor az volt II. Milkós cár első teendője, hogy teljes önkormányzatot ígért az újonnan felállítandó lengyel királyságnak.

Szigorúbb volt az orosz álláspont az ukrán kérdésben. A kormányok tudni sem akartak arról, hogy egyáltalában van ukrán kérdés; tagadták, hogy az orosz és az ukrán nép között akkora volna a nyelvi vagy éppen faji különbség, hogy e különbség alapján az ukránoknak külön tartományi berendezkedésre bármiféle jogcímük lehetne. Az ukrán nemzeti mozgalomban tehát, mely a XIX. század második felében jelentkezett először határozottabban és különösen az ukrán értelmiség körében talált nagyobb visszhangra, a birodalmi egység megbontására irányuló mozgalmat láttak, melyet csírájában kell elfojtani. Stolypin miniszterelnöksége óta ebben minden orosz kormány egyetértett.

A sok ellentétes iránynak kitett cári birodalom belső szerkezete tehát csak látszatra volt erős. Azok a nyugati hatalmak, melyek főleg kereskedelmi és gazdasági okokból éles ellentétbe jutottak a fejlődő német birodalommal és a vele szövetségben álló hatalmakkal, a kimeríthetetlen emberanyaggal és óriási gazdasági erőforrásokkal rendelkező orosz birodalomtól várták a német imperializmus letörését vagy legalább is erős korlátok közé való szorítását. Tudtak ugyan a birodalom belső bajairól és a bent erjedő elégedetlenségről, de meg voltak arról győződve, hogy a kormányzatnak van annyi ereje, hogy minden ellentétes

megmozdulást idejében letörjön. Az 1914-ben kitört világháborúban azonban ez a kolosszus roppant össze legelőször, maga alá temetvén mindazt, amiért századokon át milliók fáradoztak és véreztek. Az egykedvű és tunya orosz tömegek fölé egy jobbára idegenektől vezetett, aránylag kis forradalmár-csoport került, amely fényes ígéretekkel és hangzatos jelszavakkal megszerezte, utóbb a terrorral megtartotta és katonai erővé szervezte azokat a tömegeket, melyeknek nem volt semmi veszteni valójuk, de mindent megnyerhettek. Az imperialista cári politika helyébe imperialista proletárdiktatúra került, mely minden tekintetben folytatta a cároknak általok annyira ócsárolt hatalmi és hódító politikáját. A finneknek és a lengyeleknek azonban sikerült megvédelmezniök függetlenségüket, ellenben minden más nemzeti mozgalom csak a tanácsköztársaságnak nevezett új államforma keretei közt kereshette nemzeti igényeinek kielégülését. Csak a cég változott tehát, de lényegileg minden maradt a régiben. Nyugat polgári társadalma kétkedéssel tekintett az orosz kommunisták államberendezési kísérletei elé, melyeknek alapelveit 1848 óta a kommunista kátéból mindenütt jól ismerték. Lehetetlennek látszott, hogy Európa legnagyobb, legnépesebb és túlnyomó nagy többségben legkonzervatívabb lakosságú államában alakuljon meg olyan államrendszer, melynek elgondolása annak idején forró fejek képzeletében támadt és amelynek szószerint való megvalósítására talán maguk az első hirdetőik sem gondoltak. Nyugat-Európában ilyen rendszert valóban nem lehetett volna megvalósítani, de Oroszország kivétel volt. Az orosz nép zöme lényegében a XX. században is az maradt, ami volt a középkorban; alaptermészete semmit sem változott azóta és ennek következtében az új uraknak éppúgy engedelmeskedett, mint századokkal előbb a mongoloknak. A különbség azonban az volt, hogy a cári világ-

ban nem sokat törődtek a nagy munkás- és paraszttömegek lelki szükségleteivel, az új világ urai ellenben e tömegek lelki életének gyökeres átalakítására helyezték a súlyt és elméleteiket a rábeszélés, tanítás és terror minden eszközének igénybevételével hajszolták keresztül. Ők jobban ismerték az orosz népet, mint a cári korszakban s tudták, hogy kezükben a nép formálható anyaggá válhatik, amelyet lehetséges saját képükre és hasonlatosságukra átalakítani. S a most folyamatban lévő világháború azt bizonyítja, hogy két évtized tudatos, következetes és kíméletlen munkája teljesen elegendő volt ahhoz, hogy az alapjában véve gyámoltalan, tunya és közömbös természetű orosz parasztból osztálygyűlölettől áthatott, fanatikus és elszánt harcosa legyen egy olyan világnézetnek és rendszernek, melyet tulajdonképpen soha sem értett meg, de amelynek mindenekfölött való jóságát az új rendszer prófétái állandóan kiáltják fülébe. Az új orosz rendszer nem más, mint a propaganda és a terror olyan terméke, mely egyedülálló jelenség a világtörténelemben.

Dr. Lukinich Imre.

AZ OROSZ MŰVELTSÉG KIALAKULÁSA.

A régebbi orosz történetírók Oroszország történetét rendszerint az őrosz törzsek életének és erkölcsének elképzelésével, továbbá a varég fejedelmeknek orosz földön való megjelenésével kezdték, tehát Krisztus után a VIII-IX. században. Az újabb orosz történetírók, Sachmatov, Rosztovcev, Marr régibb korokban igyekeznek megvilágítani Oroszország őstörténetét. Rosztovcev szerint Oroszországnak mint gazdasági és politikai organizmusnak története sokkal régibb, mint a szlávokra vonatkozó forrásadatok, mert amikor a szlávok az orosz síkságon megtelepedtek, itt a hellenizmus és az iránizmus kultúrörökségét találták s ennek évszázados hagyományait folytatták a kultúra terén.

Platonov szerint ez csak találgatás és régészeti kutatások nem erősítik meg Rosztovcev föltevését. A legrégebbi szláv temetkezési helyek ásatásai alkalmával a VIII-IX. század előtt nem kerülnek elő tárgyak a hellén-szkíta kultúrkörből és az ó-orosz évkönyv sem tudja, milyen volt Oroszország az avarok megjelenése előtt. A Fekete-tenger partvidékén számos görög gyarmat volt, (Olvia, Cherson, Tana is stb.), de e gyarmatokról a görögök mélyebben nem hatoltak a szárazföldre, inkább Ők szoktatták a bennszülött lakosságot a partvidékre. Kétségtelen, hogy kereskedelmi kapcsolatban állottak egymással. Később már alakultak hellén-szkíta telepek is, s az ezek környékén végzett ásatásokból a görög művészet számos

terméke került elő. Ezek mellett vannak olyan régészeti leletek is, melyek görög mesterektől származnak, de ízlésükben és használatukban azokhoz a barbárokhoz alkalmazkodnak, akiknek megrendelésére készülhettek. A szkítákról Hérodotosz tudósít először, de a későbbi görög írók helyükön a szarmatákat, alánokat és roxolánokat emlegetik. A II., III. században a gótok tűnnek fel, majd a hunok és avarok vonulnak át a délorosz Bteppéken, aztán megjelennek a magyarok és kazárok, majd új török-tatár népek, a bessenyők, türkök, kunok és végre a XIII. században a tatárok. Az oroszok zomszédai voltak az északi területeken a finn-ugor népek, melyek apró telepeikkel az egész orosz észak erdős vidékeit benépesítették. Ezek vagy beolvadtak a hódítókba, vagy minden jelentősebb ellenállás nélkül átengedték nekik birtokaikat és tőlük északra vagy keletre húzódtak.

Hogy ezek a népek milyen kulturális hatást gyakoroltak az ősidőkben az akkor már ittlakó oroszokra, ma nehéz megállapítani, de kétségtelen, hogy mind ezek, mind a volgai bolgárok, akikkel az orosz szlávok kereskedelmi összeköttetésben állottak, valamint nyugaton a litván törzsek a maguk kultúrájából bizonyos elemeket átadhattak az orosz szlávoknak s a Dél-Oroszországba húzódó varégek gyarmatosítása is aligha maradt hatás nélkül.

A legősibb orosz társadalmi rend a patriarchális törzsi életforma. A törzs családokból állott és a családfő uralkodott családjára fölött. A törzsek fontos esetekben közös tanácskozásokat, vjecséket, népgyűléseket tartottak. A családok közösségeibe (vervj-ekbe) tömörültek, melyek a közös ügyek vezetésére főnököt választottak, majd a kereskedelmi utak megvédésére és az áruk kísérésére katonai druzsinák, bajtársi közösségek alakultak és az ilyen druzsinák élén rendszerint varég vezetők, konungi

(fejedelmek) állottak. (Ezek voltak az első fejedelmek: a varég Aszkold, Dir, Eurik és Eogvolod.)

Ily módon tért át az ős orosz társadalom a törzsi életből a szervezett állami berendezkedésre. Hogy államéletük mikor kezdődött, azt a régi források nem tudják.

A kereszténységet Igor fejedelem özvegye, Olga fejedelemnő vette föl, 957-ben, de ő az oroszokat még nem térítette meg. Fia, Szvjatoszláv pogány maradt, de unokája, Vladimir szintén a keresztény hitre tért 989-ben, s ekkor kezdődött a kievi oroszok térítése is. Addig az orosz nép pogány volt és a látható természeti erőket, valamint őseit tisztelte. A természeti erőket személyes istenekben testesítette meg. Istenség volt a nap: Dazsjbog, Chorsz, Vesz, a mennydörgés, vihar: Perun, az időjárás: Sztriboga stb. Ezeket bálványformára kifaragott képekben imádták és áldozatokat, néha emberáldozatot is hoztak nekik. Hittek a halálontúli életben, – ezen alapult az ősök kultusza – hitték, hogy a halottak lelkei a földön járnak és benépesítik a mezőket, erdőket és vizeket, hittek erdei, vízi, mezei szellemekben. Ünnepeik az időszakok változásával voltak kapcsolatban.

A pogány hit a kereszténység felvétele után sem enyészett el s az orosz néplélek hite duálissá lett, a népköltészet termékei továbbra is, egész a legújabb időkig, számos pogány elemet őriztek meg és a régi pogány ünnepi szokások is jórészt fennmaradtak.

Újabb vélemény szerint a görög papság nem Chersonból került Kievbe és az orosz fejedelem az egyházi hierarchiát nem a görögöktől kapta, hanem a bolgároktól. Az orosz egyház csak a XI. században csatlakozott a bizánci patriarchátushoz. Hogy a kereszténység, és ezzel együtt az írástudás oly könnyen elterjedhetett Oroszországban, annak a magyarázata az, hogy a bolgároktól kapott egyházi könyvek itt mindenki számára érthető

szláv nyelven voltak írva, azon a nyelven, amelyen Cirill és Method írtak. Az egyházi törvények az ökumeniai zsinat határozatai voltak, mint a keleti egyházban általában.

A kereszténység felvételével az orosz élet és ezzel együtt az orosz lélek is nagy átalakulásokon megy keresztül. Új műveltség, új törvények és új földbirtoklási szokások lépnek életbe. A régi barbár törvényeket, birtokjogot újak váltják föl. Az új hit, mely ezeket a változásokat létrehozta, bizánci eredetű és így minden újítás is bizánci jellegű. Lassan megszűnik az önbíráskodás, a vérbosszú, eltűnik a pusztára üzött számkivetett alakja, akit mindenki büntetlenül megölhetett. Ezeket az egyházak, kolostorok fogadják szolgálatukba birtokaik művelésére. Megszűnik a többnejűség, a leányrablás és a rabszolgaság. A kereszténység első százada Oroszországban még aligha mutatható tiszta helyzetet, de úgy látszik, békésen megfért egymás mellett a keresztény és pogány bit, legalább is a történeti források nem tudnak róla, hogy emiatt harcok lettek volna az orosz társadalomban. A következő századokban véglegesen kialakul az új, keresztény egyház, amely döntően határozza meg az orosz kulturális élet irányát egész a legújabb korig. Az orosz művelődés teljesen bizánci befolyás alá kerül s így ellentétbe kerül a nyugati, római műveltséggel, amellyel története folyamán többször kapcsolatba jutott, anélkül, hogy mélyebb, a pravoszláv lelkiséget átalakító hatásokat fogadott volna tőle magába.

A bizánci keresztény hitvilág hatja át az egész orosz műveltséget, egész a legújabb korig, ennek a szelleme érzik az ősidőbe visszanyúló népköltészeti termékeken, népszokásokon, ünnepi játékokon, amelyek legrégebb formái a pogány világban alakultak ki. A nap tiszteltére tartott régi pogány ünnepek szokásai a kereszt-

tény ünnepekhez kapcsolódtak, például a napnak a földdel való nászát, ó-naptár szerint június 9-ét Keresztelő Szt. János napján, június 23-án ünnepelték meg már a XIII. század óta, de régi módon: koszorúkkal, fák körültáncolásával, földbe dugdosott zöld ágakkal, fűrésszel, tűz átugrásával, csodatevő fűvek keresésével. Ezek a XIII. században feljegyzett ünnepi szokások a legújabb korig fennmaradtak. Bizáncból kerültek át az énekesek, kiknek külön rendjük volt, már a X., XI. században; Bizáncba, Carjgradba járnak a kievi bulinak, népi hősmondák hősei, bizánci eredetűek szerkönyveik, legendáik, ikonjaik és templomaik. Az orosz nép görög keleti templomokba járt, de közben őrizte ősei hitét is, a hagyományos szokásokat, a pogány világnak teljesen még máig sem elkopott emlékeit. Azok a népköltészeti emlékek, amelyeknek nagy értékét csak a múlt század harmincas, negyvenes éveiben ismerték fel (Puskin, Gogolj, Kirjejevszkij, Dalj, Eübrikov, Hilferding, Afanaszjev), a népköltészet fejlődésének igen késői és igen fejlett művészi állapotát mutatják, s népi eredetükkel szemben kétség támadt. E népköltészeti termékek szerzőiül ugyanis az orosz irodalomban is sokáig a «népet» tartották, egészen e század elejéig, Keltujala kiváló orosz irodalomtörténetének a megjelenéséig, aki szembezáll a verseket, eposzokat, meséket költő, mitikus nép romantikus elképzelésével. Az ő véleménye szerint a népköltészeti emlék nem a tudatlan és műveletlen parasztság közösségének szerzeménye, hanem a nép egy százaléka becsülhető művelt rétegé, ennek a rétegnek egyes egyedei. A nép ajkán fennmaradt búlinákat (hősi, históriás énekeket) nyilván a fejedelmi lakomák szórakoztató énekesei, a «boján»-ok szerezték. A nép ajkáról lejegyzett vallásos énekeket sem a nép, nem is a koldus-zarándokok, hanem a legfelsőbb osztályokból származó papi, esetleg világi

emberek költötték. Elképzelhetetlen, hogy a vezető réteg a vezetést szellemi téren átengedte volna a parasztságnak. Az első lakodalmi énekeket nyilván a főemberek által rabolt asszonyok lakodalmára szerezték. A meséket, melyekben királyok, cárok, királynék, cárnék és kisasszonyok szerepelnek, a legkáprázatosabb pompában, szintén inkább szerezhették bojárok, mint egyszerű muzsikok vagy cholopok. Ezek az arisztokratikus irodalmi termékek azért szorultak le a néphez, mert a moszkvai fejedelmek elűzték udvarukból az énekeseket, akik a fejedelemség távoli széleire menekültek és elvegyültek a nép között. A nép eltanulta bülináikat és így válhattak azok népi szájhagyományá. Az orosz egyháznak a XVII. században Nikon által történt megreformálása alkalmával is sok papi ember menekült a nép közé, magukkal vive egyházi irodalmukat és költészetüket. A nép ezeket a kulturális termékeket megőrizte s a XIX. század romantikus elképzelése mindezeket a magas műveltségi jelenségeket annak a körnek szerzeményéül tekintette, amelyben fennmaradtak. Hogy a régi orosz arisztokratikus kultúrának e töredékeit a nép megőrizte és századokon át fenntartotta, a történeti érzék erejének bizonyítéka.

A kereszténység felvételének kulturális hatása már a XI. század elején, szent Vladimir korában (aki 1015-ben halt meg) jelentkezik. Az ő korában épül a Deszjatina-(tized)-templom, s alakulnak az első iskolák. Bölcs Jaroszláv bolgár földön könyveket vásároltat és görögből könyveket fordíttat. A források már könyvtárról, könyvgyűjteményről beszélnek, mely a kievi Bölcs Jaroszláv által építtetett Szent Szofija templomban volt elhelyezve, hol a tanulni vágyóknak rendelkezésére állott. Az Évkönyvíró szavai szerint «a könyvek bölcsességét Bölcs Jaroszláv hintette el az emberek szívében.»Általában Bölcs Jaroszlávnak nagy szerepe volt a keresztény kultúra meghonosítá-

sában. Az ő nevéhez fűződik az első orosz törvénykönyv, a Ruszkaja Pravda (az orosz jog) című törvénygyűjtemény is, amely még megtartja a vérbosszút, s megszabja a bűnök váltságdíját, a virá-t, de a halálbüntetést, kínvallatást, testi fenyegetést még nem ismeri,- ezek később, a bizánci törvénykönyvekből kerültek bele az orosz igazságszolgáltatásba, a későbbi törvénykönyvekbe, a novgorodi Szudnaja Gramotába, igazságlevelbe (1451), s a moszkvai Ulozsenijébe, III. Iván törvénykönyvébe (1497). Bölcs Jaroszláv alatt épült a kievi fejedelmi kastély; görög építőmesterek alig győzik a sok új templom, kolostor, lakóház építését Kievben. Az irodalom az első időkben tisztán egyházi irodalom. A keleti kereszténység, mely a bizánci műveltséggel a legszorosabb benső kapcsolatban állott, elszakította az orosz népet azoktól a szláv népektől, amelyek a nyugati kereszténységet vették föl s amelyekkel közeli vér- és nyelvrokonságuk mellett sem jutottak soha kulturális közösségbe, sőt a szomszédos lengyelekkel vallási alapon többször keveredtek háborúba. E vallási különállás volt az oka annak is, hogy a nyugati renaissance-ból eredő új polgáriasodat jótékony hatása alig jutott el Oroszországba.

A bizánci kultúra első állomása Kiev volt. S ahogy a kievi fejedelemségből kialakultak az úgynevezett «rész-fejedelemségek», a novgorodi, pszkovi, az Oka-Volgamenti, vladimiri, rosztov-szuzdali, tveri, rjazani, szmolenszki, moszkvai fejedelemségek, úgy terjedt el az új művelődés a fejedelmek s udvaraik útján az egész orosz földön. Bár a művelődés alapja és iránya minden fejedelemségben ugyanaz volt, mégis az egyik legjelesebb orosz irodalomtörténet, amelynek szerzője a finn származású Keltujala volt, a régi orosz irodalomtörténetet fejedelemségek szerint külön tárgyalja, megkülönböztetvén kievi, novgorodi, vladimiri, rjazani, muszkvai stb. irodalmakat. Ezekben az

irodalomban történetírók tovább-írják az évkönyveket, mindenik a maga fejedelemségének történetével folytatván az Ősi szerkesztésű évkönyvet és a saját fejedelemségének hőseit, nagy-, eseményeit énekelvén meg. Ezeket a történeti énekeket, históriás énekeket (bulinak) a szájhagyomány tartotta fenn s csak a XIX. század első felében jegyezték föl.

De az egyházi irodalom, a prédikációk és szentek élete mellett rögtön jelentkeznek az évkönyvek, amelyek, mint-hogy papok írták őket, eleinte magukon viselték származásuk bélyegét (a teológiai világszemléletet) s csak később nyertek világiasabb jelleget. Annales-szerűen írt történelmi könyvek ezek, azzal a céllal, hogy a legfontosabb események emlékét megőrizték az utókor számára. Események feljegyzése minden valószínűség szerint elkezdődött mindjárt az írásbeliség kezdetén, de ezek a feljegyzések csak a XI. század közepén alakulnak évkönyvekké, a bizánci és déli szláv krónikák mintájára.

Ekkor készült az összes előbbi évkönyvek alapján a *Múlt idők története* **ПОВЕСТЬ ВРЕМЕННЫХЪ ЛЕТЪ**(.) című évkönyv, melynek szerzőjeül Nestor szerzetest szokás tekinteni. Ez az orosz őstörténet és ösköltészet főforrása. Az ősi orosz élet másik forrása az Igor hadjáratáról szóló hősköltemény, amely a XII. században készült, világi személy, valószínűleg harcos ember műve: ennek jelentősége forrásértékén kívül költőisége; fejlett művészi formája oly kivételes, egyedülálló jelensége az őrosz költészetnek, melyhez hasonló csak századok múlva mutatkozik újra. Ezzel a hőskölteménnyel érte el a tatár korszak előtti *déli* orosz irodalom fejlődésének legmagasabb pontját, hogy aztán a nomádokkal vívott harcokban és a mongol megszállás alatt hosszú időre elnémuljon. A Dnjepr menti Oroszország irodalmi formái azonban elterjednek a Kárpátok közelében lakó oroszok és az északi oroszok

közölt is s az utóbbiaknál születik néhány históriás ének.

A tatár uralom emlékét, amely kereken háromszáz évig tartott, az irodalmi művek egész sora Őrizte meg, amelyek siratják az orosz föld romlását, próféciákat mondanak, leírják a nép nagy nyomorúságát, Isten haragját látják a tatár pusztításban, bűnbánatot prédikálnak - vagy megéneklik Szmolenszk csodálatos megszabadulását a tatároktól; Jovprakszia fejedelemszony hűségét, akit ura nem akart átengedni Batu kánnak s ezért Batu kán a fejedelmet megölette, az asszony pedig bánatában elemésztette magát; s a kulikovszki ütközetet (1386), amelyben az oroszok először győzték le a tatárokat és megírják a szentek életét.

A kulikovszki győzelem, a tatárok első nagy veresége, visszaadta a csüggedt orosz nép öntudatát és az eddig jelentéktelen moszkvai fejedelemséget előtérbe tolt. A moszkvai fejedelem győzelmét a históriás énekek általános orosz ügyé tették. Ezzel megkezdődik Moszkvának mint politikai központnak a kialakulása, mely a XVII. század elején meg is valósul. Ekkor szabadul fel az egész ország a tatár iga alól.

A tatár iga alól való felszabadulást úgy tekintették, mint Isten bűnbocsánatának és kegyének jelét. Ezt a hitet megerősítette a többi görögkeleti országok .sorsa, Szerbia, Bulgária s Bizánc földjeinek meghódítása a török által. A görögkeleti egyház 1439-ben a florenci zsinaton megkötötte az uniót a pápával s utána 1453-ban maga is török uralom alá került. Ez – az oroszok szemében - Isten büntetése volt a hit elárulásáért, viszont Oroszországot megjutalmazta az Úr hitbeli szilárdságáért – a tatárok legyőzésével. Ettől kezdve Moszkva Bizánc örökösének tekinti magát: a pravoszlávia egyetlen és végső megtestesülésének.

III. Iván házassága Paleolog Zsófiával, az utolsó bizánci császár unokahúgával azt a meggyőződést keltette Oroszországban, hogy ez a házasság a bizánci császárok valóságos utódaivá tette a moszkvai orosz nagyfejedelmeket. A Paleolog Zsófiával kötött fejedelmi házasság nemcsak a görög császároktól való származás büszke tudatát, nemcsak a bizánci császári kétfejű sasnak a moszkvai fejedelem címeréül való átvételét hozza Moszkvába, hanem az orosz művelődés szempontjából is nagyjelentőségű, mert Zsófia II. Pál pápa udvarából, ahol mint menekült élt, nemcsak a maga görög kíséretét, hanem olasz tudósokat és művészeket is vitt Moszkvába. A betelepült görögök és olaszok közül kerülnek ki az ébredő Oroszország államférfiai, diplomatái, mérnökei, művészei és theologusai. E nyugati műveltségű férfiak hatására III. Iván követségeket vált Velencével, III. Frigyessel, az osztrák császárral, Mátyás magyar királlyal és a római pápával.

Moszkva ezek révén megismerkedik a nyugat kultúrájával, de nem kerül hatása alá. Sem a fejedelmi hatalom, sem a művelődés nem fogad be még nyugati hatásokat. A moszkvai fejedelmi hatalom a bizánci önkényuralom eszméinek erős hatása alatt alakul ki. És ugyanekkor kialakult a harmadik Róma eszméje, mert az igaz hit Rómából átment Bizáncba s minthogy Bizánc megegyezett a «böszörményekkel», – a katolikusokkal, – szerepe átszált Moszkvára, mely így a harmadik Róma, az igaz istenhívés a pravoszlávia harmadik és végső megtestesülése.

Ez büszkén nyilatkozik meg a XV. század végének s a XVI.-nak irodalmában, de ugyanekkor a hatalmukat veszítő részfejedelemségek irodalmában erős tiltakozás jelentkezik Moszkva politikai hatalma ellen. Az egység azonban mégis megvalósul s nyugati fejedelemségek, mint Novgorod és Pszkov, a maguk más színezetű kultú-

rajával beleolvadnak a keleti orosz központi fejedelemségbe, amely ettől kezdve már cári hatalom. A nyugati fejedelemségek Nyugat (Lengyel-, Németország) kulturális hatása alatt állottak, irodalmukban megjelennek a fordított lovagregények, asztrológiai művek, sorsvető könyvek s e mellett kritikai álláspontra helyezkednek teológiai kérdésekben. Ezek eredménye azonban nem valami nyugatias felvilágosodási mozgalom, hanem új eretnenségek megalakulása. A moszkvai pravoszlávok veszedelmesnek találták a nyugati, római hitű országokból származó új eszméket és irodalmi irányokat, mert, ez magával hozhatja később a latin hitet, amely rájuk hozhatja Isten haragját és éppúgy elpusztíthatja Moszkvát, mint ahogy elpusztította Bornâtes Bizáncot.

A nyugati Novgorodban támadt föl a zsidózók eretnensége és innen jutott el Moszkvába, hol nemcsak a felsőbb papság, hanem még III. Iván udvarában is követőkre talált. A zsidózók tagadták Krisztus istenségét, a csodákat és a titkokat, mindazt, ami a keresztény hitet természet fölöttivé tette, s az Ó-Szövetséget, meg a zoltárokat tekintették szent könyveiknek stb. Az eretnekekkel folytatott viták során kiderült, hogy a pravoszláv papság műveltsége igen alacsony fokon áll. Ezért a novgorodi érsek, Gennadij az iskolák szaporítását s színvonaluk emelését tartja szükségesnek, s elrendeli a Biblia lefordítását (1499) latinból, a Vulgataból. A zsidózók eretnenségét az 1504.-i zsinat elítéli. Híveit megégetik vagy megmérgezik.

Az egyház azonban «modernizálódott» s az ajándékokból, gazdálkodásból megvagyonosodott kolostorok nagy részében úri élet folyt. A kolostorok erős támaszai voltak a fejedelmi hatalmaknak, pontosan megtartották a törvények betűit, a szertartásokat, de már nem voltak

a világtól elvonult középkori szerzetesek. Már csak a Volgántúli sztarecek folytattak aszkéta életet. A két irány között kitört a harc. Az előbbieket vezére Joszif Volockij, az utóbbiaké Nil Szorszkiij volt. A XV. században kezdődő harc átnyúlt a XVI.-ba is s a iosziflánok győzelmével vőgződött, a kolostorok túlnyomó része kapcsolatban maradt a világi élettel, a politikával s a kolostorokból sok olyan egyházfő' került ki, akik irányító szerepet vittek a politikai életben. A XVI. századnak egyik kimagasló jelentőségű egyházi férfija, Makariij metropolita biztatására és sürgetésére vette föl Rettenetes Iván moszkvai fejedelem a cári (császári) címet s az ő irányítása alatt folyt le a «százfejezetű zsinat», amely szabályozta a papi emberek életét, harcot kezdett a népi babonák, az asztrológiai könyvek, a szakáll és bajusz borotválása s a nyugati műveltség ellen éppúgy, mint a pogány népi babonák s a tatároktól átvett ruhák, kaftánok, sapkák ellen, melyeket az orosz bojárok már a templomokban sem vettek le.

Ugyanebből az időből maradt fön­n a Domosztroj, az orosz családi életet szabályozó erkölcstani munka, amely intéseket tartalmaz minden pravoszláv számára, s ezen keresztül igen részletes képet nyerünk az orosz erkölcsök­ről, családi életről, műveltségi állapotokról. Ebben a korban kezdődik a könyvnyomtatás Moszkvában (az első nyomtatott könyv, az Apostol 1564-ben jelenik meg) s ebben a században fejtí ki az önkényuralom jellegét és természetét Rettenetes Iván cár egyik volt hívével, a Lengyelországba menekült kazáni hőssel, Kurbszkiij herceggel folytatott polemikus levelezésében: az egyeduralmat, melyet Istentől nyert, nincs joga megosztani a bojárokkal. Rettenetes Iván cárról, családjáról históriás énekek is készülnek, melyekben a bojárok kegyetlen ellensége, mint a nép rokonszenves pártfogója jelenik meg.

A bizánci eredetű pravoszláv hit és az ennek ellenőrzése, irányítása alatt kialakult orosz társadalom féltve őrizte hagyományait s erőteljesen, öntudatosan védekezett minden nyugati hatás ellen. Oroszok külföldi utazása, külföldi építészek, mérnökök, fegyverkovácsok Moszkvába telepedése semmi hatást nem gyakorolt még az orosz lélekre és stílusra. Még az olaszok által épített moszkvai templomok is orosz ízlésben épültek s az ikonok továbbra is olyan merevek és rikítóak voltak, mintha az Athos-hegyi Panselinos festette volna őket a X. században. A külföld, a Nyugat eddig még inkább cr.ak technikai hatással volt Oroszországra. A XVII. század második felében azonban Lengyel- és Kisoroszországon keresztül eljut Moszkvába a nyugaton már elvirágzott skolasztika s áthatja a prédikációkat s az iskolai tanítást, lengyel hatásra megalakul a vers új formája, a szótagszámos (syllabikus) vers és az iskolákban feltűnik az iskola-dráma. Amikor pedig a Breszti unió (1596) után a katolicizmus veszélye fenyegeti Dél-Oroszországban a pravoszláviát, Kiebben a jezsuita kollégiumok mintájára megalakul egy kollégium, az alapítójáról Kievo-Mogiljanszkij-kollégiumnak nevezett főiskola.

Már az 1551-ben tartott «Száz fejezet»-zsinat megállapította, hogy a görög és orosz (ó-szláv) nyelvű szertartási könyvek között eltérések vannak, az Oroszországban használatos egyházi könyvek szövege a figyelmetlen másolások, vagy a fordításnál az eredeti görög szövegek félreértése következtében megromlott. A «Száz fejezet» zsinat megállapította, hogy a romlott szövegek használata istenkáromlás s gondoskodni kell kijavításukról. A görög előírás szerint például három ujjal kellett keresztet vetni, az orosz szertartáskönyvek szerint kettővel. Az istenkáromlás nyilvánvaló volt s meg kellett szüntetni.

Novgorodnak Moszkvához csatolása után azonban tor-

jedni kezdett Oroszországban a nyugati műveltség kritikai szelleme, amely a nemzeti vallást is kikezdte, s ezért az orosz patrióták aggodalommal fogadlak minden újtási gondolatot. Hogyan lehetne hozzányúlni a hagyományok és szent egyházi formákhoz, amikor meggyőződésük szerint Oroszország volt akkor az egyetlen isi erifelő állam és igaz pravoszláv hitet Moszkván kívül nem lehetett találni. Száz évig tartott, míg végre a kijavított szövegeket az 1654. évi zsinat elfogadta, miközben főpapok buktatták meg egymást és száműzték távoli kolostorokba, vagy mondtak átkot az ő meggyőződésükkel szembenállókra. Az északi monostorok ellenszegültek a zsinat határozatának, mire hadjárat indult ellenük. Bár nyolc évi ostrom után sikerült elfoglalniuk a Szolovjecki monostort, északon fennmaradt a régi orosz orthodox pravoszlávia, mely már eretnekségnek számított, – egész a bolsevizmusig. E hitvita alatt a pravoszláv Keletről és a kisorosz kolostorokból sok művelt szerzetes ment Moszkvába s ugyanekkor nyugateurópai kereskedők, technikusok, katonák és orvosok tűntek fel az orosz nagyvárosokban. A társadalom vezetői elősegítették az idegenek beáramlását, az orthodoxok azonban aggályosnak találták ezt, féltették a «harmadik Rómát», az «új Izraelt», az «igazi pravoszláviát». Az egész XVII. században, Nagy Péter trónralépéséig tartott ez az ellentét s csak amikor a keménykezű cár határozottan fellépett és ablakokat tört Oroszország épületén nyugat felé, leborotváltatta a szakáilakat s a bajuszokat, kivetkőztette a tatár kaftánból és sapkából a bojárokat, nyugateurópai szakembereket hozatott Moszkvába és ezek segítségével nyugati színvonalú ipart, kereskedelmet, hadsereget, flottát, irodalmat iskolákat, színházat, tudományos akadémiát teremtett, – csak akkor kapcsolódott be Oroszország a nyugati kulturális fejlődés menetébe. Ettől kezdve a cári udvar a

francia királyi udvar példája és pompája szerint él, a XVIII. század cárnői, külföldi udvaroncokkal, kegyencekkel véve körül magukat, a felvilágosodás szellemének hódolnak, pártolják, elősegítik a tudomány, irodalom, művészetek fejlődését s a földesúr és jobbágy viszonyának kérdéseivel foglalkoznak.

A XVIII. században a francia klasszicizmus mintájára kialakul a világi irodalom, kezdődik az itt «ál-klasszikus»-nak nevezett költői iránnyal, amely a nyugateurópai költői műfajokat használja, folytatódik a század végén a német szentimentalizmussal. A vers formája már nem a lengyelektől kölcsönzött syllabikus, hanem az orosz hangsúlyon alapuló metrikus vers. A XIX. század már a nyugattal párhuzamos fejlődést mutat. Az irodalomban a romanticizmus, naturalizmus, szimbolizmus, s a jelen században a futurizmus követik egymást. Oroszország az egyetemek és a tudományos akadémia révén nemcsak tudomást vesz a tudomány újabb eredményeiről hanem maga is részt vesz annak előrevitelében.

A zsarnokság hazájában ismeretlen fogalom volt a szabad véleménynyilvánítás. Az «átkos» szabadság szellője a XIX. század elején kezdett fújdogálni Oroszországban, I. Sándor cár uralkodása alatt, aki arról álmodozott, hogy boldoggá teszi népeit s egyéb intézkedései mellett megengedte a külföldre utazást, külföldi egyetemek látogatását és nyugati könyvek bevitelét. Egyetemeket, líceumokat, gimnáziumokat állított fel, enyhítette a cenzúrát, megengedte magánnyomdák alapítását, melyeket atyja és előde eltiltott, támogatta a tudományt és irodalmat. Ezek az intézkedések nagy irodalmi és tudományos fellendülést hoztak; az írók tömegesen tűnnek elő, köztük az orosz irodalom legnagyobb értékei, Puskin, Zsukovszkij, Krjilov, – újságok, folyóiratok születnek, s megindul a XIX. század nagyszerű irodalmi termelése (különösen az

1812. évi hazafias háború után). I. Sándor korának másik iránya a miszticizmus volt, – az a hit, hogy misztikus szemlélődések pillanatában az ember közvetlenül találkozik Istennel, s az ember számára megnyílnak a külső természet, az emberi lélek, a világmindenség titkai. 1812 után I. Sándor maga is e tanok hatása alá került és korábbi szabadelvű politikáját megváltoztatva, megszigorította a társadalom ellenőrzését. Erre a társadalom művelt rétegében forradalmi szervezkedések indultak meg ezeknek volt a következménye az 1825 december 14-i dekabrista forradalom. A külföldi, nyugati egyetemek látogatásának következményeképpen minden új bölseleti és társadalomtudományi eszme eljut Oroszországba és bár csak a művelt rétegekben, egyre jobban szaporodik a haladást követelők száma. Ezek voltak a nyugatosok, a západniki, – akik azt hirdették, hogy a bizánci műveltség elmeszesedett, Oroszország ennek alapján nem fejlődhet tovább, tehát át kell venni a Nyugat eredményeit és be kell kapcsolódnia a nyugati kultúrközösségbe. Az orosz alázatosságot nem erénynek, hanem bűnnek tekintették s az orosz nép hivatásáról hangoztatott elméleteket a képzelet szüleményének tekintették. (Csaádajev, Bjelinszkij, Gercen, Bakunin és Turgenyev stb.). Velük szemben állottak a szlávofilek, a régi hagyományok, szokások, a Bizáncból kiindult művelődés, a «harmadik Eóma» princípium hívei. A szlávofilek a régi orthodox álláspont igazolását a német Hegelnél találták meg, kinek tanítása szerint minden történeti nép valami eszmét képvisel. Dosztojevszkij megfogalmazása szerint minden nép csak addig nép., amíg saját Istene van. Abban a pillanatban, amint a nép idegen Isteneket imád, idegen eszméket, szokásokat követ, megszűnik önálló nép lenni. A szlávofilek kutatni kezdték, milyen eszmét képvisel az orosz nép s megállapították, hogy az orosz nép istenviselő nép, az ő hite őrizte meg Krisztust,

akit nyugat egyáltalán nem ismer s az igazi orosz állam, Nagy Péter előtt, egy nagy község volt, melyben a cár csak a közös akaratot hajtotta végre. (Osztrovszkij, Tjutjcev, Dosztojevszkij.)

Az utolsó évszázad regényeit jellemző társadalmi pesszimizmusnak, amelynek alapján az orosz lelket állandó kétségbeesésben vergődőnek ismerjük, Gogolj Köpönyeg-e előtt a szépirodalomban semmi nyoma. A negyvenes évek írói (Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gogolj) szándékosan világítják meg az orosz élet legsötétebb oldalait és hívják föl a figyelmet a társadalmi igazságtalanságokra. A kétségbeesett szegény emberek mellett azonban mindig voltak földbirtokosok, hivatalnokok, kulákok, iparosok, szintén az orosz lélek képviselői, akik éppoly kevésbé voltak az otcsajanije (kétségbeesés) tipikus hordozói, mint nyugat-európai kollégáik. Éégebbsen magam is az otcsajanijét tartottam az orosz lélek uralkodó jellemző vonásának, de újra átvizsgálván az orosz irodalmat, úgy látom, hogy az orosz lélekben fellelhetők mindazon vonások, amelyek az európai lélekben, bár kétségtelen, hogy a tömegnyomor (alkoholizmus, rossz táplálkozás), zord éghajlati viszonyok mellett a nagy-orosz lélek uralkodó hangulata jórészt a levertség, szomorúság, kétségbeesés és a kegyetlen sors beteljesedésének a várása. A jobb sorsban élő, a jobbágy- emlékeket nem őrző kisorosznak, a kuláknak, a kozáknak, a szibériai telepesnek megint más a hangulata. Ami valamennyiben közös, – az a pravoszlávia, az istenkeresés, Isten közvetlen, földi jutalmazásában, vagy büntetésében való hit. A szélsőséges lelkiállapot, a csapongó kedély, a vidámság és végső elkeseredés váltakozása, a hirtelen harag és hirtelen ellágyulás, a lélek kiegyensúlyozatlansága, fegyelmezetlensége – nem kizárólagos orosz vonások. Ezek jellemzőek az összes keleti szláv, sőt az összes keleteurópai, ú. n. euráziai népek lelkére.

A magyarságnak művelődési kapcsolata az orosz-sággal soha nem volt. Az Árpád-kori politikai érintkezések, III. Iván levelezése Mátyás királlyal, II. Rákóczi György szövetsége Chmelnicki Bogdán kozák atamánal, II. Rákóczi Ferenc szövetségkeresése Nagy Péternél, kozákoknak a tokaji szőlőhegyre, a cári szőlőbirtokra telepítése Mária Terézia korában, a török, majd a Napoleon ellen folytatott háborúkban való közös részvétel, a 48-as orosz bevonulás hazánkba semmi észrevehető hatást nem eredményeztek. A XIX. század irodalmi hatásának kérdése meg teljesen tisztázatlan. A század második felének verses regényei emlékeztetnek Puskinra, de nincs kiderítve, Puskin volt-e az irodalmi minta, vagy Byron, akit Puskin is követett. A negyvenes évek nagy-orosz írói egész Európában, nálunk is nagy hatással voltak íróra, olvasóközönségre, de hogy a magyar naturalista regény mennyiben hozható kapcsolatba az oroszral, azt sem kutatta még senki. E kapcsolatok kutatása, ezeknek a kérdéseknek tisztázása az összehasonlító irodalomtörténet feladata.

Trócsányi Zoltán.

IRODALOM.

Rimbaud: Oroszország története (ford. Laukó Albert),
Platonov: Oroszország története (ford. Trócsányi Zoltán),
V. A. Kellujala: Kurs ruszkaj literaturji. Istorija drevnoj ruszkaj literaturji (1911),
V. Savodnik: Ki'atkij kurs istorii ruszkaj slovesnosti. S drevnjeisich vremen do konca XVIII. vjeka,
Bonkáló Sándor: Az orosz irodalom története.

LENGYELORSZÁG TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE.

Lengyelország története ezeréves folyamán erősen össze volt kapcsolva Magyarország történetével; mind a két ország a nyugati és keleti kultúra ütközőpontján a nyugati kultúra védője volt a Kelet támadásaival szemben.

A lengyel források rendkívül sok értékes anyagot szolgáltatnak hazánk történetéhez s vannak a magyar történelemnek oly mozzanatai, melyeket azok ismerete nélkül nem is tudunk megoldani és megérteni.

Lengyelország történetét a következő korszakokra osztjuk:

I. korszak a lengyel származású *Piast uralkodócsalád korszaka*, mely az Árpádok korának felel meg. Ez a lengyel királyság kialakulása és megerősödése. E korszak 1386-ig tart.

II. korszak a litván származású *Jagelló-dinasztia korszaka*, mely 1386-tól 1572-ig tart, vagyis az utolsó Jagelló haláláig. A Litvániával való unió hatalmassá teszi Lengyelországot. Ez Lengyelország történetének fénykora.

III. korszak a *szabad királyválasztások korszaka*, mely 1572-től 1795-ig, Lengyelország harmadik felosztásáig tart. Ez a lengyel nemesi köztársaság, a szélsőségig vitt nemesi szabadság s a hanyatlás korszaka.

IV. korszak a *felosztottság kora*, melyben a lengyelség porosz, osztrák és orosz uralom alatt élt 1795-től 1918-ig.

V. korszak a *független Lengyelország kora* 1918-tól 1939-ig.

I. korszak. A Piast-család korszaka,

Az első történelmi uralkodó a Piast-családból származó *I. Mieszko* volt (963-992), akinek országa az Oderától a Visztuláig terjedt, 966-ban népével együtt felvette a kereszténységet. Éspedig a nyugati kereszténységet, amivel Lengyelország a Nyugathoz kapcsolódott.

Fia *Hős Boleszláv* (992-1025) – Szent István kortársa – oly szerepet játszott a lengyel történelemben, mint Szent István a mienkben, ő szervezte meg a lengyel monarchiát. Eendkívül harcias uralkodó volt, aki elfoglalta Csehországot s Morvaországot, Sziléziát és Pomerániát is, sőt 1018-ben hadaival eljutott Kijevig is. 1025-ben királlyá koronáztatta magát, de utána rövidesen meghalt.

A XI. században még egy hatalmas uralkodójuk volt a lengyeleknek éspedig *Merész*, vagy *Szilaj Boleszláv*(1058-1079), aki hathatósan támogatta a magyar hercegeket, Bélát, Gézát és Szent Lászlót I. Endrével és Salamonnal szemben, akik IV. Henrik császárra támaszkodtak. *Merész Boleszláv* 1076-ban királlyá koronáztatta magát, de 1079-ben elűzték őt, mert megölte Szent Szaniszló püspököt.

A X-XI. században sokat kellett küzdeniök a csehekkel, akik IV. és V. Henrik császárt támogatták velük szemben és kiknek sikerült többször elfoglalniuk Krakkót.

Kiváló uralkodó volt *Ferdeszájú Boleszláv* (1102-1188), aki a XII. század elején elfoglalta Pomerániát és ezzel Lengyelország kijutott a Balti-tengerhez.

Ez a kiváló uralkodó végrendeletében az országot felosztotta fiai közt. Ez a rendelkezés nagyon meggyöngítette a központi hatalmat és viszályokra adott alkalmat.

A XII. század végén és a XIII. század első felében bizonyos vetélkedés fejlődik ki Lengyelország és Magyarország közt Vörös-Oroszországot illetőleg, mert az egymás közt folytonosan civakodó orosz hercegek hol a lengyel,

hol a magyar uralkodóhoz fordulnak segítségért. Ennél fontosabb esemény volt azonban a német lovagrendnek meghívása és letelepítése 1226-ban a Visztula torkolatától keletre eső területre.

Ugyanis *Mazoviai Konrád* herceg, látva azt, hogy egymagában nem képes visszaverni a vad, pogány poroszok betöréseit a lengyel területekre, meghívta a német lovagrendet, melyet ép akkor, 1225-ben űzött ki Erdélyből II. Endre, mert a rend el akarta szakítani Magyarországtól a Barcaságot és független rendtartományt akart alapítani.

A XIII. század folyamán a tatárok 1241-ben elpusztították Lengyelország déli részét és április 9-én – két nappal a mohi pusztai ütközet előtt – győzelmet arattak a sziléziai Lignicnél is.

Míg II. Endre uralkodása alatt feszült volt a lengyel-magyar viszony a vörös-oroszországi kérdés miatt, IV. Béla idejében ez bensőségessé válik, mert *Szemérmes Boleszláv* krakói herceg (1243-1279) nőül veszi Béla leányát, *boldog Kunigundát*, Ájtatos Boleszláv kujáviai herceg pedig Kunigunda nővérét, *boldog Jolántát*. Mind a két lengyel herceg támogatja azután IV. Bélát II. Ottokár cseh királlyal szemben 1258-ban és 1260-ban.

A XIII. század végén *II. Vencel* cseh király elfoglalta Krakót és 1300-ban lengyel királlyá koronáztatta magát, míg Lokietek Ulászló, akit a trón megilletett, kénytelen volt a külföldön bujdosni.

Végre sikerült *Lokietek Ulászlónak* (1306-1333) magyar segítséggel elfoglalni a krakói trónt. Megerősítve uralmát 1320-ban királlyá koronáztatta magát Krakóban. Uralma igen nagyjelentőségű volt, egyesítette az egyes országrészeket, újraépítette az egységes lengyel királyságot és belsőleg megerősítette azt. Uralkodása alatt a német lovagrend elfoglalta Danzigot és Pomerániát (1808-1810)

s ezzel elvágta Lengyelországot a Balti-tengertől. Külpolitikájában Magyarországra támaszkodott és leányát, Erzsébetet I. Károly magyar királyhoz adta nőül.

Fia, *Nagy Kázmér* (1333-1370) kitűnő államszervezőnek bizonyult, aki folytatta atyja munkáját és mint apja, ő is Magyarországra támaszkodott és I. Károlyt kérte fel a lengyel-cseh viszály elsimítására. A visegrádi kongresszuson (1335) úgy döntöttek, hogy János cseh király lemond a lengyel királyi trónra tartott igényéről s viszont Nagy Kázmér lemond Sziléziáról a cseh király javára. Pomerániára vonatkozólag úgy döntöttek, hogy az a német lovagrendnél marad.

Nagy Kázmér a nyugaton szenvedett veszteségeért keleten akarta magát kárpótolni és ezért 1350-ben egyezséget kötött Budán Nagy Lajossal, melynek értelmében Nagy Lajos átengedi Vörös-Oroszországot Kázmérnak. Ha Kázmér fiörökös nélkül hal meg, Vörös-Oroszországot Lajos örökli, ha fia születik, Magyarország visszaválthatja azt százezer aranyért. Nagy Kázmér ezenkívül megszerezte Litvániától Vörös-Oroszország többi részét is.

Kázmér az ú. n. wislicai statútumban (1368) egész Lengyelországra kiterjedő egységes törvénykönyvet létesített. A parasztság helyzetén is igyekezett javítani s ezért a parasztok királyának is nevezték őt. Sokat építtetett kőből s azért azt mondták, hogy Kázmér fából épített Lengyelországot kapott és kőből építtetet hagyott maga után. De nemcsak politikailag szervezi meg Lengyelországot, hanem gazdaságilag is, sőt kulturális téren is sokat tett, mert 1364-ben megalapította a krakói egyetemet.

Mivel Kázmérnak nem volt iutóda, a lengyel trónt unokaöccsére, *Nagy Lajosra* (1370-1382) hagyta s ezt a lengyel rendek is elfogadták. Az 1355-iki budai kiváltságlevélben Nagy Lajos széleskörű privilégiumokat biztosít a lengyel nemességnek.

Ezzel tehát személyes unió jött létre Magyarország és Lengyelország között. Nagy Lajosnak sem volt fiút óda, leányai egyikének akarta biztosítani a lengyel trónt, amit az 1374-ben kötött kassai paktumban a lengyel rendek is elismertek.

Nagy Lajos halála után leányát, *Hedviget* (1384-1399) választották meg Lengyelország királyává, aki a legnépszerűbb lengyel uralkodók egyike lett, mert ő a lengyel urak kívánságára szakított Vilmos osztrák herceggel, mivel el volt jegyezve és férjhez ment *Jagelló Ulászló* litván nagyfejedelemhez, aki azt ígérte, hogy ha Hedvig férjhez megy hozzá, egész népével együtt a katolikus vallásra tér át és uniót létesít Lengyelország és Litvánia között. Ez oly előnyös volt Lengyelországra nézve, hogy Hedvig meghozta ezt az áldozatot s ezzel Lengyelország nagyságát alapította meg.

II. korszak. A Jagellók korszaka (1386-1572).

Jagelló Ulászló (1386-1434) uralkodásával új nagy korszak kezdődik Lengyelország történetében, mert ezzel megszűntek a litvánok támadásai Lengyelország ellen és Lengyelország hatalma messze észak és kelet felé terjedt ki. Ezzel a Nyugat kultúrája messze Keletre terjedt el s védelmet biztosított Lengyelországnak az új nagy hatalom, Moszkva terjeszkedésével szemben. Ezért van oly nagy jelentősége a Krewoban kötött szerződésnek (1385), mely államjogi alapjait adta meg a lengyel-litván uniónak.

Az így megerősödött Lengyelország kezd terjeszkedni. Jagelló Ulászló és Hedvig 1387-ben elfoglalja a magyar uralom alatt lévő Vörös-Oroszországot és azt Lengyelországhoz csatolja.

A XV. század elején mind fenyegetőbbé vált a német lovagrend hatalmának növekedése és a súrlódások mind

nagyobbak lettek. Ezek 1409-ben háborúra vezettek s 1410-ben Tannenberg és Grimwald között a lengyelek a litvánokkal egyetemben megverték a német lovagrendet, de a háború még tovább tartott és csak 1466-ban fejeződött be a thorni békével, melyben a lovagrend visszaadta Lengyelországnak Pomerániát s ezzel Lengyelország ismét visszaszerezte a Balti-tenger partvidékét, melyet a lovagrend elzárt volt *előle*. Ezen időtől kezdve Danzig volt Lengyelország kikötője egészen 1772-ig, Lengyelország első felosztásáig.

A lovagrenddel való háború folyamán zálogosítja el 1412-ben Zsigmond király Jagelló Ulászlónak a 16 szepesi várost, melyek aztán csak 1770-ben kerülnek vissza Magyarországhoz.

Közben mind jobban fenyegeti Magyarországot a török veszedelem és a magyar rendek 1440-ben *III. Ulászlót*, a fiatal lengyel királyt választják meg magyar királynak (I. Ulászló), hogy Lengyelország katonai erejével segítse Magyarországot a török ellen. A fiatal királynak hősi halála Várnánál mintegy szimbóluma volt annak, hogy a két nemzet a nyugati kultúra és a keresztény vallás védője a keletről jövő támadásokkal szemben.

A fiatal Ulászló halála után testvére, *Jagelló IV. Kázmér*(1447-1492)került a lengyel trónra, kinek 45 évig tartó uralkodása igen nagyjelentőségű volt Lengyelországra nézve. Kázmér meg akarta szerezni a szomszéd Cseh- és Magyarország trónját. Ezt a lengyel történelemben a «Jagelló-eszmének» nevezik. Kázmér arra hivatkozott, hogy felesége, Habsburg Erzsébet, az utószülött V. Lászlónak. Ma gyarország és Csehország királyának nővére, tehát az ő családját illeti a magyar és cseh trón. Tényleg sikerült is neki Ulászló fia részére megszerezni a cseh koronát, de a magyar korona megszerzése *Kázmér* fia részére nem sikerült, mert a magyar elégedetlenek által 1471-ben behívott

Kázmér herceg kénytelen volt eredménytelenül visszatérni Lengyelországba.

A küzdelem azonban Mátyás király és Jagelló Kázmér között tovább folyt a cseh trónért, melyre a csehek Kázmér fiát, *Ulászlót* ültették. A háború Mátyás király győzelmével végződött és az 1478-ban kötött olmützi béke értelmében mind Mátyás, mind Ulászló élhet a cseh királyi címmel, Ulászló Csehországot, Mátyás annak melléktartományait – Morvaországot, Sziléziát és Lausitzot – kapja meg, vagyis mindkét fél megtartja a kezében levő országokat. Mátyás halála után e tartományokat a csehek négyszázezer aranyforinton visszaválthatják Magyarországtól.

Ezek a háborúk annyira elfoglalták Kázmért, hogy elhanyagolta a kelet felől jelentkező veszedelmeket, a török hatalom és Oroszország erősödését. Főleg az utóbbi kezdett veszedelmes lenni, mert III. Iván moszkvai cáρ 1480-ban véglegesen megverte a tatárokat és országát ötszörösen megnagyobbítva, kezdte veszélyeztetni Litvánia orosz területeit is.

Jagelló Kázmér uralkodása alatt megindul a köznemesség küzdelme a főurak hatalma ellen, amit Kázmér király is támogatott azáltal, hogy 1454-ben kiadta a nieszawai statútumot, mely nagyobb jogot és beleszólást adott a köznemességnek az állam ügyeibe.

Midőn 1490-ben Mátyás király meghalt, Jagelló Ulászló cseh király került a magyar trónra, kivel szemben saját testvére, János Albert lépett fel, de eredménytelenül.

1492-ben meghalt Kázmér király. Utána *János Albert* (1492-1501) következett. 1496-ban kiadja a piotrkówi statútumot, ami tovább kiterjeszti a köznemesség hatalmát és kiváltságait. Az ő uralkodása alatt mind jobban közelednek a keletről fenyegető veszedelmek. János Albert hadjáratot akart indítani 1497-ben a török ellen, hogy elfoglalja annak két várát – Kiliát és Belgrádot – a Duna

deltájánál, de István moldvai vajda a bukovinai erdőkben megtámadta és megverte a lengyel sereget. De vereséget szenvedtek a lengyelek III. Iván cártól is, a litván-moszkvai háború folyamán (1499-1508), ami viszont arra készítette a litván rendeket, hogy – látva az orosz veszedelmet – szorosabb viszonyt létesítenek Litvánia és Lengyelország között.

Sándor király (1501-1506) rövid uralkodása alatt a köznemesség újabb jogokat vív ki magának, amennyiben az 1505-iki radomi országgyűlésen kimondják a «Nihil nővi» név alatti ismeretes törvényt, melynek értelmében a király semmiféle határozatot nem mondhat ki a szenátus és a köznemesség követéinek beleegyezése nélkül.

I. Zsigmond (1506-1548) alatt az orosz veszedelem mind fenyegetőbbé válik. Zsigmondnak három hadjáratot kellett viselnie Moszkva ellen, melyek folyamán elveszett Szmolenszk. Ez arra készítette Zsigmondot, hogy délen és nyugaton keressen támogatást s erre vezethető' vissza Zsigmond házassága Szapolyai Borbálával és másrészt a Jagelló-család egyezménye Miksa császárral az 1515-ik évi bécsi kongresszuson. Itt Zsigmond és II. Ulászló megállapodtak abban, hogy II. Ulászló gyermekei, Anna és Lajos házasságot kötnek Miksa unokáival, Ferdinándal és Máriával, ami előkészítette azután a Habsburgoknak a magyar trónra való jutását.

Zsigmond uralkodása alatt történt, hogy a német lovagrend nagymestere, Brandenburgi Albert, Zsigmond unokaöccse, protestánsná lett és szekularizálta a német lovagrend tartományát. Mivel azonban nem érezte magát elég erősnek, elismerte a lengyel királyt hűbérurának és 1525-ben hódolatát mutatta be Zsigmond lengyel királynak.

Egy évvel később, 1526-ban, meghalt II. Lajos magyar király, akivel kihalt a Jagellók magyarországi ága s halálával a Jagellók elvesztették a magyar és a cseh trónt, melyek

az 1515-iki bécsi egyezmény értelmében a Habsburgok kezére mentek át. Ezzel Lengyelország elvesztette befolyását e két szomszédos országra.

Némi kárpótlásul szolgált az, hogy a mazoviai hercegek kihaltával Mazoviát 1529-ben Lengyelországhoz csatolták, miáltal Lengyelország hatalmas területtel gyarapodott, mely kitűnő összekötő kapcsot létesített Lengyelország és Litvánia közt.

I. Zsigmondnak igen nagy érzéke volt az irodalom, tudományok és művészetek iránt s uralkodása alatt Lengyelország a tudomány, irodalom és művészetek terén aranykorát élte. Politikailag azonban nem volt elég messzelátása, nem volt katona s elhanyagolta az országnak katonai megerősítését akkor, mikor Oroszország és Törökország mind hatalmasabbakká lettek.

I. Zsigmondot fia, *Zsigmond Ágost* (1548-1572) követte, aki az utolsó volt a Jagellók dinasztiájából.

Uralkodása alatt Eettenetes Iván orosz cár 1558-ban elfoglalta Livland egyrészét s példáját követte XIV. Erik svéd király, aki Esztoniát és Magnus dán királyfi, aki Kurlandot és Ösel-szigetét foglalta el. Erre a liviandi rendek elhatározták, hogy a lengyel-litván államhoz csatlakoznak, de nem az egész Livland került Lengyelországhoz.

Zsigmond Ágost uralkodásának legfontosabb eseménye az 1569-ik évi lublini unió volt Litvániával. Ennek fontosabb pontjai: 1. a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egy és szétszakíthatatlan testet alkot; 2. egy uralkodójuk van, akit közös országgyűlésen választanak és közösen koronáznak meg Krakóban; 3. közös országgyűléseket tartanak; 4. közös pénzük van; 5. szabadon költözködhetnek egyik országból a másikba; 6. Wolhynia, a kijevi terület, vagyis Ukrajna és Podlasie közvetlenül a lengyel koronához tartoznak; 7. a Litván Nagyfeje-

delemség megtartja külön hivatalait, saját pénzügyét és hadseregét.

1572-ben meghalt Zsigmond Ágost s vele kihalt a Jagelló-dinasztia, mely közel kétszáz éven keresztül uralkodott.

III. Korszak. A szabad királyválasztások kora (1572-1795).

A lengyel nemzet most nehéz helyzetbe került, mert eddig szabad királyválasztással összekötött örökösödés volt Lengyelországban s mivel az országnak volt dinasztija és minden Jagelló királynak volt fia, a választás nem okozott nehézséget. Most azonban sok jelölt jelentkezett. II. Miksa császár Ernő fia részére szeretne volna megszerezni a lengyel trónt; jelentkezett továbbá IX. Károly francia király testvére, Valois Henrik, Rettenetes Iván orosz cár, János svéd király, mint Zsigmond Ágost nővérének, Katalinnak a férje és Báthory István erdélyi fejedelem.

A lengyel rendek *Valois Henriket* (1573-1574) választották meg királyuknak, mert ennek ügyes követe - Montluc - fényes ígéretekkel kábította el a *lengyel* nemeseket. Mivel azonban a lengyel nemesség bizalmatlan volt az idegen származású királlyal szemben, csak akkor választotta meg, mikor ez aláírta az ú. n. «Pacta conventa» feltételeit, melyekben megkötötték a király kezét és biztosították maguknak a nemesség kiváltságait. Ha a király e feltételeket nem tartaná be, a lengyel nemzet megtagadhatja az engedelmességet. Ez a lengyel alkotmány ellentállási joga, a – «de non praestanda obedientia» – mely az aranybulla ellentállási záradékának hatása alatt került a lengyel alkotmányba. Ezeket a feltételeket azután minden választott királynak meg kellett erősítenie.

Valois Henrik azonban csak öt hónapig uralkodott,

mert bátyjának, IX. Károlynak halála hírére titkon elhagyta Krakót és Franciaországba ment, hol, mint III. Henrik, a francia trónra került.

Utána *Báthory István* (1576-1586) lett Lengyelország királya. Báthoryt a lengyel köznemesség választotta meg, Zamoyski János kancellár ajánlatára. Báthory egyike volt a legnagyobb lengyel királyoknak, aki előre látta, hogy Oroszország mily nagy veszedelem Lengyelországra s azért le akart vele számolni.

Báthory azonban tulajdonkép azért fogadta el a lengyel koronát, hogy a magyar nemzetnek tehessen szolgálatot, mert ő Lengyelország segítségével akarta felszabadítani Magyarországot az idegen uralom alól, de korai halála megakadályozta őt hatalmas tervének kivitelében.

Báthory háborút viselt Rettenetes Iván cárral, mert az oroszok által elfoglalt Livland észak felől fenyegette Lengyelországot. Mielőtt hadat vezetett volna Rettenetes Iván ellen, előbb megreformálta a lengyel hadsereget, s több ezer főből álló magyar zsoldos sereget toborzott Erdélyben és a hozzá tartozó részekben. így felkészülve három hadjáratot (1579, 1580, 1581) vezetett Rettenetes Iván ellen, aki békét akart kérni a győztes Báthorytól, de ő nem volt erre hajlandó, mert teljesen le akarta verni az orosz cárt. Ekkor Rettenetes Iván XIII. Gergely pápához fordult s azt ígérte neki, hogy ha békét közvetít közte és Báthory közt, akkor ő az egész néppel együtt áttér a katolikus hitre. A pápa erre Possevino jezsuita atyát küldte Báthoryhoz azzal a kéréssel, hogy kössön békét az orosz cárral. Báthory megtette ezt, de Rettenetes Iván nem tartotta be ígéretét s nem lett katolikussá. Ily módon Báthory nem tudta keresztülvinni nagyszabású tervét, az orosz hatalom megtörését, mely után sor került volna Magyarország felszabadítására.

Midőn 1584-ben Rettenetes Iván meghalt, Báthory

már az Oroszországgal kötendő perszonális unióra gondolt és egyszersmind a török elleni hadjárat szervezését is célul tűzte ki, midőn 1586-ban váratlanul meghalt Grodnóban.

Báthory halála után a svéd *Waza III. Zsigmondot* (1587-1632) választották meg lengyel királynak, mert anyja Jagelló Katalin volt. Zsigmond nem sokat törődött Lengyelországgal és a svéd trón öröklése érdekében háborúba keveredett Svédországgal s ez a háború azután megszakításokkal mintegy hatvan évig tartott. Ezenkívül háborúba keveredett Moszkvával is, majd pedig Törökországgal. Az orosz háború folyamán a lengyel hadak Moszkváig jutottak és az oroszok hajlandók lettek volna Zsigmond fiát, Ulászlót cárnak megválasztani, de Zsigmond magának követelte az orosz trónt, amit azonban az orosz bojárok nem fogadtak el és Eomanov Mihályt kiáltották ki cárnak.

Ugyancsak az Ő uralkodása alatt történt az a Lengyelországra nézve súlyos következményű esemény, hogy Kelet-Poroszország és a brandenburgi választófejedelem-ség egy fő alatt egyesült. Ugyanis. 1618-ban az utolsó porosz hercegnek, az elmebeteg Albert Frigyesnek gyermektelen halála után János Zsigmond brandenburgi választófejedelem örökölte Kelet-Poroszországot, mint lengyel hűbért. Ezen idő óta a brandenburgi választófejedelmek politikája oda irányult, hogy a két területet egyesítsék. Ez azonban csak úgy történhetett, ha a két terület között lévő lengyel Pomerániát Brandenburghoz csatolják. Ez vezetett azután a XVIII. században Lengyelország felosztásához.

III. Zsigmond után fia, *IV. Ulászló* (1632-1648) következett, aki háborút vezetett Moszkva ellen, melynek eredményeképpen megkapta Szmolenszket és az attól délre fekvő területeket, továbbá Livlandot, Esztóniát és Kurlandot (1684). Ekkor érte el Lengyelország legnagyobb

kiterjedését. IV. Ulászló folytatta atyjának svéd politikáját s nem akart lemondani a svéd trónról, ami háborúba sodorta őt Svédországgal.

Utána testvére, *János Kázmér* (1648-1668) következett, kinek uralma telve háborúkkal, s majdnem az összes szomszédokkal harcolt. Több háborút vezetett a kozákok vezére, Chmielnicki Bogdán ellen, majd pedig Moszkva ellen, ezt azonban nem tudta kihasználni, mert közben kitört a svéd háború (1655-1660), mely teljesen lekötötte erejét.

X. Károly svéd király a westfáliai béke után megerősödve, le akart számolni János Kázmérral, sőt fel akarta osztani Lengyelországot. Ebben a háborúban részt vett II. Eákóczi György erdélyi fejedelem is, mint X. Károly szövetségese, de vereséget szenvedett a lengyelektől s visszavonulás közben a krimi tatárok is pusztították seregét. A svéd háborút az 1660-i olivai béke fejezte be, melyben János Kázmér lemondott a svéd trónra tartott igényéről, Lengyelország elveszítette Svédország javára Livlandot és Esztoniát s megszűnt Kelet-Poroszország hűbérura lenni. E tartomány tehát teljesen független lett Lengyelországtól, mely így nagyon meggyöngyülve került ki ebből a háborúból.

A svéd háború még nem fejeződött be, mikor újabb háború tört ki Oroszországgal. E háborút az 1667-i andruszowi béke fejezte be, melyben Moszkva lemondott Livland egy részéről, Witebskról és Polockról, de megkapta Szmolenszket és az egész dnyeperentúli Ukrajnát.

Azonban nemcsak a sok háború gyöngítette Lengyelországot, hanem a belső viszonyok is, melyek főképp a nemesi szabadságoknak szélsőséges kifejlődéséből keletkeztek. Kifejlődött a «nemesi köztársaság» («Kzeczpospolita szlachecka») eszméje, melyben a király csak mintegy «primus inter pares». Kialakult az a felfogás, hogy az

országgyűlési határozatokhoz egyhangú szavazás kell, tehát ha csak egy követ is tiltakozik ellene, a határozat nem lett törvényté. Ez volt a hírhedt «Liberum veto», melyet 1652-ben alkalmazott először Sicinski litván követ s amely valósággal megbénította az országgyűlés működését.

János Kázmér után a lengyel *Wisniowiecki Mihály* herceget (1669-1673) választotta meg a köznemesség, mert nem akart idegen származású uralkodót. Wisniowiecki-nek rövid négy évi uralkodását a törökök elleni harcok töltik ki. 1673-ban a lengyelek Sobieski János vezetése alatt fényes győzelmet arattak a török felett a Dnyeszter melletti Chocimnál, hol 10 ezer török esett el.

Wisniowiecki után ismét lengyelt választott a köznemesség, mégpedig a chocimi győzöt, *Sobieski Jánost* (1674-1696). Uralkodása sok hadi győzelmet és dicsőséget hozott Lengyelországnak. Háborút viselt a *törökkel*, hogy visszaszerezze tőle Podoliát. Azonban sokkal nagyobb dicsőséget hozott Lengyelországnak 1683-ban Bécs felmentésével, amikor – mint tudjuk – Kara Musztafa kétszázezer főnyi seregével ostrom alá fogta Bécset és I. Lipót kérve-kérte Sobieskit, hogy segítse őt. Sobieski 34000 főből álló seregével szeptember 12-én fényes győzelmet aratott a törökön és felmentette a szorongatott Bécset.

Sobieski azután Lotharingiai Károly herceggel egyetemben üldözőbe vette a törököket és még egyszer megverte őket Párkánynál és felmentette Esztergomot. Ezzel Sobieski igen nagy szolgálatot tett nemcsak a nyugati kultúrának s a kereszténység ügyének, hanem Magyarországnak is, mert e diadalokkal vette kezdetét hazánk felszabadítása a török járom alól.

Sobieski halála után *II. vagy Erős Ágost* szász választófejedelemet (1697-1733) választották meg királlyá, akit XII. Károly svéd király megtámadott, mert Ágost Orosz-

országgal és Dániával szövetségre lépett. XII. Károly *Leszczyński Szaniszlót* választotta királlyá és Ágostot lemondatta, aki azonban XII. Károly poltavai veresége után újból elnyerte a trónt.

Halála után a Lengyelországban megjelent orosz csapatok kierőszakolták *III. Ágost* (1785-1768) megválasztását s ezzel megkezdődött az orosz beavatkozás Lengyelország ügyeibe, ami még nagyobb mértékben mutatkozott *III. Ágost* utódjánál, mert *II. Katalin* cárnő keresztül-vitte kegyencének, *Poniatowski Szaniszlónak* trónrajutását (1764-1795). Az orosz befolyás ellen a lengyel hazafiak a bari konföderációt létesítették, melyet azonban az orosz követ által behívott orosz csapatok széjjelvertek.

Az orosz politika titokban Lengyelország felosztására, illetőleg egész Lengyelországnak Oroszországhoz való csatolására törekszik.

A felosztásra alkalmat szolgáltat az, hogy *Mária Terézia* 1770-ben a keleten kitört pestis ellen egészségügyi kordont huzat az egész magyar batár mentén és ezzel elzárja a Lengyelországnak elzálogosított 16 szepesi várost Lengyelországtól s ezenkívül okkupálja a Szepességtől északra fekvő szandeci földet is. Ez szolgáltatott közügyet *II. Katalinnak* és *II. Frigyesnek* arra, hogy Oroszország és Poroszország is elfoglaljon egy-egy részt Lengyelország területéből.

A felosztásnak igazi háttere azonban az, hogy Ausztria és Poroszország a legnagyobb aggodalommal figyelték az oroszok foglalásait az orosz-török háború folyamán. Fölhasználta ezt a helyzetet Törökország és békeközvetítőül kérte fel Ausztriát és Poroszországot. Ha Oroszország nem fogadja el a békét, általános európai háború fenyegetett volna, azért Moldva és Oláhország helyett lengyel területtel akarták kárpótolni Oroszországot. Ez azonban veszedelmes lett volna Ausztriára és Poroszországra nézve,

ezért az a terv merült fel, hogy ennek ellensúlyozására a két ország is kapjon lengyel területeket s ily módon elkerülnék a fenyegető európai háborút. II. Katalin cárnő eleinte nem akarta ezt a tervet elfogadni, mert maga akarta egész Lengyelországot elfoglalni, de azután mégis belement a felosztásba.

Így történt *Lengyelország első felosztása 1772-ben*, melyben Oroszország Litvánia keleti részét, Poroszország Pomerániát és Vármiát kapta Danzig és Thorn kivételével. Ezzel Poroszország közvetlen területi kapcsolatot kapott Kelet-Poroszországgal, ami politikájának legfőbb törekvése volt.

Ausztria az egykori Vörös-Oroszországot kapta, mely a XIII-XIV. században Magyarországhoz tartozott és Kis-Lengyelország déli részét Krakó kivételével.

Az első felosztás után a lengyel hazafiak korszerű reformokat akartak létesíteni s e célból 1788-ban országgyűlést hívtak össze, melynek feladata volt új, modern alapokra fektetni a lengyel alkotmányt és állami szervezetet. Az új alkotmány, melyet 1791 május 3-án hirdettek ki, többek között kimondta, hogy eltörlik a szabad királyválasztást és Poniatowski Szaniszló után Frigyes Ágost szász választó örökli a trónt. A katolikus vallás az uralkodó vallás, de a többi felekezet is teljes szabadságot élvez. A nemesség megtartja kiváltságait, de a polgárság és a jobbágság is több jogot kap. Az országgyűlés két kamarából áll, a követek házából és a szenátusból. A törvényeket szótöbbséggel hozzák és a «liberum vető» eltörlik. Az alkotmány revíziója céljából minden 25 évben alkotmányozó országgyűlés ül össze.

A május 3-iki alkotmány keresztülvitelére azonban már nem került sor, mert *1793-ban* bekövetkezett *Lengyelország második felosztása*, melyben Oroszország Litvánia túlnyomó részét, Volhyniát és Podoliát foglalta el, Porosz-

ország meg a két említett várost kapta meg és Lengyelország nyugati részét. Ausztria a második felosztásban nem vett részt.

Erre 1794-ben Kosciuszko Tádé vezetése alatt felkelés támadt és a lengyelek a leghősiesebb ellentállást fejtették ki, de a maciejowicei vesztes csata sírba döntötte Lengyelországot, mert *1795-ben harmadszor is* felosztották.

Oroszország Litvánia megmaradt részét vette el, Poroszország Mazoviát Varsó városával és Podlachiát, Ausztria pedig Kis-Lengyelország többi részét Krakó városával. Lengyelország nyolcszázados fennállás után megszűnt.

IV. Korszak. A felosztások kora (1795-1918).

A lengyelek eleinte francia segítségben bíztak és Napoleon 1807-ben a tilsiti béke után meg is alakította a *Varsói Nagyhercegséget* a szász király fennhatósága alatt, de ez csak kis területre szorítkozott és Napoleon bukásával megszűnt.

Az 1815-iki évi bécsi kongresszus a *Lengyel királyságot*, vagy másképp a *Kongresszusi Lengyelországot* létesítette, de még kisebb területen, mint a varsói nagyhercegség volt. E területet I. Sándor cár kapta és most perszonális unió létesült Oroszország és a lengyel királyság közt. Poroszország megtartotta Kelet-Poroszországot és a nyugati Lengyelországot, Ausztria pedig Galíciát, de Krakó nélkül, melyből köztársaságot létesítettek.

A szabadelvű gondolkodású I. Sándor után I. Miklós cár következett, akinek reakciós uralma az 1880-81-iki lengyel felkelés kitörését idézte elő. A felkelés eleinte nagy sikereket mutatott fel, de Osztrolenkánál vereséget szenvedtek a felkelők, kiket Paszkievics tábornok vert meg véglegesen, ugyanaz a Paszkievics, aki azután 1849-ben

a magyar szabadságharcot is leverte. I. Miklós cár eltörölte a Lengyel Királyság alkotmányát és az országot beolvasztotta az orosz birodalomba. A felkelés leverése után rengeteg lengyel emigrált Nyugateurópába, főleg Parisba, így többek közt a legnagyobb lengyel költő, Mickievicz Ádám is. Ott volt Czartoryski Ádám herceg, Zamoyski tábornok és a magyar szabadságharcban szerepelt Dembinski és Bem tábornokok, valamint sok kiváló lengyel férfiú.

A lengyelek azonban nem tudtak belenyugodni sorukba és 1863-ban újabb felkelést szerveztek orosz elnyomók ellen, melyet azonban az oroszok hamarosan levertek s utána még súlyosabb elnyomatásban lett részük. Számtalan lengyelt lőttek agyon a varsói citadellában és közel százezernyi lengyelt száműztek Szibériába. Különösen sokat szenvedtek a lengyelek Muraviev kormányzó alatt, kinek «akasztó» volt a mellékeve.

Jellemző sajátága a lengyel felkeléseknek, hogy mind az orosz uralom ellen irányultak. Oroszországot tekintették a lengyelek legnagyobb elnyomójuknak, hisz Oroszország Lengyelország területének közel 80%-át foglalta el s mert a cári uralom a maga abszolutizmusával a legsúlyosabban nehezedett a lengyel nemzetre.

Az orosz elnyomatásnak az volt a következménye, hogy földalatti titkos lengyel szervezetek keletkeztek. Ezeknek egyik megszervezője a világháború előtt Pilsudski József volt, aki Oroszországot tartotta a lengyelség legnagyobb ellenségének. Vele szemben a megalkuvók vezére Dmowski Román, a nemzeti demokraták feje volt.

Poroszországban III. Frigyes Vilmos és IV. Frigyes Vilmos porosz királyok idejében enyhe volt a kormányzat a lengyelekkel szemben, aminek az volt a következménye, hogy a lengyel intelligencia kezdett elnémetesedni. A szigorúbb iránzat a lengyelekkel szemben Bismarck

korában kezdődött s a XX. század elején még keményebb lett a porosz politika a lengyelekkel szemben és megkezdődött a lengyel birtokok kisajátítása is.

Ausztriában a lengyelekkel szemben alkalmazott politika bizonyos hullámvásznak volt kitéve, egyszer szigorúbb, egyszer enyhébb volt és csak az 1860-as évek végén lett határozottan kedvező a lengyelek irányában. Ez az irányváltás id. Andrássy Gyula gróf nevével kapcsolatos, mert ő volt az, aki mint magyar miniszterelnök kifejtette Ferenc József előtt, hogy a lengyeleket mint oroszelleneseket támogatni kell, mert ők ez esetben gátat fognak alkotni az orosz pánszlávizmussal szemben és az oroszszál való konfliktus esetében a kettős monarchiával fognak tartani Oroszország ellen. Csakugyan így is történt 1914-ben, a világháború kitörésekor, mert a galíciai lengyelek megalakították Krakóban a *Legfelsőbb Lengyel Nemzeti Bizottságot*, amely lengyel légiót szervezett az osztrák és magyar hadsereg kötelékében és azon dolgozott, hogy a leendő Lengyelország a kettős monarchiához csatlakozzék. Sőt arról is volt szó, hogy Károly István főherceg legyen a lengyel király, ez azonban nem történt meg, mert a központi hatalmak elvesztették a háborút.

V. Korszak. A Független Lengyelország kora. (1918-1939.)

1918 november havában 123 évig tartó feldarabolás után megalakult ismét a *független Lengyelország* mint köztársaság, melynek államfője a lengyel függetlenségi mozgalmak lángelkű vezére, *Pilsudski József* lett.

A fiatal államnak azonban még roppant sokat kellett küzdenie határaiért. Délkeleten az ukránokkal, délnyugaton a csehekkel, Keleten a Szovjettel kellett küzdenie és Litvánia felé is nyitott volt a határ. 1918 decemberében

a poroszországi lengyelek felkelést szerveztek és Lengyelországhoz csatlakoztak.

A versaillesi béke Lengyelországhoz csatolta Porosz-Lengyelországot, Pomerania egy részét és Danzigot, mint szabad várost, miáltal Lengyelország kijutott a Balti-tengerhez. Míg nyugaton könnyen kapta területeit, annál többet kellett küzdenie a keleti határokért, mert a Szovjettel való háború közel két évig tartott és nehéz próbára tette a fiatal államot, melynek területén már addig is négy éven keresztül dúlt a világháború. A lengyel hadak

1920 elején eljutottak a Berezináig és Kijevig, de a nyár folyamán a szovjet hadak számbeli fölénye következtében kénytelenek voltak Varsóig visszavonulni. A háborút a *varsói csata* fejezte be 1920 augusztus 15-én és 16-án, melyben Pilsudski fényes győzelmet aratott Tuchacsevszkij szovjet tábornagy seregén. E győzelemhez Magyarország is hozzájárult azzal, hogy löszert küldött a lengyel hadseregnek, mely már teljesen kifogyott a municióból.

A szovjetekkel való háborút a rigai béke fejezte be 1921 március 18-án.

A rigai béke után Lengyelország területe 388,000 négyzetkilométert tett ki 33 millió lakossal. Ez a független Lengyelország 1939 szeptemberéig állott fenn, mikor történelmének egyik legnagyobb katasztrófája elpusztította. A versaillesi lengyel állam megsemmisülésének okait a jövő történetírása hivatott megállapítani.

Divéky Adorján.

IRODALOM.

M. Bobrzyhski, Dzieje Polski w zarysie, Warszawa, 1927, 1931. 3 kötet.

Bt. Grodecki, St. Zachorowski, J. Dabrowski, Dzieje Polski sredniowiecznej, Krakow, 1920, I-II. kötet.

O. Halecki, La Pologne de 963 à 1914, Paris, 1933.

Dr. E. Hanisch, Die Geschichte Polens, Bonn und Leipzig 1923.

Polska, Jej dzieje i Kultúra, Warszawa, 3 köt.

Magyarország és Lengyelország. Szerk. Huszár Károly, Budapest-Varsó, 1936.

Dr. n. Boepell, Geschichte Polens, Hamburg, 1840, 1. köt.

Dr. Caro, Geschichte Polens, Gotha, 1863-1888, II-V. köt.

Sobieski, Histoire de la Pologne. Paris,

Tomcsányi J. Lengyelország, Budapest, 1932.

Dr. E. Zivier, Neuere Geschichte Polens, Gotha, 1915, I. köt.

A DÉLI SZLÁV NÉPEK KULTÚRÁJA.

Egy nép kultúrájának összessége a jelenben annak a számtalan tudatos és öntudatlan művelődési folyamatnak lecsapódása, amely az illető népet egész történelmén keresztül végigkísérte. Amint a múlt politikai eseményei, a megpróbáltatások és felemelkedések egy-egy nép jelen politikai életének meghatározói lettek, éppen úgy alakították ki a múlt különböző kulturális indításai a jelennek sokrétű, színes kulturális arcát. Legtágabb értelemben vett művelődésünknek összetevői, akár öntudatlanok, mint nyelvünk, szokásaink és hagyományaink, akár tudatosak, mint irodalmunk, művészetünk és tudományunk, hosszú szerves történeti fejlődés eredményei s így valódi értelmüket csak az tudja felfogni és értékelni, aki visszamegy a múltba és felfedi azokat a mozzanatokat, amelyek ennek a fejlődésnek irányát megszabták.

A kulturális jelennek történeti gyökereit keresve a szemlélő az élet minden vonatkozásában két különböző alakító erő összeműködését látja. Az egyik alakító erő magának az illető népnek faji, vallási, földrajzi stb. adottságaiból származik s a nép sajátos kultúrájának kialakításában elsőrendű szerepet játszik. A másik erő azokból a hatásokból adódik, amelyek más népek részéről érkeznek. Egy nép kulturális fejlődőképessége tehát nemcsak attól függ, hogy a maga erejéből milyen értékeket tud kitermelni, hanem attól is, hogy az idegen hatásokból mennyit tud befogadni és a maga lényegébe olvasztani. Az önálló teremtés és az idegen elemek áthonosítása az a két mozza-

nat, amely egy-egy nép kultúra-alkotását minden időben meghatározza.

A kultúra minden megjelenési formájában a közösség szülötte. Vannak minden kornak nagy egyéniségei, akik bizonyos mértékig egy-egy nép vagy állam, vagy akár egy földrész kultúrájának irányt tudnak szabni, mint a nagy vallásalapítók, uralkodók, filozófusok, művészek, tudósok, de az a mód, ahogy alkotásaik a szélesebb néprétegekig is szétterjednek és nemzedékről-nemzedékre továbbadódnak, ismét csak a közösség közreműködésének eredménye lehet. Éppen mivel a kultúra a közösségben terem, azok a tényezők, amelyek zárt népi közösségeket hoznak létre, mint pl.: faji adottságok, földrajzi elhelyezkedés, nyelv, vallás, államforma, egyszersmind egy-egy kulturális közösség kialakulásának is meghatározói.

Ilyen megfontolások alapján a déli szláv népek kultúráját vizsgálva először is az a kérdés vetődik fel, hogy vannak-e e népek kultúrájában olyan közös vonások, amelyek alapján egységes délszláv kultúráról beszélhetnénk. – Nincsenek. EgyjigüajdékzMviultúra_ninçs ! A szlovének, horvátok, szerbek és bolgárok, külön történeti murttlií bírnak, önálló nyelvet beszélnek és írnak, egyéni szokásokat és tradíciókat fejlesztettek ki, irodalmuk és művészetük pedig mindig külön-külön utakon járt. Ezenkívül, ami a legfontosabb, a vallásuk három teljesen különböző kultúrkörhöz kapcsolja őket, a katolikus szlovének és horvátok egész lényükkel Nyugatot vallják, a bolgárokat és szerbeket az qrlhodoxia Bizánchoz fűzi, a mohamedán bosnyákok Kelettel éreznek közösséget. Ha tehát mégis a «déli szláv» népek kultúrájáról beszélünk, ezt a gyűjtőfogalmat csupán az egyes népek földrajzi elhelyezkedésére vonatkoztatva s csakis a rövid megjelölés kedvéért használjuk.

A déli szlávág legnyugatibb ága, a szlovének, már le-

telepedési helyük megválasztásával eldöntötték kulturális fejlődésük irányát, amennyiben két nagy nyugati kultúr-nép, az olasz és a német közé ékelődve egyetlen lehetőség volt számukra a Nyugattal való együtt haladás. Népi szempontból már a középkor folyamán erősen visszazorította őket a németesség, s ma az Alpokban sok helyütt csak a németes formában fennmaradt szláveredetű földrajzi nevek emlékeztetnek arra, hogy ott valamikor szlovének laktak. A szlovének túlnyomó többsége a középkor folyamán jobbágysorban élt, s akik közülük társadalmilag felemelkedtek, azok egy-két generáció után beolvadtak a németességbe. A jobbágysorból való felemelkedésnek másik útja az egyház kötelékébe való lépés volt. A középkori szlovén társadalomból tehát hiányzott az a műveltebb világi réteg, amely felemelkedve megtartotta volna kapcsolatait a néppel, éppen ezért az egész nép kultúrájában is hiányoztak azok a világi elemek, amelyeket csak egy fejlettebb társadalmi réteg életformái tudnak kitermelni. Olyan kulturális jelenségekre gondolok, mint pl. a mi középkori énekmondásunk hagyománya volt, amely kétségtelenül az előkelőbbek szórakoztatására szolgált. A szlovéneknél a források nem beszélnek hasonló hagyományról, s amennyiben volt is, a magasabb társadalmi réteg másnyelvűsége folytán elsorvadásra volt ítélve. A szoros értelemben vett népi (paraszti) kultúrát magasabb szintre emelni tehát egyedül az egyház, a papság, főleg pedig az alsópapság hivatása maradt. Mint majdnem minden európai kis népnél, a szlovéneknél is az irodalmi műveltség első megnyilatkozásai egyházi jellegűek. A IX; századból való legelső szlovén nyelvemlék, az úgynevezett freisingeni gyónási formula helyesírásában erős német hatást mutat és ez a hatás végigvonul az egész szlovén középkori irodalmon, amelynek különben néhány imádságon kívül alig maradt fenn más emléke.

Fordulóponthoz ér a szlovén kuli ura fejlődéire a XVI. század második felében, amikor a reformáció mozgalma a szlovéneket, is nagyobb szellemi mozgékonyásra készíteti. A protestáns tanok felkarolása miatt Krajnából menekülni kényszerülő Trubar Primus Németországban lát hozzá a legszükségesebb egyházi könyvek lefordításához és kiadásához. A Tübinga melletti Urachban felállított nyomdából kerülnek ki a katekizmus, az Újszövetség és később a teljes szlovén biblia. Trubaréknak nem volt más törekvésük mint, hogy a saját nyelvén adják a legszükségesebb lelki táplálékot a szlovén nép kezébe s hogy a papságnak is megfelelő segédeszközöket nyújtsanak hivatása ellátásához. A mozgalom azonban mégsem maradt, meg ilyen szűk keretek között. Ez volt az első lépés a szlovén kultúra öntudatosítása felé. A protestáns nyomtatványok, amelyekben Trubar és társai a délkrainai dialektust juttatták szóhoz, az önálló szlovén irodalmi nyelv alapjai lettek. A nyelvtanító Bohoric helyesírása az úgynevezett *bohoriëica* több-kevesebb változtatással általában elterjedt s mire, az ellenreformáció megindult és a protestáns nyomtatványokat, igyekezett megsemmisíteni, a kulturális öntudatosodásnak már mély gyökerei voltak a szlovéneknél.

A reformáció kulturális indítása német részről jött s a nyomtatványok legnagyobb része is Németországban készült. De ez csupán a külső keret volt. Az igazi mély, a századokkal visszamenőleg szinte felraktározott német kulturális hatást Trubarék irodalmi nyelve hozta most felszínre. A nyelv mint élő archívum hűségesen őrzi egész struktúrájában, de különösen szókincsében mindazokat a hatásokat, amelyek egy népet valaha más nép részéről értek. Trubarék szlovén irodalmi nyelve nemcsak átvett német jövevényszóktól és tükörfifejezésektől hemzseg, hanem egész mondat szerkesztésük is lépten-nyomon német hatásokat árul el.

Ezekon a protestánskori alapokon tovább fejlődve a szlovén kultúra a következő századokban fokozatosan öntudatosodik. A barokk korból német és olasz hatásokat mutató igen érdekes építészeti, szobrászati emlékek maradtak fenn, az irodalomban az ellenreformáció győzelme után újra a katolikus egyház vette át a vezetőszerepet. Az írók egyházi emberek, a festők, szobrászok, építészek az egyház szolgálatában állnak. Az uralkodó nemesi és főnemesi réteg már teljesen német, a kialakuló városi polgárság túlnyomóan az.

A szlovének igazi kulturális öntudatosodása csak a XIX. század első felében, a romantika idején a nemzeti eszme feltámadásával kapcsolatban következik be. A folyamat irodalmi síkon indult el. Az elszlovénesedett olasz család sarja, a dúsgazdag felvilágosodott Zois báró Laibachban maga köré gyűjti a század fordulóján a szlovén értelmiségnek több kiváló tagját, így a történetíró és műfordító Linhartot, a költő és író Vodnikot s a kis kör már határozott programjának vallja a szlovén nép kulturális emelését. A mozgalom nagyobb méreteket csak a század 40-es éveit tájára öltött, amikor a lelkes Bleiweiss már népújság kiadására gondolhatott. Az egész kulturális újjáébredés természetesen nagyon nehezen indult meg, éppen mivel a legműveltebb és gazdaságilag is legerősebb rétegek, a nemesség és a polgárság idegen volt s e miatt a széles néprétegekkel vajmi kevés közösséget érezett. Ezeket a felső rétegeket meghódítani s az egész népet a nemzeti öntudat magaslatára emelni lett a feladata a frissen kibontakozó szlovén irodalomnak és művészetnek. A szlovén népi kultúra a városi polgárságot a század harmincas éveitől kezdte meghódítani. A *biedermeier* ízlés és a *romantika* a meghatározói ennek a kornak s talán szerencsének mondható, hogy a szlovén irodalom és művészet többet kapott az előbbiből, mint az utóbbiból. A sors a szlovén-

neket ekkor Preseren személyében olyan költőzsenivel ajándékozta meg, aki úgyszólván minden magasabbrendű irodalmi előzmény nélkül igazi műköltészetet tudott teremteni s kifejező eszközül olyan költői nyelvet, amely a legnehezebb formákat, a legkomplikáltabb olasz mértékeket, szonettet, terzinát, stanzát játszva megbírta. Preseren idejében az európai irodalmakban egy neopetrarkista hullám vonult végig, (amely nálunk Kisfaludy Sándoron szemlélhető legjobban), s a teljesen lírába született szlovén költő szerencsés olaszos iránykeresése folytán költészete mentes maradt a túlzott romantikának minden föllengzésétől, az egekbeszárnalástól és hamis monumentalitástól. Költészetének halk szava, a szerelem megénekelésében a páthosz kerülése, a mélyből jövő szomorú emberi érzések kivetítése s a kitűnően eltalált szlovén lírai alaphang tették, hogy utána az irodalom töretlen vonalban fejlődhetett tovább, maga Preseren pedig nem fakult irodalomtörténeti fogalomná, hanem ma is eleven valóság.

Preserennek azonban nem csupán irodalmi jelentősége van. Szinte azt lehetne mondani, hogy rajta dőlt el az önálló szlovén nemzeti kultúra sorsa. Abban az időben, amikor a romantika hatása alatt keletkezett horvát ülirizmus hívei a délszláv egységet propagálták és az új eszmék sodra néhány szlovén kultúrmunkást (mint pl. Stanko Vraz költőt) annyira elkapott, hogy a fiktív illir egység érdekében hajlandó volt a szlovén hagyományokat megtagadni és elhorvátosodni, ebben a korban Preseren teljes öntudattal szűkebb hazájának, Felső-Krajnának népi nyelvére támaszkodva mindvégig kitartott a szlovén irodalmi nyelv önálló használata mellett. Az ő korától kezd a művészetekbe is bevonulni a szlovén népi öntudat.

Preseren kora óta a szlovén nemzeti kultúra töretlen vonalban fejlődhetett tovább. Az utána következő írók, mint a lírikusok Jenko, Gregorčič és Askerc, a regényírók

Levstik és Juicic fokozatosan hódítják meg a magasabb társadalmi rétegeket is a szlovén kultúrának. A képzőművészek, mint Jakopic, Grohar, Vavpotic már öntudatosan merítik témáikat a szlovén népi életből vagy a rendkívül változatos szlovén tájból és így visznek bele alkotásaikba nemzeti jelleget. Az átalakulás mindenesetre lassúbb volt, mint azoknál a kis nemzeteknél, amelyeknél a felébredő nemzeti öntudat bizonyos politikai emlékekre támaszkodhatott. A szlovén nép múltjából hiányoztak azok a momentumok, amelyek egy népet az öntudatos nemzet rangjára emelnek. Egyetemes jellegű nemzeti erőfeszítései a múltban nem voltak, idegen uralom alatt élve nem nevelődhetett sorsa irányítására s éppen ezért nem is tudott felszínre hozni magából olyan egyéniségeket, nagy királyokat, szenteket, vezéreket, akik a nemzeti gondolat örök letéteményesei lehettek volna. A szlovén nép tehát sem történeti, sem politikai, hanem csakis kulturális alapon emelkedhetett nemzetté. Éppen ezért a szlovénség nemzeti életében a kulturális erők kénytelenek helyettesíteni azt, amit más nemzetnél a közös történelem összetartó ereje képvisel. A szlovének számára tehát nemzeti kultúrájuk nemcsak bizonyos művelődési eszmények megvalósulását jelenti, hanem jelenti egyben a nemzeti lét öngazolását, a kis népnek különálló nemzeti élethez való jogát is. így a szlovéneknél érthető módon a kulturális múltnak ugyanolyan kultusza, ugyanolyan mithosza keletkezett, mint más népeknél a nemzeti történelemnek. Trubar vagy Preseren valósággal nemzeti szimbólumokká lettek, akik ugyanúgy sugározzák a közösségre összetartó erejüket a jelenben, mint nálunk magyaroknál pl. Szent István vagy Mátyás király. Ezek az időben hozzánk közelálló kulturális szimbólumok, akikkel még vitatkozni, akiket még korrigálni lehet, nagyon is egyoldalúan intellektuális erőt képviselnek ahhoz, hogy egy

nép különböző rétegeinek öntudatát teljesen át tudják hatni. Ezért történhettek olyan ingadozások a szlovénség magatartásában saját nemzeti kultúrájával szemben, mint pl. az említett Vraz esete, aki készakarva elhorvátosodott, vagy mint volt a jugoszláv időkben az a mozgalom, amely hajlandó lett volna a fiktív délszláv egység gondolata érdekében az önálló szlovén irodalmi nyelvet feláldozni. Az ilyen beolvadási kísérletek azonban mindig megtörttek egyrészt a legszélesebb népi rétegek ellenállásán, másrészt maguknak a szlovén kultúra munkásainak állásfoglalásán. Ma a szlovén kultúra pompásan fejlődik és főleg szervezettségével előtte jár a többi déli szláv népek kultúrájának.

A homogénnek mondható szlovén kultúránál sokkal színesebb képet mutat a horvátoké. A horvát nép a Balkánra való költözése után csakhamar erős kulturális differenciálódás folyamatába került. Azáltal, hogy letelepedésének súlypontja a tengerpart felé tolódott, alkalma nyílt az ősi kultúrával bíró dalmát városi, latin népelemmel érintkezésbe jutni és a tengeri hajózásba belekapcsolódni. Ez a két momentum volt a főoka annak, hogy a horvátság ősi kultúrája, amely a pásztorkodó állattenyésztés fokát alig haladta meg, kiemelkedett patriarchális kereteiből. Ennek az emelkedésnek tulajdonítható, hogy a horvát állampolitikai tevékenység első jelei a IX. században itt a tengerparton a Krka és Zrmanja folyók völgyében mutatkoznak. Az ősi kultúrta tehát magához asszimilálta a tengerparti horvátságot, s kultúrájának további sorsát az Adria latin népemeléivel való összeköttetései határozzák meg. A dalmát városok, amelyek a beszivárgás következtében lassanként elhorvátosodtak, tulajdonképpen sohasem tartoztak a horvát állam kötelékébe, hanem Itália városaihoz hasonlóan egyenként önálló kis

városállamokká alakultak s az idők folyamán különálló kulturális centrumokká is fejlődtek. Ilyenek voltak pl. Raguza, Spalato, Zára, Trau városok és Lesina szigete.

A horvát tengerpart egész kereszténységén sajátosan két különböző' eredetű hatás vonul végig. Kétségtelen, hogy a horvátokat a latin papság térítette meg, de leszármazott a tengerpart északi részére az a bizánci hagyományokból táplálkozó kereszténység is, amely a szalonikii testvérpár Cyrill és Metód térítómunkássága révén Moráviában keletkezett. Az egész horvát középkoron végigvonul ennek a két ellentétes kulturális indításnak hatása t. i. a latin és a szláv egyházi nyelvnek s vele együtt a két kultúrának egymással szembe fordított küzdelme.

A tengerparti városok adminisztratív, jogi és társadalmi élete teljesen az olasz városok mintájára alakult; így pl. Raguza berendezkedése minden tekintetben szinte hű mása volt Velencének.

A nagymértékű olasz hatás a nyelvben is megmutatkozik. A tengerparti horvát dialektus tele van olasz jövevényszavakkal. Amikor pedig a középkorban a latin nyelv mellett lassanként a horvát nyelv is teret kap az irodalomban, a horvát helyesírás a tengerparton teljesen olasz mintára alakul ki. Miután a horvát irodalom kilép középkori egyházi kereteiből s a humanizmus és renaissance kora óta fokozatosan elvilágiasodik, a horvát nemzeti nyelvű irodalom éppen a tengerpart városaiban és a szigeteken virágzik a legszebben. A XV. és XVI. század fordulóján a trubadúrok teljesen olaszos stílusban énekelnek, a Lesina szigetéről származó Hektorovic az egykorú olasz halászköltemény, az «ecloga pescatoria» hatása alatt írja Ribanje című hangulatos halászi dilijét. A zárai Zoranic az olasz Sannazaro-nak «Arcadia» című pásztorregényét utánozza a *Planine* (hegyek) című verses munkájában. A XVI. század e kiváló költői mellett számos másod- és

harmadrendű tehetség fordít olaszból verseket, egyházi és világi drámákat. Ezek az olaszos irodalmi hagyományok csak fokozódnak a XVII. században. A horvát nagyeposz megteremtőjének, a raguzai Gundulicnak Tasso volt a mintája, kortársa, a termékeny Palmotic drámáihoz az olasz irodalomból meríti az anyagot. S így lehetne a tengerpart horvát íróinak felsorolását a XVIII. és XIX. századon keresztül folytatni. A dalmát tengerpart művészeti emlékei, nemcsak az olaszos minták hatását mutatják, hanem a legtöbb esetben kimutathatóan olasz mesterek kezétől is származnak.

Ezzel a mólyenjáró és szétágazó olasz hatással szemben az északi horvát vidékeken a tengerparti adottságok híján nem alakult ki igazi horvát államszervezet, mert bizonyos az, hogy a horvát nemzeti dinasztia hatalma a középkorban Szlavóniának nevezett vidékre nem terjedt ki, Boszniára is csak csekély ideig s akkor is csak részben. Ezeken a területeken mindaddig nem tudott életképes államszervezet kialakulni, amíg a magyarság ezeket a részeket birodalmába nem szervezte. A Kárpátmedencében kialakult központi szervezetű magyar birodalom terjeszkedésének természetes iránya délre, a tenger felé mutatott. Ennek a terjeszkedésnek esett útjába a horvátság s a két nép geopolitikai helyzete és egymásrataltsága következtében jött létre Szent László és Kálmán királyaink idején a magyar-horvát államközösség. Ez a tény a szárazföld belsejében lakó horvát nép fejlődésének nemcsak politikai, hanem kulturális szempontból is egészen új irányt szabott. Mint Szlavónia fővárosa, Zágráb egyre nagyobb jelentőségre tett szert, de természetesen nem olyan értelemben, mint a tengerparton, mert a magyar államfejlődés sohasem ismerte az ilyen politikailag elszigetelt várostípust, amely szinte államot alkotott az államban.

A politikai élet ilyenén fejlődésével párhuzamosan alakult a magyar hatás alá került horvát nemzetrészt vallási élete is. Szlavóniában a hajdan megtért nép visszasüllyedt pogányságába, azért alapította Szent László királyunk 1090 táján a zágrábi püspökséget. A zágrábi egyházmegye a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott, ez a horvát vidék tehát most már vallási és egyházi alapon is Magyarországhoz kapcsolódott.

Ezeknek a magyar hatásoknak következtében természetesen a horvát nép e részének társadalmi differenciálódása, jogi élete, kulturális megmozdulásai teljesen magyar mintára alakultak. Ennek legszemléltetőbb példája az, hogy a XVI. század második felében Pergosie varasdi nótárius szükségét érezte annak, hogy Werbőczy Tripartitumát, az akkori magyar jogi kultúra bibliáját lefordítsa horvátra. A fordítás előszavában maga meg is jegyzi, hogy amióta a horvátok a magyar koronához tartoznak, jogi életük teljesen a magyarokéval halad párhuzamosan s csak igen kevés olyan jogszokásuk van, amely különbözik a magyartól.

A magyar hatások természetesen a magyar nyelvben is megmutatkoznak. A zágrábkörnyéki dialektus régi emlékeiben az élet minden vonatkozásában számtalan magyar szót és tükrökifejezést találunk. (Lásd Knieza: Magyar-szláv nyelvi érintkezések.) Az írott emlékek helyesírása is teljesen a régi magyar helyesírási rendszert tükrözi és a legrégebb időktől kezdve az irodalomban mindenütt magyar hatások mutatkoznak. A zágrábi püspökség alapítása után a szükséges liturgikus könyvek Magyarországról kerültek le, s ha ezek nem is itt nálunk készültek, a magyar közvetítés nyomai mindig felismerhetők rajtuk. A XVI. század második felében meginduló zágrábkörnyéki világi irodalom nem dicsekedhetik olyan előkelő mintákkal, mint a tengerparti költészet. A már említett varasdi nótárius

Pergosió kortársa, a szintén varasdi Vramec Antal főleg magyar források alapján kompilált világhronikát.

A horvát nép kulturális fejlődésének ehhez a magyar és olasz, tehát alapjában véve a nyugati kultúrkör felé mutató irányához egy harmadik, keleties irány is járult. Ez Boszniában alakult ki, amelynek sajátos vallási viszonyai a középkorban, sem az olasz, sem a magyar hatásnak nem kedveztek. Bosznia, mint általában a balkáni kis államok, a Balkánról fokozatosan kiszoruló bizánci birodalom egyik nagyobb tájegységéből kovácsolódott össze. Kezdetben a horvát királyok fennhatóságát ismerte el, majd a magyar királyság befolyása alá került s 1180 óta «Ráma» néven szerepelt a magyar királyok címében és bánok kormányzása alatt többé-kevésbé önálló állami életet élhetett.

A távol székelő magyar királyok fennhatósága alatt a bosnyák bánok lassanként egyre több önállóságra tettek szert és a gyengébb magyar uralkodók idejében a fennhatóságot inkább csak névleg ismerték el. Boszniának ezt a fokozatos önállósulását elősegítették különleges vallási viszonyai is, amelyek egyszersmind Bosznia kulturális fejlődésének is a többi horvát vidékektől teljesen elütő irányt adtak. A középkor folyamán a bogomilek szektája honosodott itt meg, mely a paulikiánus eretnekségnek volt egyenes leszármazottja és nevét arról a Bogomil papról kapta, aki a Kis-Ázsiából a Balkánra átplántált szektát a X. században Bulgáriában újjászervezte. Bulgáriából aztán Szerbiába terjedt át a tan, de itt Nemanja főzsupán még kezdeteiben elfojtotta, a szomszédos Boszniában azonban zavartalanul terjedt és 1200 táján különösen a nemesség körében már annyira népszerű lett, hogy szinte uralkodó vallássá vált. A bogomilizmus Bosznia állami életében, szociális és kulturális viszonyaiban ettől fogva döntő jelentőségű szerepet játszott. Maga a tan az óperzsa

vallás és a kereszténység elemeiből tevődött össze, amennyiben a teremtés kettősségét tanította, a lelket Istentől, a testet s általában az anyagi világot az ördögtől eredeztette, mint ilyet tehát bűnös dolognak tartotta és megvetette.

Ennek az alapdogmának az élet minden vonatkozásában való érvényesülése sajátos bosnyák életformákat fejlesztett ki. A szekta megvetette a földi életet, a jólétet, a vagyonszerzést, tiltotta az esküt és irtózott a kereskedelemtől. Élettagadó elvei teljesen lehetetlenné tették egészséges társadalmi és kulturális élet kialakulását. Azonban a bogomilizmusnak legnagyobb fogyatéka az volt, hogy mind a nyugati, mind pedig a keleti kereszténység közösségéből kiszakadva teljesen elszigetelten állt akkor, amikor a Balkán nagy megpróbáltatása, a török hódítás Boszniát is letörte (1463). A bosnyákok nemcsak politikailag, hanem vallási és kulturális téren sem tudtak ellenállni a mohamedán hódításnak. A nemesség, hogy az államban addig játszott szerepét megőrizhesse, nagyrészt áttért a mohamedánizmusra. Ezáltal Bosznia nemcsak politikailag tartozott az oszmán birodalomhoz, hanem kulturális tekintetben is számos szál odafűzte s az oszmán birodalom az áttért bosnyákokban egy sor igen tehetséges államférfit, több jeles író, költőt és tudóst nyert, akik idegen nyelven s a horvát nemzet számára idegen kultúrértékeket teremtettek. A nép élete keleti formák szerint alakult át, a városokban, mint Sarajevo és Banjaluka, mohamedán épületek emelkedtek, amelyek külsőleg is teljesen átalakították a bosnyák tájak képét.

A két nyugati, az olasz és magyar kulturális indítás a horvátságot minden tekintetben Nyugathoz, az izlám kultúra a bosnyákokat kelethez kötötte. Mindezek a kulturális iránykeresések mindaddig egymás mellett zavar-

talánul érvényesülhettek, amíg a felvilágosodás és romantika hatása alatt a múlt század első felében a nemzeti eszme feltámadásával egyidőben a horvát nemzet rá nem eszmélt kulturális öntudatára. Ez a felelősség azt eredményezte, hogy a horvátság ettől kezdve a különböző tájegységek kultúrájának egységesítésére, nivellálására törekedett. Így Gaj Lajos kezdeményezése alapján szabályozni tudták az egységes helyesírást és irodalmi nyelvet, amely most már szellemileg egyesítette különböző kultúrájukat és amelynek érdekében ezek lemondtak a különálló irodalmi nyelvükről. Ez az egységesítés természetesen csak a felületen mozoghatott. A régi fejlődési vonalak tudat alatt tovább húzódnak a horvátok életében. A várasd vagy zágrábmegyei paraszt életmódja, népi kultúrája még ma is közelebb áll a dunántúli magyaréhoz, mint pl. a dalmáciai vagy szigetlakó halászhéhoz, akit nemcsak életfeltételei és életmódja, hanem egész népi műveltsége az olasz tengerpart lakóihoz kapcsol. Nem is szólva Boszniáról, ahol a múlt században a török uralom alól felszabaduló nép sokáig még nemzeti hovatartozását illetően is teljes tájékozatlanságban élt s vallási és kulturális alapon legszívesebben töröknek vallotta magát, holott sem fajilag, sem nyelvileg nem tartozott soha a török néphez. A provinciális műveltségi irányoknak ez a továbbélése magyarázza, hogy pl. még modern költők is szívesen szólaltatják meg az irodalomból egy évszázad óta kiszorított zágrábkörnyéki kaj-nyelvjárást (mint pl. Krleža Miroslav) vagy a tengerparti óakavstinát.

Az sem véletlen, hogy a horvát nép politikai vezetőrétege éppen arról a vidékről került ki, amelynek nemesége évszázadokon keresztül a magyarság politikai iskolájába járt s hogy éppen Zágráb és Várasd megyék, az úgynevezett Zagorje lakossága alkotta mindig az igazi horvát nemzeti politika gerincét.

A szerbek és bolgárok művelődését a múltban két tényező határozta meg. Az egyik a Bizánchoz való vallási tartozás, a másik a hosszú török uralom. A középkorban mind Bulgáriában, mind Szerbiában a műveltség teljesen bizánci minták szerint alakult. Az állami szervezet kialakításában, a társadalmi berendezkedésben, a jogi életben a görög császárság hatása lépten-nyomon felismerhető, csupán a szerbeknél lehet némi magyar nyomokra akadni. A magasabb értelemben vett kulturális tevékenység, a művészetek és irodalom teljesen az egyháztól függték. A templomok és kolostorok bizánci stílusban épünek, a festészet és szobrászat ugyanezt a hatást mutatja. Az irodalmi műveltség mind a két népnél a Cyrill és Metód-féle moráviai térítő munka nyomán, indult meg, amikor ugyanis Metód halála után (885) tanítványait Moráviából elűzték, ezek a bolgár birodalomban Nagy Simeon cárnál találtak menedéket. Itt fejlődött ki az úgynevezett cyrill-írásbeliség, amely átterjed Szerbiába és részben Boszniába is. Ennek az irodalmiságnak eredeti nyelve, az ú. n. ó-egyházi szláv, nem maradt meg azon a fokon, amelyen Cyrill és Metód használták, hanem hangtanán, alaktanán és szókincsén a nemzeti nyelvek sajátosságai fokozatosan átütöttek és így vált a bolgárok és szerbek irodalmi nyelvévé. A bizánci irodalom hatása alatt nem tudott ezeken a területeken olyan gazdag és sokrétű irodalmi műveltség kialakulni, mint a horvátoknál. Az irodalmi műfajokat a liturgikus szövegeken kívül szentek és királyok életei és szükségzavú évkönyvek képviselik.

Ezt a bizánci mederben haladó kulturális életet a középkor vége felé megtöri az oszmán hódítás. Az ázsiai kultúrhatások számára tehát Bolgária és Szerbia kapui is kitarulnak, éppen úgy, mint a bosnyák földé. A bolgárok és szerbek teljesen beszerveződnek a török birodalomba, életmódjuk török mintára alakul át és a középkorinál alacso-

nyabb színvonalra süllyed, különösen a szerbeknél, akiknél az állandó vándorlás csak a pásztorkodó állattenyésztés kultiválását engedte meg s majdnem teljesen feledésbe vitte a földművelést.

Bár a szerb és bolgár földön a török uralom egészen a múlt századig tartott, a népéletnek olyan mérvű elkeletiesedését még sem tudta előidézni, mint Boszniában s ennek oki főképp a két nép vallási és egyházi viszonyaiban keresendő'. Az orthodoxia egyházi szervezete mindkét népnél szívósabbnak bizonyult, mint az államhatalom, a szerbek és bolgárok a török uralom alatt sem vették fel a mohamedán vallást s így a régi bizánci műveltséggel való kapcsolat nem szakadt meg teljesen náluk. A török uralom azért itt is mély nyomokat hagyott. A szerbek is és a bolgárok is a jogfosztott «rája» sorsára jutottak s náluk még olyan kultúrahordozó mohamedán nemesség sem alakulhatott ki, mint Boszniában. A középkori vallásos élet emlékei, a kolostorok és templomok omladoztak, a képzőművészet nem működött, az irodalmi élet csupán régi vallási szövegek másolatására szorítkozott. Körülbelül ilyen kulturális állapotban találta a szerbek és bolgárok nagy néptömegeit politikai felszabadulásuk.

A szerbek kulturális emelkedése előbb kezdődött, mint a bolgároké, mert legalább egy részük már a XVII. és XVIII. század fordulóján európai életviszonyok közé került. Az 1690-ben lezajlott nagy vándorlás, amikor kétháromszázezer szerb költözött Magyarországra, kulturális szempontból döntő jelentőségű volt az egész szerb nemzet számára. Az átköltözött szerbség az európai életviszonyok között lassankint elhagyta balkáni életmódját, állandó lakóhelyhez szokott, beleilleszkedett a regenerálódó Magyarország életébe. Magyarország területén indult meg a szerb társadalom differenciálódása, a kereskedői rétegből jómódú polgári osztály fejlődött s kialakult a szerb

nemesség is. A gazdasági és társadalmi emelkedés tette lehetővé, hogy a XVIII. század második felében a magyarországi iskolákban már mindenütt ott látjuk a szerb ifjakat, akik közül az első szerb tanítók, jogászok, írók kerülnek ki.

Mialatt tehát Magyarországon a szerbségnek meg voltak adva a kulturális emelkedés lehetőségei, a török uralom alatt élő szerbek mindentől el voltak zárva. Amikor pedig a múlt század első évtizedeiben a török alól felszabaduló szerb fejedelemség egyre nagyobb önállóságra jutott, a magyarországi szerbek voltak azok, akik a fiatal államban nyugati minták szerint az állami, jogi és kulturális intézményeket megszervezték. A magyarországi szerb jogász, Hadzic János, szerkeszti a polgári törvénykönyvet és szervezi meg az igazságszolgáltatásija magyarországi szerb író, Popovic Sterija János, szerkeszti az iskolatörvényt és a tanterveket, a gazdasági élet fellendítésén az ugyancsak magyarországi Nikolic Atanász fáradozik. így lett tehát a XVIII. században európaizálódott magyarországi szerbség a XIX. században a balkáni nemzetrészek tanítómestere.

A legújabb kor szerb és bolgár kulturális fejlődésében bizonyos törés tapasztalható. Amióta mindkét nép keresztülment a kulturális öntudatosodáson, a kulturális múlt szegényessége és keleti jellege miatt nem folytathatta annak hagyományait, hanem a gyors európaizálódás vágyától sarkallva, a legtávolabbi nyugati minták felé tekintett. A francia kultúrát tekintette ideáljának és igyekezett annak vívmányát lehetőleg gyorsan átültetni. Ez a nyugati kultúrformák iránti sóvárgás sok tekintetben szakítást jelentett a régi bizánci hagyományokkal és azoktól teljesen elütő, idegenszellemű, sokkal fejlettebb kultúra betelepítését célozta. A bizánci kultúrtaalajra és a patriarkális életviszonyokra kapkodva rátelepített franciás kul-

túra természetesen sok tekintetben ma is gyökértelenül áll a balkáni talajon és felemás termékeket hoz létre. Sokkal őszintébb és mélyebben gyökerező mind a szerb, mind pedig a bolgár kultúrának az a modern iránya, amely a néphez száll vissza, annak életét tárja föl és ebből meríti indításait.

Magyar szempontból a Balkán kultúrájának megismerését mindig elsőrendű nemzeti feladatnak tartották tudományunk vezető szellemei. A magyarságot helyzete a Kárpát-medencében hatalmas kulturális szerepre predesztinálja. Nyugat és Kelet között állva, a magyarság van hivatva arra, hogy a Nyugat kulturális vívmányait Kelet és Délkelet felé közvetítse. Ennek a missziós feladatnak vállalásához elsősorban a szomszédos népek múltjának megismerése szükséges. A magyar nemzeti tudományok művelőinek tehát sohasem szabad szem előtt téveszteniük azt az utat, amelyen előző nemzedékekből olyan tudósok, mint Kállay Benjamin a szerbek történetírója, Thallóczy Lajos, a bosnyák múlt kitűnő kutatója és Bajza József, a jelen egész Balkán-problémájának feltárója jártak. Ezeket a hagyományokat tovább fejleszteni a mi generációnk tudósainak legméltóbb, legmagyarabb feladata.

Hadrovics László,

IRODALOM.

Vidmar, Josip: Kulturni problem slovenstva (Ljubljana, 1932.). – *Vodnik*, Branko: Povijest hrvatske knjii jvnosti. I. (Zagreb, 1913.). – *Sidak*, Jaroslav: Problem «Bosanske crkve» (Zagreb, 1937., Rad Akad.). – *Prohaska*, Drutin: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina (Zagreb, 1911.). – *Basagié*, Safvet beg: Bopnjaci i Hercegovci u islamskoj knjiez /nosti (Sarajevo, 1912.). – *Jirecek*, Constantin: Geschichte derSerben, I-II. (Gotha, 1911., 1918.). – *Skok*, Petar-Budimir, Milan: Ziel und Bedeutung der Balkanstudien (Beograd, 1934.). – Magyar-olasz hatás a Balkánon Budapest, 1942. Balkán-füzetek, 2.).

A PÁNSZLÁVIZMUS.

I.

Pánszlávizmus: ez a szó túlságosan is tág, sok esetben félrevezető összefoglalása mindannak a különféle történelmi, társadalmi és történetfilozófiai jelenségnek, amit a szláv gondolat általában jelent. Helyesebb tehát, ha pánszlávizmus helyett szláv gondolatról beszélünk.

A pánszlávizmust inkább ott emlegették, ahol a szomszédos államok fenyegetve érezték magukat a szlávok nemzeti mozgalmaitól. Az egyes szláv népek nacionalizmusa és szabadságtörekvései mögött azonnal ott sejtették a szláv közösséget is. Ilymódon összezavarták az egyes szláv népek, törzsek, államok függetlenségi és nemzeti, önállósági és szellemi szándékait a szlávok teljes és végleges egyesítésének lehetőségével. Tegyük azonban ehhez még hozzá azt is, hogy maguk a szláv nemzeti mozgalmak sem fukarkodtak a hivatkozással kiterjedt és hatalmas rokoni kapcsolataikra; ilymódon valósággal maguk is igazat adtak ellenfeleik állításainak.

Hol látták leginkább ilyen egységben a szláv gondolatot és a szláv mozgalmat? Elsősorban Magyarországon, aztán Németországban. Mindkét helyen a XIX. század eszméi váltották ki a szláv gondolattal szembeni idegenkedést. Németországban a nemzeti egység gondolatát a XIX. század elejének eszmei liberalizmusa hordozta, melynek állandóan óvakodnia kellett az orosz cári politika közbelépéseitől. Az orosz udvar pedig a maga abszolutista és szent szöyetségi szellemének, valamint rokoni össze-

köttetéseknek révén állandó kapcsolatban állott a különféle német udvarokkal, melyeknek sokat kellett tartaniok a szabadság szellemétől és a polgári értelemben felfogott nemzeti egységtől. A szláv népi-nemzeti feléledés ereje itt tulajdonképpen csak háttér és nyomaték volt az európai liberalizmus keletre való áramlása ellenében. A német szabadelvűek között támadt az a gondolat, hogy az éppen a reform lázában élő Magyarország hasznos szövetségese a szabadság európai ügyének Oroszország ellen. Itt közrejátszottak azok a napóleoni eredetű emlékezők is, hogy Oroszország okvetlenül az európai szabadság ellenfele. Magyarország politikusai és gondolkodói is éreztek Oroszország jelenőségét. A XIX. század elejére feléledő magyarországi szláv népi gondolat, eredetéhez híven, természetjogi és társadalmi okokból egyformán ellensége volt a történelmi állam gondolatának s így e határok lazítására törekedett. A szláv népi gondolat segítségül hívja a népi és nyelvi rokonság öntudatát s mivel a magyar nemzetállami politika az európai szabadságézmék útján halad, nem éppen belső természete, de a politikai szükség és célszerűség értelmében az orosz autokrácia roppant hatalmára hivatkozik.

A XIX. század első felének közvéleménye így került szembe a szláv gondolattal, mely sok kisebb-nagyobb nép felszabadulásának, vagy népi-természetjogi érvényesülése kérdése mellett Oroszország XIX. századi imperializmusának ügye is. A magyar és a német politikai gondolkozás (mint például Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc stb., avagy a Eotveck-Welcker-féle «Staatslexicon») így látta egyetlen egységben a szláv kérdést. A magyar és német liberalizmus úgy tartotta, hogy rögtön elmúlik a cári autokrácia fenyegetése, ha a szabadságézmék követelményei megvalósulnak a szlávok között is. A későbbi fejlődés nem adott e feltételezéseknek

igazat. A szláv mozgalom már természetében demokratikus és népi jellegű volt, ám a magyar vagy német szupremáciával szemben szívesen vette igénybe külpolitikai értelemben az autokrácia európai tekintélyét. így azonosították a szláv kérdést az orosz hatalom problémájával. A közhit tehát soká autokráciát, korlátlan orosz uralmat, az orthodoxia terjedését értette a szláv gondolaton.

II.

Holott a szláv gondolat lényege korántsem volt azonos az orosz imperializmussal és a cári autokráciával. A szláv mozgalom demokratikus és természetjogi eredetű volt. A hagyományos társadalmi és politikai formák két olyanira szembenálló nagy személyisége, minők Metternich vagy Bismarck, nem ok nélkül érezték, hogy a szláv ügy lényege forradalmi természetű.

Ott, ahol az egyes államok és társadalmak érdeke az volt, hogy zavartalanul őrizték tovább a szláv népek által lakott területeken való főhatalmat, tehát Ausztriában, Magyarországon, Németországban – nem is szólva itt az egészen mástermészetű Törökországról, mely a XIX. században 1918-ig a szláv kérdés státusquóját fenntartó hatalmak oldalán keresett támaszt – nem méltányolták s nem is méltányolhatták a szláv kérdés népi-természetjogi jelentőségét. Ezek az államok történelmi és hagyományos jellegűek, míg a szláv kérdés a történelmi államok és társadalmak felbontását jelentette. ^

. A szláv gondolat lényegétől ekkor még teljesen idegen az állam eszméje. Ez onnét van, hogy a szláv népeknek csak kivételesen és kevés ideig lehetett saját államuk. A nemzeti gondolat feltámadásának idején, a XVIII. század fordulóján csak egyetlen szláv állam élt szabadon: Oroszország. A többi szláv népek idegen uralmak alatt

állottak, s ha később szívesen is vették igénybe a történelmi állam eszméjét, vagy inkább fikcióját, mint például a csehek, horvátok nemzeti mozgalmai, igazi lényegük mindig népi, demokratikus volt; a súlypont bennük elsősorban a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztésén, kultúráján nyugodott s csak később érkeztek el a saját állam külön követeléséhez. A szellemi törekvések megelőzték a politikai mozgalmakat, ám utóbb döntő súllyal emelkedett fel a politikai önjogúságért való követelés; a nyelvi és irodalmi mozgalom már eleve magában hordozta a politikai érvényesülés igényét; a természetjog végül is a politikai jogba torkollik.

A szláv népek államtalanságát világosan látják azok a nagy német tudósok és bölcselek, akiknek indításaiból a szláv mozgalom s gondolat tulajdonképpen megszületett. Schlözer és Herder ösztönzései és kutatásai mögött kétségtelenül mindig ott áll Nagy Péter és Nagy Katalin XVIII. századi Oroszországának képe, mely felé imádattal fordul Rousseau természetes képzetain és humanista fejlődési princípiumain nevelt szellemük. A világtörténet új fejezetét sejtik a szláv emberben s a természethez még annyira közelálló alkatában. Herder és Schlözer öntudatát valóságos szláv érzelem, sőt orosz patriotizmus hatja át; rajongással ünneplik Oroszországot és már a XVIII. század nyolcvanas éveire előre elkészítik azokat a fogalmakat, melyekkel később szinte napjainkig dolgoznak a szláv kérdés magyarázóit. E két nagy német élesen elítéli a németek középkori szlávellenes hódításait s a szlávokban a szelidség, jóság, a tiszta keresztényi alapelvek megszemélyesítőit dicsőíti. Szerintük a szlávok a béke, földművelés, a szelíd munkák emberei, míg a német nemzeti szellem lényege a hódítás és a küzdelem; ezek a gondolatok hatják át aztán végig Kollár, Safarik, Palacky, Gáj, Stúr, Masaryk s a cseh. szlovák és horvát írók

és nemzeti ébresztők mellett az orosz messianisták eszméit is.

Az állam és a politikum tehát kezdetben idegen a szláv kérdés lényegétől. Schlözer, Herder és szláv követőik ezekre a problémákra már jóelőre úgy válaszolnak, hogy az idegen nyomás nem engedte, hogy kifejlődjenek a szlávok államalkotó tulajdonságai. A szláv tudatnak kezdetől fogva része bizonyos elnyomottsági, kisebbségi érzés és fájdalom, melyet aztán a középkori német krónikáknak utóbb feltárt szlávellenes részletei is megerősítenek. Palacky nagy cseh történetírása óriási erővel viszi bele a szláv-germán ellentét gondolatát nemcsak a cseh öntudatba, de az összes szláv népek közé is. Ez a történetírás pedig nemcsak Schlözer és Herder szlávbarát ideológiájára, hanem középkori forrásokra is támaszkodik; az újabb német forráskiadványok is igazolják ezt a szláv-germán problematikát. A szláv ébredés társadalmi indításai között pedig ott van az uralkodó nemzetekkel szemben a demokratikus közösségi eszme, a paraszti sors nyomorúsága, a szolgaság szomorúsága. E sötét képzetek közé világosságot csak a nemzeti nyelvek kultusza bocsájt. A szláv gondolat legnagyobb ereje a nemzeti nyelv emelkedése és irodalmi-politikai fontossága volt s a szláv mozgalom a nemzeti nyelv és irodalom erejével küzdött a történelmi államok ellen.

III.

Belső lényegében tehát a szláv népi elv demokratikus természetű. A demokratikus jelzöt itt olyan értelemben használjuk, hogy a szláv gondolatnak semmi köze nem volt a történelmi-rendi államgondolat hagyományaihoz s hogy mindenütt a népiesség igényeit hangoztatja. A költészetbe bevezeti a nép költészetét és a nemzeti irodalom felélesztésében mindenütt a nép egyszerű nyelvét érvényesíti.

Majd meg a népnyelv jogai követeli az oktatásban és a politikában azon a területen, ahol az illető szláv nép lakik.

Ez a fejlődés azért olyan kényes, mert hiszen a magyar mozgalom is e pillanatokban siet afelé, hogy megvalósítsa a szabadság eszményeit. A reformkor azonban ezeknek az eszményeknek egyedülálló hatást tulajdonított s mindenütt kapcsolatba hozta azokat a magyarosodás gondolatával. Ez is egyik oka, hogy a magyarországi szláv népek az autokráciák felé fordultak. A magyar szabadságmozgalom megváltó erőt sejtett önmagában s talán túl is értékelte a nemzetiségi jobbágyság számára hozott polgári szabadság jelentőségét. A szláv gondolon felnőtt nemzetiségi öntudat azalatt már magát is önjogú nemzetnek érezte s nem ismerhette el a nemzetiségi és társadalmi szempontok ilyen szétválasztását. A nemzeti-népi elv ereje ezúttal győzedelmeskedett a társadalmi formákon és a jogegyenlőségi, jobbágy felszabadítási reformkori ideológián.

A maga összességében így fordult a kelet közép-európai szláv népek minden mozgalma az autokráciák felé. Napoleon leveretése az első jele annak, hogy Oroszország megjelenik a nyugati szlávok öntudatában. A cseh romantika fejleszti ki a szláv közösségi gondolat romantikus-szenti-mentális formáit; a régi lojalitás ugyanekkor Bécs felé is lerója a maga adóját; Metternich és Kolowrat korszakában mintegy az osztrák romantika szellemében no tovább ez az irodalmi érzület: tőle utóbb még a szláv közösségi érzés germánellenes szabadságideológiáját megalapozó Palacky sem idegen. Majd meg az abszolutista tanok és a beszivárgott szabadságeszmék vegyületéből 1848 tájára kialakul az «ausztroszlávizmus» koncepciója, mely a németek és oroszok közt élő kisebb – elsősorban szláv – népek otthonává akarja avatni a népek államát, az öreg Ausztriát. Ezek a folyamatok azonban már a külön

cseh nemzeti fejlődés keretébe tartoznak. Ám ennek a cseh fejlődésnek is az ád akkora erőt, hogy mindig a szláv népek nagy tömegére hivatkozhatik. A szláv érzés még az osztrák lojalitás éveiben is óriási mértékben segített abban, hogy a fehérhegyi csata utáni feudális barokk cseh társadalom alapjaiban demokratizálódjék.

Általában nyugat felé való hatásában a nyugati és déli szláv népek között a szláv gondolat mindenütt a régi társadalmi formák felbomlását jelenti és segíti elő. A csehek közt is ezt látjuk; más társadalmi és politikai körülmények között ugyanilyen folyamat megy végbe a XIX. század elejétől egészen napjainkig az egykor annyira nemesi jellegű régi magyar Felvidéken, a szlovákok között is. A horvátoknál is ez történt a XIX. század harmincasnegyvenes éveiben. Az állam eddigi felsőbbsége s a régi társadalmi elem mindenütt háttérbe szorul a nép és a népi nyelv ereje előtt.

Mivel pedig a német liberális és a magyar reformmozgalmak annyira veszélyeztették az öreg Ausztria szerkezetét, Kolowrat és Metternich korszaka természetszerűleg kedvez a szláv mozgalmaknak s ezek felületi lojalitását szívesen használja fel a szabadságmozgalmakkal szemben, így közvetve maga a szentszövetségi Bécs segíti elő a szlovákok demokratizálódását, hiszen a szlovákok és a horvátok között a magyar nemesi réteg uralmát és a történelmi magyar öntudatot gyengíti. Ám ugyanekkor éles és kellemtelen a versengés a szláv ügyben Bécs és Péter vár között. Bécsben még az 1850-es, 60-as évekig a szláv kérdés lényegét csak az ortodoxiában s a balkáni törökellenes vallási és nemzeti mozgalmakban keresik. Míg a szláv gondolat a nyugati szlovákok között elősegíti a társadalmi átalakulást, addig a török uralom alatt egysíkúvá nivellálódott paraszti-harcos délszláv népek között hihetetlen izzásig fokozza a politikai-állami értelmű nemzeti szellemet, mely termé-

szetesen itt a vallással is kapcsolatos. Innét valók a szláv gondolat olyan értelmezései, melyek szerint a szláv lényeg az orthodoxyával azonos: ez a felfogás egyben a reakciós, cári orosz körök sajátja is. Hatása alatt a katolikus nyugati szlávokat szívesen nézték elidegenedett, mostoha testvéreknek. A lengyelek sorsát így nehezítette meg a vallási üldözés is a cári uralom alatt, viszont a csehek, szlovákok, meg horvátok között így nőtt meg a XIX. század második felére bizonyos orosz orthodox romantika és áttérési mozgalom.

IV.

A szláv gondolat a maga fenyegető jellegét inkább a nyugati szlávoknak köszönheti. A nyugati szláv ügy úgy lett nehéz probléma, hogy a XIX. századra az államok fennállásának első záloga a nép, nemzet, állam egységét, a terület, népesség és főhatalom azonosságát valló nemzetállami elv s így a szláv népi mozgalom a legsúlyosabb állampolitikai problémává növekedett Ausztria, Magyarország s részben Németország, majd Törökország területén. Mivel pedig a szlávok közti rokonság fajilag és nyelvi-
leg annyira közeli, tehát természetes volt az az érzés, hogy minden szláv népi és nyelvi mozgalom egyben az egyetemes szlávoknak az illető államra való reánehézedése is. Ez a szorongás hatja át a magyar reformkor, majd meg az egész XIX. század magyar nemzetiségi politikáját. Ekkor a részletek elnagyolt ismerete miatt nem tetek különbséget a külön-külön nemzeti mozgalmak s a szláv közösségi gondolat között.

Ez világosan látszik a felsőmagyarországi szlovák mozgalom megítélésében. Nemcsak a reformkorban, de egészen 1918-ig is az a nézet uralkodott felőle, hogy az csupán «pánszláv» mozgalom, mivel az akkori jellegzetesen közjogias nemzetállami felfogás nem ismerhette az állam-

és közjogi szervezet nélküli nemzet fogalmát. Még akkor is ilyen globális szemlélettel nézték a szlovák kérdést, midőn az írói révén már az 1848-as évekre elkülönítette magát a csehektől s külön egyéniséget talált népe számára. Itt kétségtelenül közrehatottak azok a tapasztalatok, hogy épp az állam- és hagyomány nélküli szlovák népből támadtak a szláv közösségi gondolat legelső és legjelentősebb ideológusai.

Az irodalmi és nyelvészeti szláv közösséget így formulázza meg a német romantika Ösztönzésére a maga is erősen romantikus gömöri szlovák szülött, Safarik János Pál, a nagy nyelvtudós. Előtte már voltak a szláv nyelvi és irodalmi tudománynak nagy tudósai, ám Safarik romantikus szelleme, a népszellemet kereső géniusza volt az, mely a szláv régiségek és népköltészet ügyét közösségi élménnyé tette, A nagy cseh nyelvész, a jozefinista-kor gyermeke, Dobrovsky még hidegen állott szemben a szláv romantikával s több volt még benne a racionalista tudomány hideg pontosságából, a felvilágosodás kriticismusából, mint a szláv közösségi élményből. A cseh nyelvi régiségek kutatása révén a cseh haza patrióta rendi fogalmától már ő is eljut a szláv rokonság és orosz nyelv és hatalom tiszteletéhez, ám később idegenül és kritikái hidegséggel nézi Václáv Hanka nagy szláv érzelemmel hamisított cseh hősi énekeit s még kedvence, Palacky romantikus történetírását is. Safariknak kellett jönnie, hogy a minden állami, társadalmi és történeti kötöttség nélküli nyelvi és irodalmi rokonság és irodalmiság ügyét élménnyé tegye az összes szláv népek között.

Safarik szelíd és tudós alakja mellett Kollár János lángoló egyéniségéé a szláv közösség népi-nemzeti és természetjogi formulázásának érdeme. Nála nagyobb eréllyel senki nem hangoztatta azt, hogy a szlovákok egyetlen egy nép és nyelv, a különféle szláv népek csak egyetlen

nagy nép és nyelv ágai. Íme, ez a Schlözertől, Herdertől eredt, Kollár által felemelt nagy gondolat volt az, mely annyira hevítette az orosz érdeklődést a szláv rokonság iránt s mely a kisebb szláv népek körében is úgy hatott: a közeli nyelvi és törzsi rokonság a nagyobb szláv népeket arra készítette, hogy éppen a szláv eszme és közösség érdekében asszimilálják rokonságukat s abszorbeálják egyéniségét. Ez a cseh-szlovák, a szerb-horvát-szlovén, a lengyel-ukrán, az orosz-ukrán kapcsolatok és ellentétek háttere. Kollár maga is ajánlja a közeli rokon szláv népek egyesülését, a kisebb szláv nép odahasonulását a nagyobbik ölére; mert veszélyeztetett helyzetükben másként'nem állhatnak meg egyedül. Egyébként Kollár szláv közösségi tanai elsősorban szellemi jelentőségűek. Bár nagy gyűlölet lángolt benne a szláv ügy ellenzői iránt, a szláv gondolatról vallott tanításaiban mérsékelt s elsősorban szellemi. Ami a szláv népek lelki találkozását, az igazi pánszlávizmust illeti, Kollár azt ajánlja, hogy a szláv népek ismerjék meg egymás nyelvét, történetét, irodalmát, olvassák egymás könyveit és írásait, létesítsenek tanszékeket egymás megismerésére stb. Az egész szláv gondolatnak szerinte békés és szelíd jellege van, mert ezeknek a szellemi igényeknek teljesítése a kormányzat lojális polgáraivá teszi a szláv népeket, – ez utóbbi elv az «ausztroszláv» gondolat egyik fontos eleme.

Kollár gondolatai áthatották az egész szláv világot. Oroszországban keltették a legnagyobb szellemi visszhangot s az orosz állam és tudomány aztán mindent megtett, hogy valóra váltsa Kollár programját; így keresik fel egyre nagyobb számmal orosz utazók, írók, tudósok gazdag ösztöndíjakkal a Monarchia szláv népeit (Pogodin, Szezynevszkij, Chomjákov stb.). Prágában a cseh írók és vidéki magányukban a szomorú szlovák költők tárt karokkal várják a testvéreket. Az 1880-as, negyvenes évek hangú-

lata csupa lelkesedés a szláv ügyért. Oroszország felé fordulnak a szlovákok, s az egyenrangúságra vágyó szlovák-szláv természetjogi ösztön az, mely Stur, Hurbán, Hodza mozgalmában önálló irodalmi és politikai megnyilatkozást talál; a romantikus oroszbarát szlovák pánszlávizmus párhuzamosan fejlődik a szlovák nemzeti öntudatosodással. Vagyis egészen fordított a helyzet, mint a XIX. századi magyar politika hitte: a csehektől elkülönülő, a szláv közösségbe önállóan beilleszkedő, tudatosan szlavjanofil-pánszláv szlovák nemzeti érzés az, mely önálló egyéniséget ad e kis népnek. Ez a szlovák nemzeti öntudat kétfelé harcol: a csehek ellen küzd nyelvi és irodalmi önállósága érdekében, a magyar politikával meg szeretné elismertetni a szlovák nép és otthona közjogi-területi egyéniségét. Mialatt az egész XIX. század a szlovák pánszláv vágyakozások, az orosz romantizálás kora, azalatt a csehek egyre élesebben elkülönülnek az orosz vezetés alatti szláv gondolattól. A cseheket a politikai és társadalmi ideológia különbözősége választja el az autokrata cári Oroszországtól s még az orosz ügy iránt annyira rokonszenvező, a lengyel szabadságküzdelmeket és a lengyel-ukrán ellentétet a szláv közösség érdekében az oroszok javára értelmező Palacky is bizonyos távolságban tartja magát Oroszországtól. De a csehek legnagyobb politikai elméje és írója, Karel Havlíček-Borovský, a szabadságnak e börtönnel áldozó bajnoka, aki közelről látta az orosz viszonyokat, már teljesen a nyugati polgáriassultság híve és következetes racionalista, társadalmi radikalizmusában meg mintegy előképe, előfutára Masaryk realista politikájának. Masaryk is élesen elítéli a XIX. század végére az orosz pánszláv hangulatokat, melyek az ötvenes-hatvanas években és az osztrák-cseh kiegyezés balsikerére felemelkedtek a csehek között. A csehek különben sem voltak soha pánszlávok a szó cári értelmében. De Kollár közösségi

ideái mégis nagyon hatottak náluk: a cseh-szlovák probléma annak a gondolatnak szülötte, hogy minden szláv nép saját körében igyekezzék a szláv egység megvalósítására, minden nagyobb szláv nép a közösség érdekében kapcsolja magához kisebb testvéreit. Csakhogy a csehek mindenkor inkább gondoltak a szlávok egyenjogú és demokratikus viszonyára, mint az orosz autokrácia Jdterjesztésére maguk fölé.

V.

Ha a csehek realiztikus és kritikai érzékkel nézték Oroszországot és a reá támaszkodó romantikus szláv gondolatot, annál több idealizmussal fordultak feléje azok a délszláv népek, melyekre ötszáz éve a török uralom nehezedett. A vallási és nemzeti kérdés itt egybeesett. Ám itt, e népek belső életében a nemzeti fejlődésnek aránylag kevés az ú. n. pánszláv ideákkal való kapcsolata. A szláv közösség gondolata a Balkán felé elsősorban orosz térhódítást, az orosz-bizánci eszme megvalósítását jelenti. Az orosz politika és társadalom már a XVIII. század elejétől lelkesedik a balkáni orosz-szláv gondolatért s a balkáni szláv népek is nagy idealizmussal néztek Oroszországra.

Az egyetemes szláv elem itt világosan különválasztható az egyes népek nemzeti fejlődésétől. Ez a nemzeti fejlődés a török elleni vallási és nemzeti küzdelem óriási történelmi és eszmei tartalékokból táplálkozik. Itt kevesebb szükség volt az egyetemes szláv népi romantika eszmei tartalékára; e népek magukból is eleget merítettek, nem úgy, mint például az államtalan és történetnélküli szlovákok.

Ez elsősorban az orthodox szlávokra vonatkozik. A török elleni harc újra akkor lángol fel köztük, midőn Oroszország észak felől megjelenik és újja elindul a fekete-tengeri-bizánci politika útján. A balkáni orthodox szlávok odaesnek a balkáni orosz politika irányába, rajtuk

át vezet a Bizánc felé vivő útvonal. Itt a magyarázata a bolgárok iránti erős orosz érdeklődésnek, melynek vannak eszmei és vallási, ősi okai is: az orosz vallásosság és hit nyelve és formái bolgár eredetűek. Ám igen figyelemre-méltó, hogy az elsősorban szerb érdeklődésű, szerbek között élt Safarik a bolgárok szláv voltáról és múltjáról még alig tud valamit. Véle kezdődik a bolgárokkal és horvátokkal szemben a szerbek fontosságának kiemelése és irodalmi s politikai megörökítése. Ám az oroszok kezdetben keveset tudtak a szerbekről, s ha Mária Teréziának már volt is oka félnie az oroszok politikai figyelmétől a szerbek iránt, a szerbek első szabadságküzdelseikben keserűen érezték az orosz támogatás hiányát; aránylag kevés orosz érdeklődésben volt részük Ilija Garasanin 1848-as szerb egységterveinek is. Garasanin híres délszláv egység terve mégis abból a szláv kölcsönösségi gondolatból született, melyet Kollár hirdetett; a Balkánon a szerbek maguknak igényelték a szláv egységet és hegemoniát.

De maguknak követelték ezt a horvátok is. A horvát fejlődés azonban nem népi eredetű, hanem állami-közjogi. A horvát rendeknek a magyar közjoggal 1790-től feltámadt tartományi patriotizmusa vezetett odáig, hogy a közjogi küzdelem lesiklott a rendi alapról és népi utakra tért. Az új horvát népi szláv mozgalom vezetője, Gáj Lajos már Kollár híve, barátja, tanítványa; az illyrizmus Kollár kölcsönösségi tanainak a délszlávok közötti és a horvátok javára való értelmezése. A horvátok nyugatos műveltségük miatt követelték maguknak a délszlávok vezetését. A népi-szláv elem túlsúlya a horvátok régi rendi társadalmával szemben egyet jelentett a szerb-horvát nemzetegység megvalósításával. A szerb-horvát küzdelem szintén n körül forgott: Kollár tanítását, hogy t. i. a gyengébb és kisebb szláv népnek az erősebbhez kell csatlakoznia, melyikük joga megvalósítani.

VI.

Mit jelentett a szláv gondolat Oroszország számára? Elsősorban is annyit, hogy a maga hatalmas méretei között majd megvalósítja Kollár gondolatait s megkísérli, hogy a nyugati és déli szlávok népi ébredését saját javára használja fel. A nyugati és déli szlávok kétségtelenül többet adnak az orosz-szláv öntudatnak, mint ez nekik; ám mégis Oroszországtól nyerik a bizalmat és a szláv nagyság és testvériség gondolatát, mely az annyit viszálykodó nyugati és déli szláv népek között akkor jelenik meg, midőn Oroszország Napoleon leveretése után világpolitikai jelentőségre emelkedik. A romantika szelleme kedvez az autokrácia gondolatának; a hivatalos cári ideológia a XIX. század folyamán az autokráciát úgy ajánlja a többi szláv népeknek, mint ősi szláv politikai és társadalmi formát. Ám ezek inkább vonzódtak nyugat felé s a maguk részéről jobban szerették volna, ha az orosz intézmények is a nyugati tanulságokon fejlődnek tovább. A csehek, lengyelek és ukránok történészei és ideológusai nyíltan reámutatnak: az autokrácia helyett az ősi szláv szabadság és individualizmus a szlávok nemzeti életformája; az orosz berendezkedés bizarr vegyüléke a bizánci, tatár és német XVIII. századi abszolutista tanok és gyakorlatok örökségének. Az orosz-szláv politikában hiányzanak a szláv létnek és lelkiismeretnek a nyugati és déli szlávok közt kivirágzott fájdalmas és küzdelmes politikai elemei. Ennek az a magyarázata, hogy Oroszországnak saját állama volt s volt ideje arra, hogy megvalósíthassa azt az egységes szláv nemzetállamot, melyre úgy vágyódtak a többi kisebb szláv nemzetek. Oroszország egyébként úgy gondolta a szláv kérdés megoldását, mint ahogy eljár az ukrán és lengyel kérdésben.

Ennek a cári abszolutista és hódító politikának már

a XIX. század hajnalán ellene voltak a nyugatos irány hívei. A cári politika nyomatéka azonban olyan erős volt, hogy nemcsak ellenzékbe, hanem belső és külső emigrációba kellett szorulniok. Annál nagyobb a hatásuk a nyugati szlávok között. Legnagyobbjuktól, a 60-as évek derekán hatott Alexander Herzentől, egyenes vonal vezet Masaryk szláv demokrata koncepciójáig. A nyugatosok alig hatottak; ám annál jobban virágzott a régi moszkovita és autokrata hagyományokat a német romantikus költészet és filozófia hatására felélesztett «szlavjanofil» irány. Ennek hívei a nyugatosok haladási vágyával szemben éig emelték a cári autokráciát és az orthodoxyával együtt úgy ünnepelték, mint az egyetemes szláv lét legmagasabb formáját. Ellene voltak a nyugati racionalizmusnak, demokráciának, iparosodásnak, polgáriasodásnak, Eómának és a katolicizmusnak, Palackytól és Herdertől örökölték a németiség iránti ellenszenvet, félték a francia felvilágcsodás hatásaitól, egyszóval teljesen el akarták zárni a haladás elől Oroszországot. Mértékük a cár volt és eszményük a misztikus örök orosz paraszt. A szlavjanofil irány legjelentősebb írói, ideológusai: Chomjákov, Kirjejevszkij, Akazjakov, Katkov. Központjuk Moszkva volt; innét hatottak a moszkvai sajtón és könyvkiadáson át a magas orosz politikára is. Az 1850-es évektől kezdve uralkodnak az orosz érzelmeken; legnagyobb szellemi eredményük az 1877-es balkáni nagy felszabadító háború szellemi előkészítése. Ennek az iránynak legmagasabb történetfilozófiai kifejtője Dosztojevszkij, a nagy író, aki szerint a tiszta keresztényi orosz lélek hivatása Európa megváltása, átalakítása.

Ez a szlavjanofil irány uralkodott az orosz politika kulisszái mögött. Uralmának köszönhető a lengyel és az ukrán kérdés erőszakos kezelése, a szociális reformoktól és a társadalmi haladástól való elzárkózás. Ösztönzésére

kezdték foglalkozni orosz tudósok, nyelvészek, kutatók a balkáni és ausztriai szláv népek kérdéseivel; az orosz kormányzat így részesített magas támogatásokban és segélyekben ausztriai cseh és horvát írókat. Ez sürgette a legjobban Törökország felosztását; míg Ausztriában így lett már Metternich óta dogmává az, hogy Törökország fennmaradása a szláv kérdés és az orosz imperializmus miatt a Monarchia életérdeke.

A XIX. századot Kelet Európában bátran nevezhetjük orosz századnak is: óriási az az orosz erőfeszítés, ahogy a Napoleon óta tekintélyben és hatalomban megerősödött Oroszország törekszik állandóan a szláv népi kérdések megoldására s a kisebb szláv népek felszabadítása révén saját uralmának a Balkánon és Kelet Európában való megalapozására. A szlavjanofil gondolkozók az emberiség új korszakát várták ettől a tervtől; a racionalista és katolikus nyugat hanyatlásának eszméje annyira beleivódott az orosz politika gondolataiba, hogy már az 1870-es években készen voltak a koncepciók Ausztria-Magyarország felosztására, Németország visszaszorítására, az orosz hegemónia megteremtésére (Danilevszkij, Fadjejev stb.). Ha ezek megvalósulnak, a nemzetiségi kérdés népi-természet - jogi alapú megoldásával nyilván jóval előbb bekövetkezik a trianoni megoldás. Masaryk könyve, az «új Európáról» demokratikus és nyugatos szláv folytatása Danilevszkij szlavjanofil-autokrata koncepciójának.

VII.

1918-ig szüntelen emelkedés a szláv népek politikai pályája. Am ahogy az összes szláv mozgalmak mélyén működő egyetemes szláv ösztön kielégült nemzeti államaik megalkotásában, elkezdődik a hanyatlás, melyet épp az állami megvalósulás hozott el a szláv népek közé.

A hanyatlás oka az, hogy a Kollár-féle elvek befelé igen veszedelmes princípiumoknak bizonyultak. Az erősebb szláv népek centralizmusa ellenállásra készítette a kisebb és gyengébb társakat. 1918-tól 1938-ig csupa belső harc és megoldatlanság a szláv népek sorsa; a szláv gondolat nem kell a szláv népeknek, midőn részleteiben – az egyes önálló szláv államok megalakulásával – már megvalósult. Ehhez hozzájárult az is, hogy a tanácsköztársasággá alakult Oroszország olyan koncepciókat fogadott el a nemzeti-ségi kérdés tekintetében, melyek a maguk szocialista túlsúlyával teljesen kizárták a nemzetiségi kérdések eddigi szerepét. Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a közép-, európai nemzetiségi kérdések szociológiai magva elsősorban az, hogy a litterátus középosztály mindenütt a népre hivatkozott s a nép jogcímén érvényesítette a nemzeti nyelv és népi-természeti jog erejével a régibb társadalmakkal és állami főhatalmakkal és uralkodó osztályokkal szemben saját szerepét és jelentőségét.

A történeti tanulság azt mutatja, hogy a szláv kérdés forradalmi jelentősége rögtön elvész, mihelyt az egyes szláv népek érvényesíthetik saját egyéniségüket és természeti jogukat, államjogi igényeiket és nemzeti nyelvüket, irodalmukat. Ekkor a szláv népek már egészen más szerepet játszhatnak az európai közösségben mint eddig és a szláv kérdés egyeteme többé már nem az a probléma, mint volt megoldatlan állapotában. Ám ugj-anez áll a szláv népek egymásközti viszonylataira is; hiszen a közös szláv történet legutóbbi végzete is onnét eredt, hogy egyes szláv népek uralmat gyakoroltak más testvéreik fölött; a természeti jog és az önrendelkezés elvének igazsága tehát egyben belső szláv probléma is.

Gogolák Lajos.

IRODALOM.

Összefoglaló munkák a pánszláv probléma történetéről: dr. Alfred *Fischel*: Der Panslavismus bis zum Weltkrieg. Stuttgart-Berlin. *Gogolok* Lajos: Pánszlávizmus. Budapest. A szláv kölcsönösség gondolatáról 1. Milcá *Weingart*: Jan Kollár, Rozpravy o slovanské vzájemnosti. V Praze, 1929. Az oroszoknak a csehek és szlovákok, általában az oroszoknak a nyugati szlovák és Ausztria iránti érdeklődésének történetéről: Dr. Josef *Jirásek*: Rusko a my. Studie vztahů Őskeslovensko-rust^{ch} od počátku 19. století do roku 1867. Praha, 1929; továbbá ugyanettől a szerzötől: (j) gi, Slováci a Rusko. Studie vzájemnych vztlíu Őskeslovensko-ruských od roku 1867 do počátku svetového války, Praha, 1933. A cseheknek és szlovákoknak a szláv gondolathoz való viszonyáról bőven nyújtanak adalékokat *Síeier* Lajos, Zdenek *Tobolka*, Ferdinand *Peroutka* nagy feldolgozásai; részletekről 1. Karel *Havliáek-Borovsky*, továbbá *Masaryk* munkáit. A szláv-német érintkezések középkori történetéről szól, mintegy a Herder-Schlözer-féle történet-szemlélet német igazolásaként: Heinz *Zatschek*: Das Volksbewusstsein. Sein Werden im Spiegel der Gesichtsschreibung Brunn-Prag; továbbá: Brich *Maschke*: Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slawischen Grenzraum. Leipzig, 1933. Az orosz-szláv gondolat megértéséhez alapvető jelentőségű *Masaryk* nagy műve: Russland und Europa, Leipzig, 1908; továbbá Nikolaj *Berdjájev*: Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus. Luzern, 1937. – e munka különösen becses azon részeiért, melyekben a szlavjanofil-orthodox gondolat történetét s az orosz szellemnek a szocializmus felé való fejlődését ismerteti; ezenkívül 1. *Dosztojevszkij* politikai írásait német kiadásban, *Mereskovszkij* szép bevezetésével: Politische Schriften, München-Leipzig, 1907. *Danilevsskij* nagy műve részben megjelent német kiadásban is: Russland und Europa. Stuttgart-Berlin. Afc orosz társadalomnak a szláv és balkáni, továbbá a német és osztrák viszonylatokról való állásfoglalásáról szól: Irene *Griming*: Die russische öffentliche Meinung und ihre Stellung zu den Grossmächten, 1878-1894. Berlin-Königsberg, 1929. A délszláv problémákról 1. *Miskolczy* Gyula és *Thim* József feldolgozásait és okmány kiadásait a Fontes-sorozatban; az 1840-es délszláv és illyr mozgalmainak hangulati hátterét és általános szláv kapcsolatairól: Dr. W. *Wachsmuth*: Geschichte des Illyrismus, oder des südslavischen Antagonismus gegen die Magyaren. Leipzig, 1849.

MAGYAR-SZLÁV NYELVI ÉRINTKEZÉSEK.

Hosszabb időn keresztül tartó szomszédság vagy együttélés sohasem marad nyomtalanul a népek életében. Két nép között, amelyet egymás közelébe sodort a sors, mindig kialakul valami kapcsolat. Akár barátságos, akár ellenséges ez a viszony, előbb-utóbb rákényszeríti őket egymás életének, társadalmi és katonai szervezetének, szellemi és anyagi műveltségének megismerésére és az ahhoz való alkalmazkodásra. Mindez természetesen új fogalmak megismerésével jár. Mivel pedig az új fogalmak mindig a nyelvben is visszatükröződnek, egy nyelv szókincsének vizsgálata arra is rávilágít, hogy az illető nép az idők folyamán milyen népekkel került kapcsolatba, sőt sokszor arra is következtethetünk belőle, hogy ez a kapcsolat milyen erős volt és milyen térre terjedt ki. Ezért a nyelvtudománynak ez a része, a szavak eredetének vizsgálata, már régóta egyik legfontosabb ága az őstörténetnek, azaz a történet azon részének, amelyre vonatkozólag írott forrásokkal nem rendelkezünk. A nyelv ősi eredeti szókincese a nyelvet beszélő népnek más népekhez való rokonságát bizonyítja, a kölcsönszavak pedig – és nincs nép a világon, amelynek kölcsönszavai ne volnának – elárulják, hogy milyen idegen népekkel érintkezett.

Természetes, hogy az ezeréves magyar-szláv érintkezésnek is megvannak a maga nyomai a nyelvben. Találunk szláv kifejezéseket a magyar nyelvben és viszont magyar szavakat a környező szláv népek nyelvében. Hogy

ezek a kölcsönszavak milyen fogalomkörökre vonatkoznak és mit jelentenek, azt alább két részben mutatjuk be. Az első részben a magyar nyelv szláv elemeivel, a másodikban pedig a szláv nyelveknek magyar jövevényeivel foglalkozunk.

1. Szláv elemek a magyarban.

A magyarság a Kárpát-medence területére a déloroszországi füves pusztamezőkről érkezett. Életmódja, gazdasági és társadalmi berendezkedése, egész szellemi és anyagi műveltsége természetesen lényegében azonos volt az eurázsiai steppék népeinek életmódjával és műveltségével, szókincse is ezt tükrözte. A honfoglalással a magyarság életében nagy változások történtek. Mindenekelőtt megváltozott az életük színtere. A déloroszországi füves pusztamezők helyett a Kárpát-medence területe lett a lakóhelyük. Ha a két terület között vannak is bizonyos hasonlóságok, a különbségek mégis jelentősek. A Kárpát-medence földrajzi adottságai, valamint növény- és állatvilága sok olyan elemet tüntet fel, amelyek Déloroszországban ismeretlenek. Ezekkel tehát itt kellett megismerkedniök. A magyarság folytathatta ugyan déloroszországi életmódját, a nomád pásztorkodást, amikor azonban külpolitikai okokból letelepedésre kényszerült és a földművelésre tért át, nem térhetett ki a földművelés középeurópai formáinak megismerése és átvétele elől. Jelentette ez nemcsak a foglalkozás megváltozását, hanem a lakás, öltözködés és táplálkozás gyökeres reformját is. A kereszténység felvétele, valamint a keresztény állam megalapítása talán még az előbbinél is radikálisabb változást jelentett. Mindezek az ősi magyar szókinestet is nagymértékben átalakították. A régi fogalmak szavai feledésbe merültek, míg az új fogalmak kifejezései legtöbbször idegenből kerültek át.

Az új fogalmakat a magyarság természetesen attól a néptől tanulta, amelyet a honfoglaláskor itt talált. Ez pedig – néhány apró szigettől eltekintve – a szláv volt. Az új hazában tanult új fogalmak nevei közt tehát főleg szláv elemeket találunk.

Növény- és állatvilág. A magyarság ősi hazájából sok növény ismeretét hozta magával. Az általános *fű, fa, levél, virág, erdő, mező* stb. fogalmakon kívül ismerte a *fűz, nyír, tölgy, bükk, gyertyán, kóris, kökény, szeder* stb. növényeket, itt azonban számos olyan válfajt ismert meg, amelyek ősi hazájában ismeretlenek voltak. Ilyen pl. a *jávor* vagy *juhar* (szláv *jávor*), amelynek keleti határa körülbelül a Keleti Kárpátoknál húzódik, ősi szava a magyarnak a fenyő, ezt tehát ismerte, a különböző fenyőfélésekkel azonban már itt ismerkedett meg: *jegenye* (szláv *jagnjed*), *lúc* (szláv *lue*), *boróka* (szláv *borovka*). Egyéb fák közül átvették a *cser-* (*cer*), *berkenye-* (*brekynja*) és a *tiszafa* (*Usa*) nevét. A bokorféleségek közül szláv eredetű neve van a *bodza* (*buzja*), *galagonya* (*glogynja*), *málna* (*maiina*), *rekettye* (*rakyta*) bokroknak. Az egyéb növények közül a *lapu* (*lopucli*), *borostyán* (*brstan*), *cirok* (*sirzk*), *iszalag* (*svlak*), *páfrány*, régi *páprád* (*paprat*), és *szittyó* (*sitje*), a *gomba* (*goba*), a *moh-moha* (*mzh*), a *galy* (*golj*).

A gyümölcsfák közül az *almát, körtét, meggyet* már a honfoglalás előtt ismerte a magyarság. Szlávból való a *szilva* (*sliva*), a *cseresznye* (*éresnja*) és a *barack* (*brasky*) neve. Az utóbbiakat a szlávok is a Balkánon vették át a latinból (*cerisium*). Vadon élő gyümölcsjeink nevei közül az *eper* ősi, míg az ugyanazt jelentő *szamóca* (*samonica*) a szlávból származik. Konyhanövényeink között alig van honfoglalás előtti név: *hagyma, borsó*. A legrégebbi réteget itt a szláv nevű növények alkotják: *bah* (*bob*), *kapor* (*kopr*), *lencse* (*liéa*), *cékla* (*svekla*), *répa* (*répa*), *uborka*, régebben *ugorka* (*ugorka*), *reték* (*retky*), *murok* (*mrky*).

A vadon élő állatok közül feltűnően kevés azoknak a száma, amelyeknek neve a szlávból van átvéve. Ez azt mutatja, hogy a Kárpát-medence és a magyarság korábbi hazájának állatvilága között lényeges különbség nem lehetett. VoUaképpen csak a *medve* (*medvéd*) és a *hőrcsög* (*hrcek*) tartozik ide. A háziállatok között sincsen lényeges nyoma a szláv hatásnak. A nőstény eb jelentésű *szuka* (*suka*) sem jelent többet.

Sokkal több a szlávból átvett madárnevek száma: *csiz* (*éiz*), *galamb* (*golqb*), *gerlice* (*grlica*), *ráró*, egy sólyomfajta neve, (cseh, tót *raroh*), *szajkó* (*sojka*), *szalonka* (*slzka*), *szarka* (*sraka*, *straka*), *veréb* (*vrab-ec*).

Sok a szláv rovar-, illetve egyéb alsóbbrendű állalfaj neve is: *poloska* (*ploska*), *bolha* (*bhcha*), *giliszta* (*glista*), *kabóca* (*kobylica*), *zsizsik* (*zuzik*), *pióca* (*pijavica*), *pondró* (*ponrav*), *pajor*, régi magyar *pajod* (*pajed*) és *muslica* (*musica*).

Feltűnően sok a szláv a víziállatok neve között: *csuka* (*éouka*), *galóca* (*glavatica*), *kárász* (*karas*), *márna* (*mrena*), *viza* (*viza*), *pisztráng* (*pstrqg*), *rák* (*rak*), *vidra* (*vydra*) stb. Szláv eredetű a haH/cra neve is (*ikra*).

Halászat és vadászat. Bár mindkét foglalkozás a magyarság legősibb foglalkozásai közé tartozik, aránylag sok az idevágó szláv eredetű szakkifejezés. Ez azt bizonyítja, hogy egyrészt az itt talált szláv lakosság tekintélyes része halász-vadász életet élt, ami más forrásokkal is igazolható, másrészt pedig, hogy a szlávok által üzött halászatnak sok olyan formája is volt, amit a magyarság régebben nem ismert.

A vízre és a vízi életre vonatkozó szavak között találjuk az ősi magyar *láp*, *ér*, *folyó*, *tó* és *ügy* mellett a szláv *mocsár* (*moóar*), *patak* (*potók*), *zátony* (*zatonj*), *iszap* (*izszp*), *porond* eredetileg «homok», Erdélyben ma is eredeti jelentésében él (*prod*), *morolva* «holtág» (*mrtva*)

szavakat. Szláv eredetűek a vízszabályozás kifejezései közül a *gát* (*gat*), a *cölöp* (*stlp*), a *zsilip* (*zieh*). A vízi járművek közül a finn-ugor eredetű *hajó* mellett a szláv *csónak* (*élmk*), *ladik* (*ladij*), *naszád* (*nasad*), valamint ezek alkatrészei közül a *kormány* (*krma*), *lapát* (*lopata*) és a *vitorla* (*vetrilo*).

A halászmesterség szakkifejezései közül megemlítjük a *varsa* (*vrsa*), *szegye* (*sedja*), *lésza* (*lésa*) és a *szák* (*sak*) szavakat. Ezek mellett különböző vidékeken még más szláv eredetű kifejezések is élnek.

A vadászat kifejezései közül, amelyek legnagyobb-részt ősiek, a szlávból kerültek át a *számszerij*, eredetileg *számszerigy* (*samostrel*), a *puzdra* (*puzdro*) és a *pagony*, az erdőnek az a része, amely a vadászok és a hajtók között van.

Földművelés és állattenyésztés. A magyarság már a honfoglalás előtt is ismerte a földművelés elemeit, amint azt a *szánt*, *vet*, *arat*, *eke*, *tarló*, *búza*, *árpa*, *boglya* stb. kifejezések világosan bizonyítják. A szlávoktól vették át azonban néhány fontos gazdasági növény nevét, így a már említett *δαδον* és *lencsén* kívül a *rozs* (*r z*), *zab* (*zob*), *repce* (*repica*) neveit, a gabonaneműek összefoglaló nevét, a *gabonát* (*gobino*) és a *kalászi* (*klas*). Ugyancsak a szlávból való a gabona vetemények fő dudvája, a *konkoly* (*kzkolj*). A szántófölddel kapcsolatos kifejezések közül szláv a *barázda* (*brazda*), *mesgye* (*mezda*), *parlag* (*prelog*), *ugar* (*ugor*), a szántóföld javításával kapcsolatos *ganéj* (*gnoj*), a szántással az eke részei között a *csoroszlya* (*creslo*) és az *osztöke* (*styk*). A learatott gabonával kapcsolatos kifejezései közül az *asztag* (*stog*), a *csép* (*cepy*), a *szalma* (*slama*) és a *polyva* (*pleva*) szláv eredetűek.

A honfoglalás előtti *kender* mellett itt ismerkedett meg a magyarság a *lennel* (*lm*). Feldolgozása, mint azt a honfoglalás előtti *szőni*, *fonni*, *fonál*, *orsó*, *vászón* stb. sza-

vak bizonyítják, nem volt ugyan ismeretlen, azonban az idetartozó szláv eredetű szavak nagy száma azt mutatja, hogy a magyarság a kender-len feldolgozásánál több új eljárást és szerszámot itt ismert meg. Ilyenek pl. a *gereben* (*greben*), *pozdorja* (*pazderje*), a *guzsaly* (*kuzélj*), *motolla* (*motovilo*), *nyüst* (*nisti*), *pászma* (*pasmo*). Szláv a *takács* (*tkaö*) neve is.

Teljesen szláv eredetű a szénagyűjtés szókincese. Ez természetes is, mert a magyarság régebbi hazájában nem ismerte az istállótartást. Így szláv eredetű a *széna* (*sèno*), *kasza* (*kosa*), *gereblye* (*grablje*), *abrak* (*obrok*), *korpa* (*krupa*). Az *istálló* és *ól* ugyan nem szláv, de a zárt állattartás fogalmi körébe tartozó szavak legnagyobb része innen származik, mint a *pajta* (*pojata*), *jászol* (*jasli*), *kelepce* (*klepce*) stb. Az ökörfogat intézményét a szlávból vette át a magyarság, amint azt az *iga* (*igo*) és a *járom* (*jartm*) nevei mutatják. Ezzel szemben a *pásztor* (*pastyr*), *kanca* (*konica*), *patkó* (*podkova*) és a *zabola* (*zobalo*) kifejezések olyan fogalmakra terjedtek el, amelyek már az őshazában sem ismeretlenek. Így pl. a honfoglaláskori sírokban nagyszámú zabola-leletek igazolják a zabola ismeretét.

Néhány háziállat neve is a szlávból került át. Így pl. a honfoglalás előtti *juh* és *toklyó* mellett szláv a *bárány* (*baran*), a honfoglalás előtti *tyúk* mellett szláv a *kakas* és a *jérce* neve. A szarvasmarhának összefoglaló *marha* nevét is a szlávból vettük (*mrcha*), bár ez eredetileg általában állatot, aztán vagyont jelentett s csak újabban kapta mai jelentését.

Ház és berendezése. Talán semmi vonatkozásban nem volt olyan változás a magyarság életében, mint a lakóhely esetében. A régi magyarok, mint nomád nép, sátorban laktak, ennek a berendezése pedig lényegesen más, mint az állandó lakásé. A magyarság átmentette a régi korból a *ház* (eredetileg kunyhó, l. finn *kota*), *ajtó*, *küszöb*, *tető*

és *fal* szavakat, míg a többit a szlávól vette át: *eszterha*, (*strècha*), *szelemen* (*sléme*), *gerenda* (*greda*), *ablak* (*oblok*), *szoba* (*istzba*), *kamra* (*komora*), *pitvar* (*pitvor*), *pince* (*pimica*), *udvar* (*fdvor*). A régi magyar lakás legfőbb berendezési tárgya a *szőnyeg* volt, amely *ágyxxl* is szolgált. Ehhez jött most az *asztal* (*stol*), *lóca* (*lavica*), *polc'* (*polica*). h.7, ágy- és asztalnemű is nagyrészt szláv nevet visel: *abrosz* (*óbrus*), *párna* (*perina*), *vánkos* (*vankus**), *dunya* (*duchnja*). A sátorlakás mellett nincs szükség zárákra, az új lakás azonban erre is rákényszeríti a magyarságot, már a háziállatok miatt is. Ez a terminológia szintén szláv: a *zavár* (*zavor*), *zár*, *retesz* (*retez*), *kulcs* (*kljué*), *lánc* (*lanec*). Új fogalom volt a magyarság számára a *konyha* is (*kuchynja*). A konyha berendezése között a *kemence* (*kamenica*), később a *kályha* (*kachle*), valamint a *kémény* (*komin*) szintén a szlávól való. Ez utóbbi kettő a szlávban is idegen. A konyhaedények közül kevés a szláv nevű. Legfontosabb edényeink nevei: *fazék*, *üst*, *tál*, honfoglalás - előttiék. A szláv réteget itt a *katlan* (*kotel*), *kondér* (*kondér*) és csésze (*óasa*) alkotják. A táplálkozás körébe tartozik az *ebéd* (*obed*), *uzsonna* (*uzina*), *vacsora* (*veéera*), *pecsenye* (*peéenja*), *káposzta* (*kapusta*). Különösen sok a szláv a tésztafélék nevei között. Így maga a *tészta* (*testo*), *kovász* (*kvas*), *galuska* (*galuska*), *kalács* (*kolad*), *lepény* (*lepen*). Figyelemreméltó a disznótermékek nevei közül a *szalonna* (*slanina*) és a *kolbász* (*klobasa*). Mint a honfoglalás előtti *disznó* szó mutatja, a magyarság is ismerte a disznót.

Ruházkodás. A magyar nép ősi ruházkodásáról csak bizonytalan adataink vannak. Bizonyos, hogy ismerte az *inget*, *sarut*, *kucsmát*, *süveget*, *ködmönt*. Szláv ezzel szemben a *ruha* (*rucho*), *gatyá* (szerb: *gale*), *nadrág* (*nadragy*), *harisnya*, eredetileg, mint a székelyeknél «nadrág» (*cholosnje*), *palást* (*plast*), *kapca* (*kopytce*), *szoknya* (*suknja*),

párta (farta). Szlávból származik a ruhanemű anyaga a *daróc* és a *posztó* is.

Mesterségek. A földművelésen kívül van néhány mesterség is, amelyeknek szókinccse alapján arra következtethetünk, hogy első művelői nálunk szlávok voltak. Ilyen a már előbb említett takácsmesterség, továbbá a *bodnárság (bzdnar)*, *bödön (bzdt)*, *donga (daga)*, *abroncs (obrzc)*, valamint az *esztergyályos (strugar)*, *mílszáros (mesar)*, *hadár (kadar)* és a *molnár (mlynar)* mesterség. Feltűnő, hogy a *kovács (kovaó)* szó is szláv eredetű, pedig a magyarságnak fejlett kovácspára volt. Ezt a honfoglaló magyarság sírjaiban található gazdag leletanyag bizonyítja, ősi magyar a kovácsság körébe tartozó kifejezések közül az *üllő* és a *vasverő*, amelyet később azonban a szláv *kalapács (klepaó)* szorított ki. Ezzel szemben a bőrfeldolgozó iparágak, a varga, szücs és a tímár mesterségekben alig találkozunk szláv szakkifejezésekkel.

Kereszténység. A magyarság életmódjának gyökeres megváltozását és a középeurópai népek életmódjához való alkalmazkodását nagy mértékben elősegítette a kereszténység felvétele is. Bár újabban olyan vélemények is vannak, hogy a magyarság a kereszténységgel már az Azovi- és Fekete-tenger partján ismerkedett meg, mindenestre kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság zömében még pogány volt, ha a kereszténység talán nem is volt előtte teljesen ismeretlen. Annyi azonban bizonyos, hogy a magyarság vallásilag türelmes volt és a kereszténységet, mint ilyent sohasem üldözte.

Hogy a magyarság kitől vette át a kereszténységet, a magyar kutatókat már régóta foglalkoztatja. Krónikáinkból és legendáinkból úgy tudjuk, hogy Géza udvarának megtérítésében német papokon kívül Adalbert prágai püspöknek volt nagy része. Ebből tehát az következne, hogy a keresztény terminológia is főleg német, esetleg cseh

eredetű volna. Azt azonban határozottan lehet állítani, hogy a magyar keresztény terminológiában német elem alig van, ezzel szemben annál több a szláv. Azokon a kifejezéseken kívül, amelyek még a pogánykorból származnak és honfoglalás előttiék (pl. *Isten, ördög, boldog, táltos, bojt, búcsú, bocsánat* (a régi *bocsánik* igéből), *bűn, gyón, áld, átkoz, imád, javas, orvos, boszorkány, bölcs, bú . . . (bűbáj), réül, részeg, vasárnap, hétfő, kedd* stb.), a kereszténységre vonatkozó kifejezések legrégebb rétege a szlávból származik: *kereszt* (görög-keleti szláv *kr[^]st*), *keresztény*, régebben a katolikusoknál is *keresztjén* (*kresztjan*), *bérmál* (*birmati*), *szent* (*svet*), *malaszt* (*milost*), *pap* (*yop*), *apát* (*opat*, a németből, ez pedig a latin *abbasból*), *apáca* (*opatica*), *érsek* (*arsik*, szláv képzés a görög *archiepiskopos-hól*), *barát*, «szerzetes» (*brat*), *zsolozsma* (*sluzba*), *zarándok* (*strannik*), *parázna* (*prazna*), *zsidó* (*zidov*), *szövétnek* (*svetnik*), *karácsony* (*kraéun*). Szlávból való a *szerda* (*sréda*), *csütörtök* (*éetvrfak*), *péntek* (*pet[^]k*), *szombat* (*sqbot*, ez végeredményben a héber *sabbath*-va megy vissza). A kifejezések egy része (*kereszt, érsek*) határozottan görög szertartású szláv nyelvekből származik, míg a másik része latin szertartású délnyugati szláv nyelvekre (szlovén, horvát) mutat és egy sincs, amelyik cseh eredet mellett szólna.

Társadalmi és állami szervezet. Szent István széttörte a törzsi szervezetet és ennek helyére magánbirtokláson alapuló erős központi szervezetet létesített, amelynek a feje a király. Bár itt is nyugati mintákat követett és Nagy-Károly rendszerét utánozta, az állami szervezet terminológiája mégsem német vagy francia, hanem szláv. Legalább is igen tekintélyes része, mert, éppúgy mint eddig mindenütt, a régi rendszerből a fogalmakkal együtt itt is több kifejezés maradt fenn. Ilyenek pl. az *ország, úr*, eredetileg valószínűleg uralkodó, a XII. században már

csak királyi herceg, *asszony*, eredetileg királyné, tehát az uralkodó felesége, *jobbágy*, eredetileg főember, a nemzetség jelentésű *nem* és *had*, *hadnagy*, *őrnagy* stb. Bizonyára azonban igen sok kifejezés ment feledésbe a pogány magyar politikai szervezet felbomlása után. Ezek helyét szláv kifejezések foglalták el. Az állam fejének neve a *király* (*Uralj*, Nagy Károly nevének szláv alakja), hatalmának alapja a nemzetségek által meg megszállt, vagy hűtlenségük miatt tőlük elvett óriási terület, amelyet Szent István váruradalmakra, *megyékre* (*medja*, «határ») osztott. A várak élén az *ispán* (*zupán*) állott. A vár népei között a katonáskodó várjobbágyokon kívül *udvarnokok* voltak (*dvornik*). A királyi udvar népei felett a *nádorispán* (*nadvorjspan*, azaz «udvar népei feletti ispán»). A királyi udvar egyéb tisztviselői, *tisztjei* (*czst*) közül szláv nevű a *tárnok* (*tovarnik*) és *asztalnok* (*stolnik*). Ugyancsak szláv a *vajda* is (*vojevoda*). A bíráskodás szókincséből a honfoglalás előtti *ítél*, *bíró*, *bilochus*, azaz «billogos» mellett szláv a *poroszló* (*pristav*), a *perel* (*preti*), a *patvar* (*potvor*), a *pecsét* (*pecat*). Ugyancsak a szlávból való a *pénz* (*penez*) kifejezés is. Ami az államszervezet szláv eredetű kifejezéseit illeti, jellemző, hogy – egy-két szót nem tekintve – pontos másuk egyik szláv államban sem mutatható ki. Több kifejezés pedig egyenesen hiányzik (pl. *nádorispán*). Ez a mellett bizonyít, hogy ez a terminológia itt, a magyar államterületén önállóan alakult ki, s alig van valami kapcsolata a szomszédos szláv államok intézményeivel.

Az eddig tárgyalt fogalmi csoportokon kívül még számos terület van, ahol szláv elemeket találunk. Ilyen pl. a családi élet köre is. A magyarság, amely épp ezen a területen hallatlan gazdagságú szókincsét örökölt, átvette a család és cseléd (mindkettő a *celjad-hól*), *déd* (*ded*), *unoka* (*vnuka*), *dajka* (*dojka*), *bába* (*baba*) és a *mostoha* (*mas-techa*) szavakat. Itt minden szó bizonyosan legalább egy-

egy ősi magyar szót szorított ki. Egyéb, főleg tulajdonságot jelentő szavak közül megemlíthetjük a *bolond* (*blod*), *drága* (*drága*), *gonosz* (*gnus*), *izgága* (*izgága*), *göndör* (*kodr*), *szabad* (*svábod*) kifejezéseket, az igék közül pedig *gázol* (*gaziti*), *kapál* (*kopati*), *panaszol* (*ponositi*), *parancsol* (*porqéiti*), *varázsol* (*vraziti*) és *kuruzsol* (*kruziti*) igéket. A magyar köznyelv szláv szavainak száma kb. 550-et tesz ki, a nyelvjáráások egyikében-másikában azonban - főleg északon és délen - természetesen lényegesen többre rúg a számuk.

A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk. Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mondani, hogy egy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint pl. a *mesgye*, *mostoha*, *rozsdá*, vagy pedig szerb, mint a *gatyá*, *parittyá*, *kótyavetye* és a *paprika* szavaknál, túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajjon a szó. északról vagy délről került-e a magyarba. Itt még sok, főleg művelődéstörténeti kutatásra van szükség, hogy egy-egy fogalmi csoportnak a magyarsághoz való útvonalát megállapítsuk és legalább annyit tudjunk mondani, vajjon a kérdéses szó nyugatról, keletről vagy délről jutott-e a magyarba.

Az évszázados magyar-szláv együttélésnek és az Árpád-házi királyoknak szláv fejedelmi udvarokkal való családi kapcsolatainak következtében sok szláv személynév is meghonosodott a magyarban. így pl. már Géza fejedelem testvérének, Mihálynak két fia közül az egyik a szláv *László* (*Vladislav*) nevet viselte. Jellemző, hogy a másik

fiú a bizánci *Vászoly* – írva *Vazul* – nevet kapta. Ez mindenesetre délszláv, talán bolgár kapcsolatokat tételez fel. Később nagy számban találunk ősi magyar családokban is *Buda*;- *Dorog*, *Bogyoszló*, *Szoboszló*, *Ladomér*, *Bászló* stb. szláv eredetű neveket, ami azt bizonyítja, hogy a szláv nevek már meghonosodtak a magyarban, és nem bizonyíthatják a név viselőjének szláv jellegét.

2. Magyar elemek a szláv nyelvekben.

Azok a szláv népek, amelyek a magyar állam keretei között éltek, természetesen beleilleszkedtek abba a társadalmi, gazdasági és egyházi keretbe, amelyet a magyarság alakított ki, s így ezeknél a magyar intézmények nevei is elterjedtek. Azonkívül ugyanúgy, mint a szláv elemek esetében a magyarban, a magyarokkal való együttélés folyamán igen sok más kifejezés is meghonosodott. Az alábbiakban rövid áttekintést adunk azokról a hatásokról, amelyek a környező szláv népeket a magyarság részéről a századok folyamán érték.

Magyar hatás a horvátban és szerbben. A horvátság a magyarsággal Szent László korában került szorosabb viszonyba, amikor Szent László a Dráva és Kulpa közti területet (a középkori Szlavóniát vagy Tótországot, a később-Horvátországot) elfoglalta, Zágrábban püspökséget alapított és ezzel ezt a területet a magyar állami és egyházi szervezetbe bekapcsolta. Kálmán királyunk pedig a tulajdonképpeni Horvátországot, azaz a Kulpán túli területet is egyesítette Magyarországgal. A két horvát terület nyelve között jelentős különbség van a szókincs tekintetében is. Míg a Kulpántúli terület lakóinak nyelvében a kultúrkifejezések legnagyobbbrészt az olaszból származnak, addig a Zágrábvidéki nyelvben ezek majdnem mind a magyarból. Ezeknek a területeknek különben egészen Gáj fellépéséig,

a XIX. század harmincas évéig külön-külön irodalmi nyelvük volt, az eltérő szókincs tehát az irodalomban is visszatükröződik.

A zágrábvidéki horvát nyelvben a magyar hatás mindenekelőtt az állami szervezetre, közigazgatásra és bírászkodásra terjed ki. Így magyar eredetű az *orsag* (*ország*) szó s az országos méltóságok nevei közül a *naderspan* (*nádorispán*), *kinctarto* (*kincstartó*), *lovasmester* (*lovászmester*), *tarnikmester* (*tárnokmester*, a magyar szó a szláv *tovarnik-ból*), *tolnacnik* (*tanácsnok*), *fember* (*főember*) stb. A megyei intézményt szintén a magyarból vették át, amit a *varmedja* (*vármegye*) és a *span* (*ispán*) szavak is igazolnak. A horvátban a szó eredetileg *zupán* volt, a *span* máimagán viseli a magyarból való visszakölcsönzés bélyegét. A bírászkodás korából valók a *rovaé*, *birsag*, *aldumas* és a régi magyar *bilochus*. A hadsereg terminológiája is erősen magyar jellegű, amint az a *sereg*, *tábor*, *sipus* (*sípos*), *trombetas*, *sátor*, *sisak*, *harcovati* (*harcolni*), *dardas* (*dárdás*), *hadnadj* stb. szavak bizonyítják. Jellemző a zágrábvidéki horvátokra, hogy a városi intézmény kifejezései akkor is a magyarból származnak, ha a magyar szó egyébként idegen eredetű. Így pl. a magyarból van véve magának a városnak a neve: *varoë*. Ez a szó egyébként az egész Balkánon el van terjedve és a szerben és horváton kívül megvan a románban (*oras*) és az albánban is.

Az a tény, hogy a zágrábi püspökséget Szent László alapította, és hogy ez a püspökség mindig a magyar egyházszervezetbe tartozott, érthetővé teszi, hogy az egyházszervezetre vonatkozó, kifejezések között is több magyar eredetűt találunk. Így többek között a magyarból való a *remeta*, *zoltar*, *aldov* «áldozat», *aldovati* «áldozni», *valuvati* «vallani» stb. Ugyancsak nagy a magyarból fordított kifejezések száma, amelyek mind magyar szemléleten alapulnak. Ezekben a magyar elemeken kívül jellemző sajátága

a zágrábvidéki horvátnak a latin *-us* és *-um* végzetnek a megőrzése. Ebben a tekintetben is teljesen megegyezik a magyarral és eltér a többi szláv nyelvektől: *plebanus*, *vikárius*, *laikus*, *artikulus*, *titulus*, *patronné* és *kaptolom*, *templom*, *cintorom* (1. magyar *cinterem* «temető» a görög-latin *coemeterium-hó*), *Edjiptom*, *Efe'zom* stb. Ebben a sajtóságban is magyar hatást kell látnunk.

Az állami és egyházi terminológián kívül természetesen itt is sok az egyéb körbe tartozó magyar eredetű kifejezés: *batriv* «bátor», *koëis*, *hintov*, *djundj* «gyöngy», *bantuvati* «bántani», *engeduvati* «engedni», *hasén* «haszon», *fela* «féle», *falat*, *kip* «kép», *beteg* «betegség», *kantar*, *heus* «hiúz», *jezero* «ezer» stb. Mindezek a szavak nem valami idegen szavak, hisz minden író rendszeresen használja őket, sőt a mai népnyelvben is nagyrészt megvannak.

Külön ki kell emelni azt a tényt, hogy a legrégebbi időktől kezdve egészen a már említett Gáj-féle reformig az összes zágrábvidéki horvát könyvek magyar helyesírással jelentek meg. A feljebb i'dézett és a mai horvát helyesírással átírt szavak is a forrásokban *ország*, *lovaszmester*, *varmegya*, *harmicza*, *sereg*, *varos*, *soliar*, *kocliis* stb. alakban fordulnak elő, azaz a korabeli magyar helyesírást híven tükrözik. Ennek emléke él még az *-ics*, *-vies* végű nevek *-ich*, *-vich* írásában, amelyet a horvátok a XIX. századig megőriztek.

A Kulpán-túli horvátok nyelvében sokkal kevesebb a magyar elem, hiszen ez a terület a magyar életbe sohasem kapcsolódott olyan szorosan, mint a zágrábvidéki, s itt a magyarság már teljesen kialakult állami és egyházi szervezetet talált. Mégis ennek a területnek a nyelve sem tudta magát a magyarság hatása alól kivonni. Már a legrégebbi horvátnyelvű oklevelekben, a XV. század első felében jelentkezik az «ország» jelentésű *rusag*, amely egy ó-magyar *uruszág* szó átvétele. De megtaláljuk ugyanitt

a *kip* «kép», *kotar* «határ», *aldo masnik, remete, bantovanje, mentovanje, alduvati, lovas* «lovász» szavakat és természetesen a messze elterjedt *varos* szót is.

Ennek a vidéknek latinnyelvű helyesírása eredetileg az olaszon alapult. A XVI. századtól kezdve azonban mindinkább tért hódít a magyar helyesírás és a XVIII. században egy-két olasz jel kivételével teljesen magyar jellegűvé válik.

Mind a két irodalmi nyelvet elsöpörte a Gáj-főle reform, amely az egész horvát-dal mát területen a raguzai irodalmi nyelvet vezette be, a régi helyesírások helyett pedig egységes, a XIX. századi cseh helyesírásból alkotott új helyesírást vezetett be. Ezzel a magyar elemek,-amelyek évszázadokon keresztül az irodalmi nyelv szókincséhez szorosán hozzátartoztak, nyelvjárási szavakká süllyedtek.

A mai szerb irodalmi nyelv a XIX. század eleje óta szintén olyan nyelvjáráson – a délhercegovinain – alapul, amely a magyar hatástól távol állt, így a már említett *varos* szón kívül magyar elem nem sok van benne. A magyar elemek itt is csak a nyelvjárásokban élnek, itt azonban, főleg a Délvidéken, nagy számban fordulnak elő.

A hazai – bácskai, bánági és szerémségi – szerb nyelvjárásokban a magyar elemek száma igen tekintélyes, ami arra mutat, hogy az elmúlt kétszáz év óta, amióta szerbjeink az országba beköltöztek, a magyarságtól sok új fogalmat vettek át. Így a már másutt is kimutatott állami szervezetre vonatkozó terminológián kívül (*solga-birov, ispán, varmedja* stb.) különösen a városi élet (*varos, ior, vásár, esküt, birovs* stb.) és a mesterségek (*sábovs, sursabov, vorga, mertik, miliolj* «műhely», *remek* stb.) kifejezései között találunk sok magyar elemet. Különösen ki kell emelni a dunai hajózás és halászat szókincsét, amely nagyrésztben a magyarból való (*sajkás, hajós, alas* «halász», *dov* «háló» stb.). A katonaságra vonatkozó kifejezések

közül megvan a *katana* és az *adnadj* (*hadnagy*), *bakanca* (*bakkancs*), *juntas* (*fűjtás*), *sereg*, *éatlov* stb. A lótartás szavai közül a *cikoà*, *koõis*, *hintov* stb. Egyéb kifejezések közül megemlítjük az *aldumas*", *rovás*, *rados* (*ráadás*), *salas*, *sara* (*lábszár*), *tocir* (*tölcsér*), *kip* (*kép*), *gazda*, *gazdaság* stb. Egyik táncuk, a *ketus* (*kettős*) és a mesebeli «tündérváros» neve (*tindirgrad*) is a magyarból való.

A szerb nyelvjárások nyelve különben még távolról sincs feldolgozva, és így a magyar elemek számát és jelentőségét egyelőre nem tudjuk megállapítani.

Magyar hatás a szlovénben. Természetesen nagy különbség van a magyar hatás szempontjából a hazai szlovének (vendek) és a határontúliak nyelve között. Még a hazai szlovének nyelve valósággal át van itatva magyar elemekkel, addig a hat áront úliban a magyar kifejezések száma lényegesen kevesebb, bár szintén elég tekintélyes. A hazai szlovén nyelvben ugyanúgy, mint a zágrábvidéki horvátban, az állami és egyházi szervezetre vonatkozó kifejezések nagy százaléka származik a magyarból, s a hazai szlovén irodalom helyesírása a magyar volt, az idézendő szavakat tehát az eredeti helyesírással közöljük, így ország *orszacski* gyűlés (*országgyűlés*), *szólga-birov*, *vármegya* stb. mellett itt is megtaláljuk a *bir* (*adó*), *bírság*, *harmica* (*harmincadadó*), *váras*, *tanács*, *tanácsnik*, *esperes*, *remeta*, *áldüvati* (*áldozni*), *valüvati* (*vallatni*), *histvo* (*házasság*) stb. kifejezéseket. Ugyanúgy, mint a zágrábvidéki horvátban, a latin szavak itt is a magyarországi latinságra jellemző köntösben jelennek meg, tehát *plébánus*, *patrónus*, *templom* stb.

A hadsereg körébe tartozó fogalmak kifejezései közül megvan a *sereg*, *katán* *katona* (*katona*), *harcüvati*, *pajzs*, *sisak*, *kepenyek*, *opróda* (*apród*) stb. A lótenyésztés és a lófogat terminológiája itt is, mint mindenütt a környező

szláv népeknél szintén erősen magyar színezetű. Így magyar a *kocsúj* (*kocsi*), *kocsijás*^*kocsis*, *rudas*, *kontár* (*kantár*), *hám*, *keh* stb. kifejezések. Az öltözködés köréből a *bársun*, valamint a messze földön elterjedt *gomb*, *gumb* (*gomb*) és a *szára* (*szár*, pl. *csizmaszár*) szavakat említjük meg. Több a magyar elem a mértékegységek nevei között: *mertük* (a tótban *mert'uk*), a határon túli szlovénben *mértük* és *mének*, a magyar *mértékhői*), *pinta*, *mázsa* stb. Egyéb kifejezések közül megemlítjük a *kincs*, *haszen*, *gyungy*, *példa*, *fajta*, *gyäzero* (a határontúli szlovénben *jezero*: ezer), *sarkán* stb. szavakat. Feltűnően sok a magyar eredetű melléknév és ige: *orjás*^*uriás*, *koldus*, *betezszen* (*beteg*), *beteg* (*betegség*), *csalären*(*csalárd*), *santavi* (*sánta*), ~ *csonkav* (*csonka*), *gingav* (*gyenge*), illetve a *dicsiti* (*dicsér*), *kebzüvati* (*képzél*), *bantüvati*, *engedüvati* stb. Mindezek közül a határontúli szlovének is sok kifejezést ismernek, de a magyar elemek sem itt, sem a hazai szlovének nyelvében még nincsenek rendszeresen összegyűjtve.

Magyar hatás a tótban. A magyarság a Felvidéket már a honfoglalás első évtizedeiben megszállta, a magyar-tót együttélésnek tehát több, mint ezeréves múltja van. Magától értetődik tehát, hogy nemcsak a magyar nép a tóttól, hanem a tót is igen sok kifejezést vett át a magyartól. A magyar állami és egyházi szervezet hatása itt is jelentkezik a szókincsben. A *nadrespán*, *ispán*, később *fispán* «főispán» kifejezések itt is a magyarból származnak. A *vármegye* szó itt csak keleten él (*varmed'a*), nyugaton ennek *stolica*, azaz «szék» a neve. Ez nagyon emlékeztet a székelemek és a szepesi tízlándzsások *székeire*. A régi nyelvben megvolt az *ország* és az országgyűlés jelentésű *rákos* is, amely a Rákos mezején tartott országgyűlésekből keletkezett.

A tót népnyelv tele van magyar szavakkal, amelyek

közül a legáltalánosabbak, amelyek az egész tót területen ismeretesek, a *gazda*, *oldomás* (áldomás), *rovás*, *bantovat'* (bántani), *choiár* (határ), *chyr* (hír), *d'engl'avy* (gyenge), *bet'ah* (betegség), *sihof* (sziget), *válov* (vályú), *sisak* (sisak), *siator* (sátor), *cizmy* (csizma), *kefa* (kefe), *carovat'* (cserél), *járok* (árok), *t'archa* (teher) stb. Ezek a szavak még a mai irodalmi nyelvben is megvannak, bár most az utóbbi évtizedekben gondosan igyekeztek kerülni a magyar szavak használatát. Egyébként a tót irodalmi nyelvnek tudományos szótára még ma sincs, és így a magyar elemek szerepe sincs tisztázva.

A tót nyelvterület egyébként nemcsak hangtan, hanem szókincs tekintetében is két egymástól jelentékenyen eltérő részre, a nyugati és a keleti tót területre oszlik. A két nyelvjáróterület közül magyar elemek a keleti tótban sokkal erőteljesebben vannak képviselve, mint a nyugati-
ban, bár a számuk itt is tekintélyes. A keleti tótban pl. a közigazgatás kifejezései közül magyarok a *varos*, *birou*, *esküt* (*esküdt*), *orsacki* vagy *solgabirou* (az előbbi az ország a másik a *szolgabíró* átvétele). A foglalkozások nevei közül a magyarból való a *gazda* szón kívül az *alc* (ács), *baiias* (bányász), *juhas* (juhász), *kondás* (kondás), *kertis* (kertész), *sabol* (szabó) stb. Egyéb fogalmi körök közül a *bizovac* (bízni), *bizatovac* (biztatni), *birovac* (bírní), *engedovac* (engedni), *keltovac* (kölneni) stb., vagy pl. *kedvesni* (kedves), *fiók*, *lángos* (lángos), *soudar* (sódar) stb. A magyar kifejezések száma a tót népnyelvben körülbelül hatszázat tesz ki.

A cseh nyelvre gyakorolt magyar hatás nem jelentős, hiszen a csehekkel való kapcsolataink sohasem voltak szorosak. Az a néhány kifejezés, amely utat talált a csehbe (*tábor*, *húsár*, *dolmán*, *bozygán* stb.), majdnem kivétel nélkül a katonai terminológia körébe tartozik s a XVI-XVII. században, a vallásháborúk ideien került a cseh nyelvbe.

Magyar hatás a ruténben. A rutén nyelvre gyakorolt magyar hatás igen jelentékeny. A már más népeknél is kimutatott, az állami szervezet és közigazgatás körébe tartozó szavakon kívül (*varmedja*, *varos*, *vasár*, *valal* «falu», *esküt*, *notarué*, *sougabirou* stb.) alig van olyan fogalomkör, amelyben a magyar szavak egész sorát nem meg találnók. így pl. a különböző foglalkozási ágak közül magyar a *juhas*, *kondás*, *kocis*, *lovas* (*lovász*) szó. Ugyancsak a magyarból való a *mesteriig* (*mesterség*), a *hires* (*béres*), a *sarsam* (*szerszám*), a *napsam* (*napszám*) és a *birtok* is. Sok a magyar elem a népi használati tárgyak nevei között: *fejse*, *bicak*, *buturja* (*bútor*), *d'alou* (*gyalu*), *ciga* «emelő csiga», *kancou* (*kancsó*) stb. Még nagyobb a száma az igéknek és a melléneveknek, mint pl. *bajlovati* (*bajlódni*), *bizuvati* (*bízni*), *bicaluvati* (*becsülni*), *engeduvati* (*engedni*), *keltuvati* (*költetni*), *mentovati* (*menteni*), *sanuvati* (*szánni*), illetve *hamisnyj* (*hamis*), *seginj* (*szegény*), *faradnyj* (*fáradt*), *sajitnyj* (*saját*) stb. Érdekes, hogy a rutén nyelvben az *avadj* «avagy» kötőszó is meghonosodott. Egyébként a kisorozban a halászat terminológiája, legalább is a Tiszán, szinte teljesen a magyarból való, ami azt mutatja, hogy a halászat nem volt rutén foglalkozás. Igya magyarból való a *halas* (*halász*), a *halou* (*háló*), a halnevek közül a *cik*, *pot'ka* (*potyka*), *keseg*, *galóca*, *kecege*, *devirkeseg* (*dévérkeszeg*), *marno* (*máma*) stb.

Magyar hatás a lengyelben. A magyar és a lengyel nyelvterületek soha nem érintkeztek közvetlenül és így kölcsönhatások sem keletkeztek. A lengyelben van mégis két fogalomkör, amely igen erős magyar hatás nyomait mutatja. Az egyik a hadsereg, a másik pedig a juhpásztorkodás.

A magyar-lengyel politikai kapcsolatok során már a XV. században több kifejezés terjedt el a lengyelben a magyarból. Ilyen pl. a lengyel *or szak*, régebben *or sag*, régibb jelentése «ország», ma pedig «díszkíséret». Ugyancsak

már a XV. században került át a *rokosz*, mely ma «lárma, lázadás», eredetileg azonban «királyválasztó gyűlést» jelentett és a magyar *Rákos* mezejének nevéből való. A XVI. században ezek a szavak nagyon megszorodtak, különösen Báthory István királysága idején. Báthory az egész lengyel hadsereget magyar mintára szervezte át, sőt a gyalogság zömét magyar csapatok alkották. Ekkor honosodtak meg az ilyen szavak, mint *katona*, *husar*, *forgo*, *czako* (*csákó*), *szyszak* (*sisak*), *doloman* (*dolmány*), *kepie-niak*, *bekiesza* (*bekecs*), *paiz* stb. Az előjárókat *elearyknak* nevezték, az apródokat *giermekelmek*, a síposokat és dobosokat *szyposznak* és *dobosza-ák* hívták. A nyilván nagyon elterjedt kis székelylovak neve *sekiéli*, a kocsis a lengyelben is *koczysz*, – ez a szó különben messze nyugatra is elterjedt – a vezetőklő pedig *logosz* (*lógós*). Ez a terminológia azonban később a hadseregnek német mintára való átszervezése után legnagyobb részben eltűnt és ma csak a *szer eg*, *szypusz*, *dobosz*, *szyszak*, *tábor* él tovább.

A pásztortermológia magyar szavait főleg a Tátra északi részén lakó úgynevezett goraloknál találjuk. Ezek közül a jelentősebbek a következők: *juhas*, *bojtár*, *gazda*, *rowas*, *sátra* (*sátor*) stb. Egyéb kifejezések közül megemlíthetjük a *haldamas* (*áldomás*), *banovac*, *bantovaó*, *kieltowac* (*költelü*), *hotar*, *hasén* (*haszon*), *kulesza* (*köleskása*), *hajtowaó* (*hajtani*), *baga* (*bagó*), *falatek* (*falat*, *darab*), *hyrny* (*hires*), *kielczyk* (*költség*), *cyga* «emelőrúd, csiga» stb. Ez a terminológia különben nemcsak a lengyeleknél van elterjedve, hanem csekély eltérésekkel megvan a ruténeknél, tótoknál, sőt a morvaországi pásztoroknál is.

A magyar nyelv hatása az oroszra igen csekély. Talán idetartozik az orosz *sátor*. Több magyar kifejezés részben a kisoroszból, részben pedig a lengyelből jutott be a nagy-oroszba. Számuk azonban sohasem volt jelentős (pl. *sisak*, *salas* stb.).

Kniezsa István.

JEGYZETÜK

A magyar nyelv szláv elemeire vonatkozólag még ma sincs összefoglaló tanulmányunk. Az egyetlen e nemű munka, *Mifcfo-eieh: Die slavischen Elemente im Magyarischen* (Wien, 1876) c. műve már régóta nem felel meg a tudományos követelményeknek. A szláv elemeknek nyelvészeti feldolgozása Asbóth Oszkárnak, Melich Jánosnak és részben Kniezsa Istvánnak különböző folyóiratokban (Nyelvtudományi Közlemények, Nyelvtudomány, Magyar Nyelvőr és Magyar Nyelv) megjelent cikkeiben található. Eredményeiket *Gombocz-Melich* a Magyar etymológiai szótárban (megjelent 14 füzetben a *fül* címszóig), valamint *Barcsi Géza* a Magyar Szófejtő Szótárban (Budapest, 1941) foglalják össze. A magyar keresztény terminológia szláv elemeinek rétegződését *Melich János*, Szláv jövevényszavaink I. (Budapest, 1909) és *Nyelvünk szláv jövevényei* (Budapest, 1913) munkák tárgyalják. A földművelésre, állattenyésztésre, az egyes mesterségekre, valamint a házra és berendezésére vonatkozó terminológia szláv kapcsolatairól jó tájékoztatást adnak a Magyarság néprajza I-II. kötetében megjelent megfelelő fejezetek. A szláv hatásról vázlatosan *Höman* Magyar Történet I. kötete ad útmutatást.

A horvát nyelv magyar elemeire nézve 1. *Kniezsa* cikkét a Nyelvtudományi Közlemények XLIX. (1935) kötetének 350-65. lapjain és *Hadrovics Lászlónsbk* összefoglaló tanulmányát (Ungarn und die Kroaten) az Ungarische Jahrbücher XXI. kötet 131-172. lapjain. A tótra vonatkozólag összefoglaló tanulmány még nincs, a magyar elemek összegyűjtése sem történt eddig meg. Tájékozásul *Halász Ignác* «Magyar elemek az észak szláv nyelvekben» című, a Magyar Nyelvőrben (XVII, 1888) megjelent tanulmánya használható. A rutén nyelv magyar elemeit *Bonkáló Sándor* dolgozta fel (Die ungarländischen Ruthenen. Ungarische Jahrbücher I.). A lengyel katonai szókinsnek magyar elemeit *Divéky Adorján* (a Békeffy-Emlékkönyvben) és *Kniezsa István* (a Magyarország-Lengyelország című gyűjteményes munkában) tárgyalja. A lengyel és vele együtt a tót és morva pásztor-terminológiáról *Kniezsa István* írt. «A tót és lengyel költözőkődő pásztorokodás magyar kapcsolata?» címen, az Etnographia-Népelet 1934. évfolyamában.

MAGYAR-SZLÁV IRODALMI ÉRINTKEZÉSEK.

Különböző népek kulturális kapcsolatainak legkézzelfoghatóbb jelenségei az irodalmi érintkezések. Szellemi mozgalmak, egyes korok ízlésbeli változásai egyik néptől a másikhoz legelőször az irodalom síkján jutnak el s egyben az irodalom síkján nyomozhatók a legkönnyebben. Az irodalmi műalkotás talán bármelyik más művészet termékei közül a legkönnyebben árulja el tartalmában és formájában a legközelebbi rokonságát, a tárgy és stílus eredőhelyét.

Az irodalmi érintkezésben az átadó és átvevő szerepét az illető népek kultúrájának foka határozza meg. Már tisztán elméleti alapon meggondolva is valószínű, hogy a magasabb kultúrájú nép irodalmi javai könnyebben jutnak át egy alacsonyabb kultúrájú néphez, mint fordítva. Az előbbi folyamat egész szabályszerű következménye a kultúrértékek kicserélődésének, míg az ellenkező eset inkább csak véletlenekből adódik s legtöbbször egészen a határterületeken fordulhat elő. Az irodalmi érintkezéseket természetesen nagyban elősegítik az egyes népek szoros politikai kapcsolata is.

A magyarság és a szlávok irodalmi érintkezéseit vizsgálva, nem lesz tehát feltűnő, hogyha túlnyomó többségben a magyarságot látjuk az átadó szerepében különösen a szlovákokkal, szerbekkel és a horvátokkal kapcsolatban. Sajnos, ezek a kapcsolatok még részleteikben felderítve nincsenek s ez filológiánknak és irodalomtörténet-

írásunknak egyik legnagyobb fogyatékosága. Amilyen buzgalommal kutatta ugyanis régi filológiánk azokat a hatásokat, amelyek a magyar irodalmat nyugatról érték, éppen annyira megfélekezett annak a nyomozásáról, hogy a magyarság a maga értékeiből mit tudott tovább adni. Éppen ezért a jelen vázlat is csak az eddigi kutatások összegezésére szorítkozhatik és saját kutatásokon csupán a déli szlávok irányában nyugszik, egyebütt kénytelen vagyok csupán röviden utalni más kutatók, mint Sziklay László és Sárkány Oszkár eredményeire.

Amikor a magyarság a Kárpátmedencében kialakította államát, az erősen központi szervezetű keresztény királyságot, nemcsak a politikai rendező' és rendfenntartó szerepét kellett magára vállalnia, hanem azt a kulturális miszsiót is, amely Nyugat és Kelet határán állva rá hárult, t. i. a nyugatróljövő szellemi javaknak a szomszédos népekhez való átszarmaztatását. A magyar-szláv irodalmi érintkezések mutatják, hogy a magyarság mennyiben tudta betölteni ezt a közvetítő' szerepet.

A középkorban az irodalmi érintkezések majdnem kizárólag az egyház keretében bonyolódtak le s a közvetítés folytán latinnyelvű vallásos kódexek, misekönyvek s egyéb liturgikus iratok jutottak el a szomszédos népekhez. Amikor Szent László királyunk megalapította a zágrábi püspökséget (1090 táján), az istentisztelethez és egyéb papi funkciókhoz szükséges legfontosabb könyvek Magyarországról kerültek le. Ezeket még ma is orzi a zágrábi érseki könyvtár s éppen a kitűnő horvát liturgia-professzor, Kniewald Károly kutatásai folytán derült ki róluk, hogy pl. így jutott le Zágrábba a legrégebb, de nem teljes misekönyv, az úgynevezett «Missale antiquissimum», amelyet 1100 táján írtak Hartwig győri püspök számára. Hasonlókorú egy «Benedictinale», amelyről pontosan ki lehetett mutatni, hogy az esztergomi érsek számára készült. A leg-

régibb zágrábi «Sacramentarium» (a XI. század második feléből) a somogy megyei Hahót Szent Margitról nevezett apátságából került le Zágrábra. Bár ezek a kódexek nem egész terjedelmükben keletkeztek Magyarországon, hanem leginkább északfranciaországi származásúak, magyar rétegük azonban kétségtelenül tanúskodik a közvetítés irányáról. Ezek az egyházi irodalmi kapcsolatok a középkor folyamán állandóan tartanak, a XV. századból csak a neves Kálmáncsehi kódexet emelem ki, amelyet Kálmáncsehi Domokos nagyváradi püspök ajándékozott Osvald zágrábi püspöknek.

Ezeknek a kódexeknek eddig még csupán a külső történetét dolgozták fel. A tartalmi kutatás, az egyes szövegek rétegződése és filiációja, amelynek feldolgozását Kniewald most végzi, bizonyára még több magyar-horvát kapcsolatot fog felszínre hozni. Így a későbbi horvát nyelvű egyházi irodalom, különösen az énekköltés magyar vonatkozásaira is fény derülhet, aminthogy a legrégebbi ilyen énekek dallamai és szövegei igen sok hasonlóságot mutatnak a magyar dallamokkal és szövegekkel, így az 1644-ből való horvát nyelvű pálos kódexnek az énekeket tartalmazó legrégebbi rétege is, amely a nyelvi archaizmusok alapján a XV. és XVI. század fordulójára tehető.

A középkornak ezek a kizárólag egyházi alapon történő irodalmi érintkezései a XVI. és XVII. században már a világi irodalomra is áttérjednek. A magyar művelődés s vele együtt az irodalomnak kisugárzó ereje akkor sem szűnt meg, amikor a magyar birodalom a török hódítás csapásai alatt felbomlott. A XVI. században, amikor már az irodalmi műveltségből a polgárisodó szélesebb néprétegek is részt kérnek, a magyar irodalomnak legkedveltebb műfajai a históriás énekek, a feddő és buzdító versek lesznek. Egy-egy változatuk áttérjed a szomszédos szláv népekhez is. A szlovákok átveszik a Szilágyi és Hajmási címen

ismert magyar hősi éneket, a horvátoknál ugyanekkor több magyarból átvett feddő és buzdító ének jelenik meg, mint pl. *Adhortatio Mulierum* és *Cantio de matrimonio*. Az irodalmi kapcsolatok most kezdenek kölcsönössé válni, különösen a horvátokkal, s egy-két horvát motívum felszármazik hozzánk is, így pl. a Bankó leányáról szóló széphistória.

A gazdag horvát és szerb népköltészetnek már ekkor kifejlődtek főbb ciklusai, amelyeknek legnépszerűbb hősei éppen a magyar királyok és hadvezérek voltak. Ennek a népköltészetnek is némi termékenyítő nyomát fedezhetjük fel XVI. századi énekmondásunkban. Tinódi Lantos Sebestyén említi egyik énekestársáról, hogy őt a *rác nemben* a legkitűnőbbnek tartja. Valószínű tehát, hogy énekmondóink között divatos volt a szerb és horvát népdalok mértéke szerinti versszerkesztés. Mivel azonban a horvát és szerb népénekek közül csak egy-kettő maradt fenn ilyen régi lejegyzésben s ezek is a tengerparti költők más műveibe beillesztve, az összehasonlító tanulmányok számára ezen a területen csak igen fogyatékos anyag áll rendelkezésre.

Annál biztosabban nyomozhatók az irodalmi érintkezések a nyomtatásban megrögzített művek körében. A Magyarországgal legszorosabb politikai kapcsolatban álló horvát terület irodalma nem fejlődhetett ugyan olyan kedvező körülmények között, mint a tengerparté, de a XVI. század második felében a Zágráb- és Varasd-vidéki horvátság irodalmi életében is megjelennek a nyomtatott művek. Varasdon a század hetvenes és nyolcvanas éveiben egy kis humanista kör alakul, amelynek írói mjhd erős magyar hatás alatt állanak. A varasdi jegyző, Pergosic Iván nemcsak a Tripartitumot fordítja le, hanem kiadja nyomtatásban Szent István király latin intelmeit is. Vramec Antal kanonok magyar és olasz forrásokból kompilálja világkrónikáját, Skrinjaric Balázs a húsvéti bárányról ír

misztikus fejtegetéseket, s az előszóban megmondja, hogy ezt a művét még magyarországi tanuló korában, iskola-mestere előadásából készített jegyzetek alapján írta. Ezek a nyomtatványok részint a muraközi Nedeliscse faluban készültek a Hofhalter-féle nyomdában, amelyet Zrínyi György tartott fenn, részint Varasdon. Szellemükben már közel állnak a reformáció gondolatvilágához. Maga a reformáció azonban nem tudott elterjedni, az északnyugati vidékeken, ahol magyar hatásokkal lehetne számolni, egyetlen protestáns jellegű mű sem maradt fenn. Csak másodkézből tudjuk, hogy a muraközi Bucié Mihály katekizmust és bibliafordítást adott ki, de ezek az ellenreformáció idején megsemmisültek.

Az ellenreformáció szellemi áramlata ismét kisugárzott a szomszédos népek felé. Pázmány s a köréhez tartozó írók, mint pl. Káldi György művei a magyar nyelvhatáron túl is éreztetik hatásukat. Pázmány Kalauzából két szlovák fordítás is készült, de mindkettő kéziratban maradt és, sajnos, még ma is feldolgozatlanul hever. A zág-rábi püspök, Petretic Péter 1651-ben Pázmány példájára hivatkozva, készített el egyházmegyéje számára az evangéliumok fordítását. A fordító, a tudós jezsuita atya, Krajacevic-Sartorius Miklós a Vulgata szövege mellett Káldi bibliafordítását is figyelembe vette. Helyesírását pedig, mint maga mondja a függelékben, teljesen Pázmány helyesírása szerint alakította. A század végén egy ismeretlen nevű horvát jezsuita atya fordítja le gróf Esterházy Pál pietista művét «Az Boldogságos szűz Mária Szombattyá»-t horvátra «Szobotni kinch» címen és a fordítást Nádasdynó gróf Dráskovich Mária Magdolna adja ki.

Ilyen irodalmi átvételek sohasem a véletlenből adódnak és nem voltak véletlenek művei magyar-horvát viszonylatban sem. A magyarnyelvű irodalom termékei (hogy

a magyarországi latin művekről ne is beszéljek) minden időben rendszeresen átlépték a Drávát és lehatoltak majdnem a tengerpart északi részéig. A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában és az Országos Levéltárban őrzött régi horvát könyvtárkatalogusok beszédesen tanúskodnak erről az irodalmi expanzióról. Akár a lepoglavai vagy szveticei pálosrendház, akár a zágrábi vagy pozsegai jezsuitakolostor könyvtárát nézzük, Pázmány, Káldi, Tarnóczy István vallásos műveit mindenütt megtaláljuk. De ott vannak Molnár Albert és Páriz-Pápai szótárai is, vagy akár a régi magyar grammatikák.

Ugyanekkor a horvát irodalom termékei is eljutnak Magyarországra. Ismeretes, hogy Zrínyi Miklósnak a Szigeti veszedelem megírásánál eg3dk főforrása a zárai horvát katonaköltőnek, Karnarutié Bernátnak kis eposza volt. S amint Zrínyi maga említi hőskölteménye előszavában, horvát krónikákból merítette azt az értesülését, hogy Szigetvárnál a török szultán Zrínyi kezétől esett el. Az irodalmi érintkezéseknek beszédes példája az, hogy Zrínyi Miklós művét öccse, Péter fordítja le horvátra, s ezáltal szinte körforgásszerű utat tesz meg a két nemzet sorskérdéseit egyaránt érintő eposzi tárgy.

A XVII. század magyar irodalmából azonban nemcsak a legkiemelkedőbb alkotások találnak olvasókra a magyar nyelvhatáron túl, hanem, ami az irodalmi érintkezések intenzitására talán még jellemzőbb, néhány másod- és harmadrendű író művei is. Így Nyéki Vörös Mátyásnak, a XVII. század egyik szerénytehetségű, de igen népszerű költőjének *Dialogusa* (a test és lélek vitája) egy ismeretlen horvát költőben talál tolmácsra, ugyancsak tőle fordítja a *Tintinnabulum tripudiantjum* című munkát (az ember négy utolsó dolgát, a halált, ítéletet, poklot és mennyországot megéneklő költeményt) Magdalenic Mátyás horvátra, aki egy másik szerény költőnknek, Szentmártoni

Bodó Jánosnak a bibliai tékozló fiúról szóló terjengős históriáját is kiadta horvátul.

Mindezek a XVI. és XVII. századi igen élénk magyar-horvát politikai kapcsolataira vezethetők vipsza. Mivel a két nemzet a török elleni közös harcban egymásra volt utalva, nemcsak politikai magatartásban és nemzeti érzésben lett szinte eggyé, hanem kultúrában is egymáshoz hasonult, így a magyar és horvát irodalmi életben nemcsak ilyen konkrét átvételeket lehet megfigyelni, hanem számtalan párhuzamosságot is. Amint a magyar irodalomban pl. a felvilágosodás képviselői az idegenben élő testőrök, Bessenyei és köre, éppen úgy ébreszti fel a határörvidéki horvát tisztben Relkovic Mátyás Antalban frankfurti fogsága s általában a Nyugattal való találkozás azt a vágyat, hogy szűkebb hazáját, Szlavóniát európai színvonalra emelje. Hasonló körülmények között indult meg a szerbeknél is az irodalmi öntudatosodás folyamata. Itt a világjáró Obradovic, mint a hallei egyetem hallgatója, ébred rá először népe szellemi elmaradottságára s ettől kezdve egymásután adja ki műveit, amelyekben elsőnek hangoztatja azt az elvet, hogy a nép számára nem az egyházi szláv nyelven, hanem az igazi népi nyelven kell írni.

A XVIII. században a magyar irodalom sokat veszített lendületéből és expanzív erejéből. A század hetvenes éveiiig nem is volt olyan megmozdulás, amely a magyar szellemi termékeket a magyar nyelvhatáron túlra is elvitte volna. Csak a hetvenes években kezdi a magyar irodalom újra visszanyerni azt a szerepet, amelyet a szomszédos népek szellemi életében a XVI. és XVII. században játszott. A nemzeti eszme feltámadásának előestéjén, még mielőtt a politikai harcok a magyarságot és a vele sorsközösségben élő népeket egymással szembefordítanák, szólal meg egy horvát költő, akinek szellemi fejlődésére

döntő hatással volt magyarországi tartózkodása és aki az egykorú magyar művelődést teljesen magáévá tudta tenni. Katancsich Péter Mátyás ez, a szalvóniai ferences barát, a későbbi pesti egyetemi tanár. Katancsich költői egyénisége akkor kezdett kibontakozni, amikor őt rendje 1778-ban Budára küldte egyetemi tanulmányokra. Itt belekerült a magyar irodalmi élet sodrába s természetesen a deákos költői iskola hatása alá került. Maga mondja, hogy a budai évek alatt alakult át teljesen költészete Szerdahelyi Györgynek, a tudós jezsuita professzornak esztétikai irányítása mellett. Költeményei általában alkalmi ódák, ma már irodalomtörténeti dokumentumokká fakultak, s jelentőségüket nem is tartalmuk adja meg, hanem formájuk, amely szinte egyedül áll a horvát irodalomban. Katancsich a^k mi deákos iskolánknak magyar időmértékes költői gyakorlatából kiindulva, a horvát irodalomban is meg akarta honosítani a görög és latin metrumokat, csakhogy prozódiaját nem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozására alapította, hanem magyar mintára, a hosszúság és rövidsége. Ez az eljárás kevésbé felelt meg a horvát nyelv természetének. Fennmaradt Katancsichnak egy magyarul írt ódája is, de ez, sajnos, azt mutatja, hogy nem bírta tökéletesen a magyar nyelvet. A mind a szlovák, mind a horvát irodalomban tapasztalható eddig tárgyalt magyar hatásokat a szoros politikai és vallási kapcsolatok s az érintkező kultúrák hasonlósága tette lehetővé. Egészen más volt azonban a szerbség helyzete. A szerbeket a középkorban egész állami berendezkedésük és egyházi szervezetük Bizánchoz kötötte s így a kulturális indításokat is túlnyomó többségben onnan kapták. Olyan középkori irodalmi kapcsolatoknak, mint amelyeket magyar-horvát viszonylatban felvázoltunk, a szerbség felé semmi nyomuk sincs. A szerb papság, de különösen a szerzetesség, amely a XVIII. Századig

a szerb írásbeliség kizárólagos hordozója volt, teljesen az orosz egyházi irodalom befolyása alatt állva, természetesen nem tarthatott fenn élénk szellemi kapcsolatokat a magyar papsággal s így kulturális indításokat sem kaphatott erről az oldalról. Mihelyt azonban a szerb irodalom nemcsak liturgikus szövegek másolgatására, szentek élelteinek írására vagy szüksézávú évkönyvek összeállítására szorítkozik, hanem a XVIII. század első évtizedeitől kezdve megjelennek a világi irodalmi műfajok is, azonnal utat találnak a magyar hatások.

Az első literátus világi ember a XVII. és XVIII. század fordulóján Brankovic György gróf, aki az újkori szerb irodalom kezdetét jelenti. Erdélyi származása és az erdélyi fejedelemnek tett tolmácsi és diplomáciai szolgálatai révén szoros kapcsolatba került a magyar kultúrával. Népe múltját tanulmányozva, irodalmi műveltségét legkülönbözőbb történeti munkákból merítette, amelyek között első helyen álltak a magyar történetírók. A felszabadító háborúk idején 1689-ben játszott kétes politikai szereplése miatt Bécsben majd Égerben élt internálva és ekkor írta nagyterjedelmű krónikáját szlaveno-szerb nyelven. A szerb történetírásnak ez az első kísérlete a valóságnak és mesének sajátos vegyülete s a legkülönbözőbb források pusztá kompilációja. A magyar történeti munkák közül főforrásai Bonfini és Istvánfi, s ezekből gyakran száz oldalra terjedő részleteket ír ki. Hasonló magyar hatások fedezhetők fel a XVIII. század végén egy másik szerb történetíró, Eajic János munkásságában. Négykötetes művében a szerbek, horvátok és bolgárok történetét írja meg s nála is a különböző források között elsőrendű fontosságúak Bonfini, Baksay, Istvánfi.

Mindezek az irodalmi érintkezések a XVIII. és XIX. század fordulójáig öntudatlanul folytatódnak. Ekkor azonban a romantika s a vele kapcsolatban feltámadó nemzeti

eszme az egyes népekben kulturális öntudatot is ébreszt, s innen kezdődik az egyes irodalmak öntudatosodása és a szépirodalom becsének megnövekedése. Kis nemzetek írói igyekeznek olyan műfajokat és műformákat meghonosítani, amelyeknek addig kevés hagyománya volt irodalmukban, mint pl. tragédia, nagy eposz és hasonlók. Herder nyomán az érdeklődés a primitív életformák között élő népekre s egyúttal a népköltészet felé is irányul, s így kerülnek egyszerre a szerb népénekek az európai irodalmi érdeklődés középpontjába. Nem kisebb szellem, mint maga Goethe is segít bevezetni a szerb népdalokat az európai irodalomba. A mozgalom nálunk sem maradhatott visszhang nélkül. Kazinczyék korában a tudatos művészi formakeresés folytán a szerb énekmondók tipikus formája, a tízszótagos trocheusi sorokból álló rímtelen elbeszélő alak, az úgynevezett «szerbus manjr» nálunk is meghonosodik. Vörösmartynk egyik legbájosabb elbeszélő költeményét (Hedvig) ebben a formában írta.

Ilyen példa természetesen kevés akad, amikor a magyar irodalom vesz át tárgyat vagy formát valamelyik szomszédos szláv néptől, úgyhogy az ilyen átvételek nem tudtak hagyománnyá fejlődni, inkább csak a véletlen találkozás eredményei. A magyarság továbbra is az átadó szerepét tartja meg. Sőt a magyar irodalom a kulturális öntudatosodás idejétől fogva még inkább az átadó és közvetítő szerepre tudott vállalkozni a Kárpátmedencében. A politikai viszonyok különböző alakulása folytán azonban ez az irodalmi érintkezés nem volt minden irányban egyforma, és némely vonalon törés is mutatkozott.

A legfeltűnőbb elhidegülés a magyar-horvát viszonyban következett be. A Gaj-féle illirizmus a fiktív délszláv egység érdekében tudatosan igyekezett kiirtani a horvát lólekből mindazt a politikai és kulturális szimpátiát, amely a sok évszázados államközösség folytán a magyarság iránt

kifejlődött és amelynek számtalan megnyilatkozása található a régi horvát irodalomban, s az új irodalmi nyelv és helyesírás sem volt mentes minden magyarellenes éltől. A zágrábkörnyéki kij-horvát dialektus, amely számos magyar elemet tartalmaz, kiszorult az irodalmi használatból, ugyancsak kiszorult ennek a régi irodalmi nyelvnek helyesírása is. Gaj ideje óta szinte azt lehetne mondani, hogy a horvátság a Drávánál áthághatatlan kulturális falat vont maga elé. Irodalmi minták jöhettek német, cseh, orosz földről Horvátországba, de a régi sokrétű magyar kulturális indításokat mintha elvágták volna. A horvát klasszikusoknál, mint a költő Preradović és Mazuranic, a regényíró, Senoa és Babic-Djalski, nyoma sincs az egykorú magyar irodalom hatásának, de, sajnos, annál több a magyarellenes hangulatkeltés.

Más volt a helyzet szerb és szlovák részen. A magyarországi szerbek az egész XVIII. században és a XIX. század nagyobbik felében is az egész szerb nemzetnek kulturális úttörői voltak, s mivel őket nem választotta el olyan politikai határ a magyarságtól, mint a horvátokat, a kulturális öntudatosodásuk folyamán is egyik főforrásuk a magyar kultúra marad. Ismeretes, hogy a szerb színjátszás magyar példa nyomán Pesten indul meg. A szerbek első kulturális intézménye a Matica Srpska létrejöttének 1826-ban a magyar akadémia alapítása szolgált mintaképül. A századforduló óta hatalmasan fellendülő magyar irodalom a hazai szerbséget is meghódítja. A pesti szerb ügyvéd, Vitkovics Mihály szerbül és magyarul egyaránt érdemes írói munkásságot fejt ki és mindjárt közvetítő szerepre is vállalkozik. Lefordítja Kármán József bájos regényét, a Fanny hagyományait «Spornen Milice» címen s ezzel igen kedvelt olvasmányt ad a szerb közönség kezébe. Az Egyetemi Könyvtár kéziratára őriz egy versgyűjteményt egy kevésbé ismert szerb költőtől, Paciétól,

akinek a versei között néhány magyarnyelvű is található. Az egyik legérdekesebbnek címe: «Berzsenyi olvasásakor».

Amikor a magyar irodalom a forrongás és iránykeresés korszaka után időtálló klasszikus műveket terem, ezek minden időben legfőbb mintái lesznek a szerb irodalomnak. A magyar-szerb kapcsolatok ápolásában a XIX. században főérdeme volt a kitűnő szerb költőnek, Zmaj-Jovanovic Jánosnak. Klasszikus műve Arany Toldijának fordítása, ezenkívül számos más verset fordított Aranytól és Petőfitől és ezeket olyan művésszel szólaltatta meg anyanyelvén, hogy némelyike szerb népdallá vált, mint pl. Petőfi verse: Falu végén kurta kocsmá. Ugyanő elsőnek szólaltatta meg Madáchot szerbül, de ezzel nem volt olyan sikere, mint a Toldival. Ennek magyarázata az, hogy a teljesen lírába és epikába született költő nem tudta beleélni magát Madách drámai feszültségű nyelvébe s eredeti formát kibővítve, fordítását terjengőssé tette. Azóta az Ember tragédiájának két szerb fordítása is jelent meg, amelyek közül a legfrissebb, Stefanovic Svetislav kitűnő költő műve, Madách végleges tolmácsolásának tekinthető.

A szentendrei születésű szerb regényírón, Ignjatovic Jakabon erősen érződik Jókai hatása; őt különben a szerbek maguk nevezték el szerb Jókainak. A szerb irodalomban a világháború előtt különösen az érdekes újvidéki tanárköltő, Branëic Blagoje volt lelkes népszerűsítője a magyar költőknek. «Magyar virágoskertből» (iz madjarskog perivoja) című kis antológiája Berzsenyi, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Petőfi, Arany és Gyula j Pál legszebb költeményeinek sikerült fordításait tartalmazza.

Hasonló körülmények között alakultak a magyar-szlovák irodalmi érintkezések, bár szlovák részről kevesebb ilyen konkrét hatás mutatható ki, sok esetben a meglepő hasonlóságok az azonos feltételekből és párhuzamos fejlődésből magyarázhatók. Magyar hatás nem is annyira

a műalkotásokban tapasztalható, mint inkább egyes irodalmi mozgalmak elindításában. A pánszlávizmus közép-európai formája Magyarország talajából nőtt ki. A pesti lutheránus tót hitközség papja, Kollár János az előharcosa ennek a kezdetben kulturális, később határozott politikai programmal fellépő mozgalomnak s jellemző, hogy itt Pesten alakítják ki az összetalálkozó szlovák, szerb, horvát kultúrmunkások a szláv közösség öntudatát.

Az öntudatosuló szlovák irodalom fokozatosan szakít a régi cseh vallásos irodalom hagyományaival, s Bernolák és Stúr működése folytán kialakul az önálló szlovák irodalom, amely a szlovák nyelvet igyekszik irodalmi fokra emelni. Bernolák iskolájának szellemében írja Holly romantikus eposzát Svatoplukról. A tárgyválasztás és a művészi felfogás már teljesen az új irodalmi divatot tükrözik, csak a forma klasszikus. A romantikának múltba fordulása, a kis népekre jellemző lázas keresése a nagy nemzeti múltnak Holly korában nálunk már hosszú hagyományokra tekinthettek vissza. Tudjuk, hogy Csokonai is tervezett egy eposzt Árpádról, kezdősorai fenn is maradtak. Aranyosrákosi Székely Sándor, Pázmándi Horváth Endre, Czuczor Gergely mind próbálkoztak azzal, amit igazi művészi magaslatra csak Vörösmartyknak sikerült emelni. Aligha lehet véletlen, hogy éppen ebben a korban Holly is a messzi múltba megy vissza költői tárgyért. Ha konkrét egyezések vagy magyarból való átvételek művében talán nem is mutathatók ki, az eposzi tárgy kultusza benne volt az akkori magyar irodalom levegőjében.

Az az újpetrarkista hullám, amely Európán a múlt század 30-as éveitől kezdve végigvonult s új lírai hangot és új, olaszos versformákat hozott, majdnem minden-kis nép költészetében valamiképp nyomot hagyott. Nálunk Kisfaludy Sándor Himfyje ennek a divatnak terméke, és sok rokonságot mutat vele a szlovák Sládkovic Mari-

nája, amint ennek a költőnek Detvan című elbeszélő költeménye Mátyás király idejének felidézésével s a parasztfiúból vitézzé lett főhős megrajzolásában igen sok hasonlóságot mutat Arany Toldijával.

Sokkal konkrétebb kapcsolatokat mutat a magyar irodalommal egy másik kiváló szlovák költőnek, Hviezdoslávnak munkássága, akit műfordításai, különösen Madách tolmácsolása honorálásaként a Kisfaludy-Társaság is tagjai közé választott. Hviezdoslav alapján a mi Aranyunkkal párhuzamos jelenség, a rokon magyar költőtől nemcsak költői tárgyakat (Fülemile, Eachel siralma, Tetemrehívás) kölcsönöz, hanem egész költői magatartásával is azt bizonyítja, hogy még aki politikailag szemben is állt a magyarsággal, szellemi téren a Kárpát-medence egységébe tartozott. Ugyanezt lehetne mondani a szlovák elbeszélőkről is.

Petőfi észak feié nemcsak a nyelvhatáron, hanem az országhatáron is túljut. A cseh Neruda számos ösztönzést kapott tőle. A szerbek felé Petőfit is, mint Aranyt, legkiválóbb költőjük, Zmaj Jovanovic János, népszerűsítette.

A felvázolt magyar és szláv irodalmi érintkezésekben általában a magyarság játszotta az átadó szerepét, a XIX. században azonban Puskin korától fogva felemelkedik a nagy nyugateurópai irodalmak rangjára az orosz is, s ettől kezdve a magyar irodalomban a német, francia stb. mellett számolni kell az orosz hatással is. Ez természetesen meg sem közelítheti a nyugati irodalmaktól kapott konkrét hatásokat és ösztönzéseket. Egyrészt magának az orosz irodalomnak az európaizálódása is csak nagyon későn, a XVIII. században ment végbe, és így a világi irodalom műfajainak hagyományai még itt is nagyon frissek voltak, másrészt a nyelv i nehézségek miatt sem fejlődhettek ki nagyobbarányú érintkezések. Maga Puskin is, a század húszas és harmincas éveinek költője, csak akkor válik

nálunk igazán ismertté, amikor Bérczy Károly az Onyegint művészi tolmácsolásban megszólaltatja. Hatását csak a század nyolcvanas és kilencvenes éveiben figyelhetjük meg, amikor a verses regény felkapott divatja Vajda Jánost, Fejes Istvánt s néhány más költőnket is befolyásolja. Az orosz irodalom különben mindig kerülő úton jutott hozzánk. Lermontovot, Tolsztojt, Dosztojevszkit közönségünk előbb olvasta német vagy francia fordításban, mint magyarul. S ha a regényíróknak valami hatása fel is fedezhető, a költők Puskin kivételével alig váltak ismertté. Az orosz irodalmat s a benne mutatkozó orosz életet alapjában véve mindig idegennek érezték nálunk.

A világháború és a vele kapcsolatos, politikai és kulturális megrázkódtatás sok tekintetben megszakította azokat az irodalmi kapcsolatokat, amelyek a magyarság és a szomszédos szláv népek között fennálltak. A szlovákok és a hazai szerbek idegen, sőt ellenséges államokba kerültek, s így a mélyebb szellemi összeköttetés lehetőségei megszűntek.

Ennyire kedvezőtlen körülmények ellenére is azonban azt látjuk, hogy a magyar Ady utat talál magának a szomszédokhoz. A szlovák költő, Marko Vojtech 1934-ben válogatott verseinek fordítását adja ki s a harmincas évek szlovák lírájának egyébként is egyik fő mintája Ady lett. Nemrégén kaptuk a hírt, hogy azóta újabb Ady-kötet jelent meg szlovákul a kitűnő költő Lukac Emil Bolesláv tolmácsolásában. A jég mintha némileg a horvátok felé is megtört volna, a legerősebb tehetségű élő horvát író, a magyar katonai akadémiát végzett Krleza költészetén ugyancsak érezhető Ady hatása.

Ezekkel a kiemelkedő irodalmi érintkezésekkel szemben, amelyekben újra csak a magyarság játszotta az átadó szerepét, a mélyebb kulturális közeledésre, a közönség szélesebb rétegeinek szánt irodalmi termékek megismerte-

tésére most már tőlünk indultak meg az első lépések. Az az intézményünk, amely a múltban a nemzetiségeink nyelvén a legtöbb művet adta ki, az Egyetemi-nyomda nemrég reprezentatív szerb, horvát és szlovén írók egy-egy legjobb írását jelentette meg sorozatban. Tudományegyetemünk bolgár lektora, Boikliev Dimó, a bolgár költők antológiáját adta ki, Pappné Tarczay Gizella fáradhatatlan tolmácsa a horvát és bolgár irodalomnak. Igazán intenzív szellemi kapcsolatok ápolására a szomszéd népekkel azonban csakis a jelen háború befejezése után kerülhet sor.

Hadrovics László.

IRODALOM.

Kniewald, Dragutin: Zagrebacki liturgijski kodeksi XI-XV. stoljeca. Codices liturgici manuscripti Zagrebienses a saeculo XI. usque ad finem s. XV. (Zagreb, 1940). – *Hadrovics* László: Ungarn und die Kroaten (Ungarische Jahrbücher, 21., 1941). – *Skerlic*, Jovan: Srpska knjizsvnost u XVIII. veku (Beograd, 1923). – *Polit* Vladislava: Petőfi a szerbeknél (Újvidék, 1912). – *Popovics* Lázár: Zmáj-Jovanovics János dr. és a magyar költészet (Budapest, 1913). – *Sárány* Oszkár: A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja (Apollo, 4., 1938). – *Sziklay* László: Sládkovic András (DebreceniSzemle, 14., 1940). – *Sziklay* László: Hviezdoslav (Archivum Europae Centro-Orientalis, 7., 1941). – *Sziklay* László: Die Entwicklung der slovakischen Literatur (Ungarische Jahrbücher, 21., 1941). – *Vlcek*, Jaroslav: Dejiny literatury slovenskej (Turc. S v,-Martin, 1923). – *Steter* Lajos: Új tót elbeszélők (Magyar Szemle, 7., 1929).

MAGYAR-SZLÁV NÉPRAJZI KAPCSOLATOK.

I. *Ihn Rusta* (900 körül) arab történetíró a Don és Dnyeper között tartózkodó IX. századi magyarokról a következőket írja: «A velük szomszédos szláv fajú népek felett uralkodnak s őket termékekből álló nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik...» Lényegileg hasonlóan ír a perzsa *Gardizi* (1050 körül). A magyarság tehát a délorosz sztyeppéken szláv népeket meghódítva gazdasági életükbe is beleavatkozott. Amikor *Ibn Rusta* azt írja, hogy a «szlávokat nehéz adókkal terhelik, ez azt is jelenti, hogy a szlávoknak gazdálkodásukat a hódítók igényeinek szolgálatába kellett állítani. A Meotisz vidékén a téli szállások körül kialakuló földművelést a magyarok rabszolgáikkal végeztették el. Ez semmiesetre sem volt jelentéktelen, erről tanúskodnak bolgár-török jövevényszavaink (búza, eke, sarló stb.) s közvetve ezt bizonyítják a kazáni ásatásoknál előkerülő XI. századi óbolgár mezőgazdasági eszközök is.

A történeti érintkezések magukkal hozzák, hogy már a IX. században beszélhetünk magyar-szláv néprajzi kapcsolatokról. A magyar szolgálatban álló szlávok műveltségébe szívódtak fel magyar néprajzi elemek. Így az óbolgár, és ómagyar sarlók formájával megegyeznek a keskeny, gyengén hajlított pengéjű, fogazott élű orosz sarlók s kapcsolat mutatható ki a magyar és délorosz viselet között is. Györffy István arra mutat rá, hogy «az alföldi fodrosaljú

ködmön, az oldalt gombolós bőrmelles, a szűrköpenyeg, a prémes kalpag Délország felé utal bennünket. Mivel ősi népi felsőruhadarabjaink legfontosabbjainak bolgár-török neve van s ezen nevek közül több az orosz nyelvben is él, valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy úgy a magyar, mint a délorosz viselet bolgár-török hagyományokat őriz és ezen a réven rokon». A ruházatkodás anyagának feldolgozási köréből is említhetünk egy feltűnő egyezést. A magyar kenderdörzsölőkhöz (1. kép) és bőrpuhítókhoz hasonló szerszámot (*mjalo*) használnak Ukrajnában. Közöttük a kapcsolat csakis a délorosz sztyeppéken megforduló magyarsággal magyarázható. Néprajzilag is figyelememrélto, hogy az orosz *saterz* a magyar sátor szónak IX. századi átvétele. A szó átvételével az oroszok bizonyára megismerkedtek a magyar sáterművességgel is és a sátrakat vesszőből, nádból, sárból készült egyszerű kerek melléképületek építésével utánozhatták. A magyar sátorépítés mindenesetre feltűnt az oroszoknak, mert 898-ban a Dnyeperhez érkező magyarok sátrait említi az orosz évkönyvek Laurentius-féle kéziraia (1377) is. A honfoglalás előtt a déli nagyoroszok «sárból épült vagy sárral megtapasztott» épület emelését is megtanulták a magyarságtól, szemben az orosz ácsolt boronaházzal, az *izbâvsA*.

Természetesen a műveltségi javak kicserélődése kölcsönös. Jankó J. vizsgálataiból tudjuk, hogy a magyarság a halászszerszámok egész sorát vette át az oroszoktól. így a bokor, turbuk, botló és gyérhálót, a marázsahálót, a pirityhálót stb. Feltűnő, hogy ezek a mai napig fennmaradtak és használatban vannak. Ez azonban nem a műveltségi hatás jelentőségét bizonyítja, hanem a halászat tulajdonságainak következménye. A halászeszközök sokkal kevésbé vannak változásnak, alakulásnak kitéve, mint más ősfoglalkozási ágak szerszámanyaga.

Amikor a magyarság a délorosz sztyeppéken szláv rabszolgákkal műveltette földjét vagy halásztatott, ez nem jelent szláv műveltségi hatást, hanem magyar gazdasági fölényt, emberekkel való bánnitudást és emberek megfelelő alkalmazását. Az ilyen gazdasági alárendeltség azután természetesen mindkét nép műveltségében kuli úrjavak kicserélődését eredményezi.

II. A honfoglaló magyarság a homokos pusztákat, az aljnövényzetnélküli bükk- és fenyőerdős területeket elkerülve, a Kárpátok medencéjének pásztorkodásra, halászatra alkalmas belső területeit kezdte megszállni a IX. század végén. A Nagy- és Kisalföldön, a Mezőföldön és az erdélyi Mezőségen találjuk a X., XI. századi magyar településeket. A szlávok, néhány szigettől eltekintve, a peremvidékeken helyezkedik el, ahol elsősorban földműveléssel foglalkozik.

A déli és északi szláv műveltségi területek között az egészen eltérő alkatú magyar kultúrterület foglal helyet. Ezt elsősorban a pásztorkodás, az állattenyésztés függvényeként jelentkező földművelés és a halász-pákász életforma jellemzi. Szellemi alapjait a sámánizmusba visszanyúló táltoshit nyomán rajzolhatjuk meg. Ma is kimutatható vezérvölgyeletei: a bagoly animisztikus jelentősége, az égitestek fogyatkozásának a lelkek beavatkozásával való magyarázata, népmeséink keleti típusú sárkányalakja, az uralaltáji mítoszok emlékeit őrző néhány mesetípusunk s a múltból idesorolhatjuk a lovastemetkezés szokását. Szellemi organizmusához tartozott a totemizmus és a karizmatikus-teokratikus uralkodói intézmény.

A szjávok műveltsége teljesen más. Föld- és mocsárvárai körül egyszerű sövény- és boronaházakban tanyázva földművelést folytatnak, a nyílt síkságra nagyobb tömegben nem igen merészkednek ki. Ha új szántóföldre van

szükségük, inkább a hegyek felé húzódnak s az erdőt égetéssel irtják. Előljárnak a juh- és disznótartásban, sok méhük van s ezenkívül halászzattal is foglalkoznak. Gazdálkodásukat elősegíti a nagycsaládrendeszer. Már megismerkedtek a keresztyénséggel, de szellemi világukban jelentékeny szerepe van az Ősi szláv animisztikus világképnek, a természeti szellemekben való hitnek. Az egyes törzsek összetartozási tudata csekély s expanzív katonai és politikai erővel nem rendelkezik. Korábban, amilyen szívesen harcoltak gyalogosan az avar és bolgár seregek mellett, ugyanolyan jó földművelők a magyarok körében.

A különböző műveltségi alkat ellenére a magyarok szokásai nem maradtak idegenek a szlávok előtt. Megragadta őket a nomád magyarság életformája s annak nem egy mozzanatát átvették, utánozták. Theotmar salzburgi érsek és suffraganeusai 900-ban IX. János pápához levelet küldenek, amelyben tiltakoznak a morva-szlávok vádjá ellen, hogy ők «egy értelemben a magyarokkal kutyára vagy farkasra s más iszonyatos és pogány dolgokra tettek volna esküt s kötöttek volna egyességet...» Theotmarék azután megírják a morva-szlávokról, hogy «ők maguk voltak azok, akik a nekünk hamisan tulajdonított dolgot elkövették, ők voltak, kik a magyarok nagy sokaságát magukhoz vették s az ő szokásuk szerint keresztyéneiknek fejét teljességgel lenyírták és reánk keresztyénekre uszították.»

A szlávok beolvasásának néprajzi részletei nem ismeretesek. Valószínű, hogy mint földművelő szolganépség lassan szívódott fel a magyarságba. A földrajzi, társadalmi és gazdasági viszonyoknak megfelelően új fogalmakat, szavakat, tárgyi és szellemi jelenségeket vett át tőlük a magyarság, de azokat műveltségi alkatába teljesen beolvasztotta és magyarrá tette. Ennek eredménye néphagyományainknak az az ősi rétege, amely nemcsak az

országban általános, hanem Keleteurópában, sőt egész Európában is (pl. a zivatar elűzése földbeszúrt sarlóval, fejszével, meztelenül végzett védekező és termékenység varázslatok stb.): Népszokásainknak, hagyományainknak ebben az ősi rétegében olyan elemeket is találunk, amelyek szálaai a szlávzágon keresztül az ősi európai kultúrtaalajba vezetnek, de ugyanúgy iránymutatók Kelet felé is. Ilyen pl. a tűz tisztító jelentősége.

A földrajzi és gazdasági viszonyoknak megfelelően a szlávzáág révén ismerkedik meg a magyarság a széna-munkálatokkal, a honfoglalást követő első századokban új kemeneeformák használatát, háztetők (szelemenes tető) emelését, ételek készítését tanuljuk el a szlávzáágtól, amint azt szláv jövevényszavainkból sejhethjük.

Mivel néhány idetartozó problémára fejtegetéseink összefoglalásánál visszatérünk, vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy a magyarság és a vele közvetlenül érintkező szláv népcsoportok között milyen műveltségi mozgalmakat, átvételeket és átadásokat láthatunk ma, s milyen történeti múltjuk van azoknak.

III. Nézzük először a néprajzi kapcsolatokat magyar-délszláv érintkezőterületen. Kultúr-morfológiailag itt sokkal feltűnőbb tanulságok adódnak a Dunántúl déli részén, mint a Bácska és Bánát egyes nemzetiségű területén.

A Bácskában, Bánátban a magyar, szerb, bunyevác, sokác és német lakosság belterjes mezőgazdálkodást folytat s így a gazdasági feltételei sincsenek meg annak, hogy ezen területek s az Alföld jellegzetes állattenyésztő műveltsége között nagyobb területeket átszövő, műveltségi mozgalmak formájában jelentkező néprajzi kapcsolatok jöjjenek létre, bár bizonyos átvételek és átadások voltak. így pl. a sokácok magyar eredetű állatnevei a magyar gazdasági érdekkörben való élésről tanúskodnak. A szerb, bunyevác és sokác férfiak viseletében igen jelentékeny

magyar hatást vehetünk észre. Ilyen a szűr és suba, a báránybőr sipka, a bő gatya, a magyar szabású szűk zsinóros nadrág- és a csizma viselete. A magyar fedeles bocskor Szeged környékéről terjedt le a Száváig. Ezzel szemben a magyar női viseletben délszláv,, nyomokat vehetünk észre, amilyen Érsekcsanád környékén a fej elfátyolozása és a fátyoltűk alkalmazása,, a derékon alul érő s alul kiszélesedő férfi és női kabátfélék. (kankók, condrák) viselete, a pénzből készült nyakékszerek (lázsiások) és régebben Kalocsa vidékén az ú. n. csöcsös harisnyák kedvelése.

Mindezek azonban inkább helyi jelentőségűek. De látunk, olyan műveltségi áramlatokat is amelyek révén a Magyar Alföld egyes népi termékei mélyen nyomultak a Balkán felé. Jelentős magyar kultúrhatás bontakozik ki előttünk akkor, ha az alföldi népi-kerámiának délszláv területek felé irányuló áramlását nézzük. A hódmezővásárhelyi tálások edényeit nemcsak Temes, Torontál és Bácsbodrog megyébe vitték szét, hanem Szlavóniába, Szerbiába is. Boszniába, Szerbiába kerülnek el a mohácsi fekete korsók. Az 1700-as évek elején komáromi, győrszigeti edényt és tulipános ládákat is visznek a Balkánra, szárított és sózott halat Csongrádból Szlavóniába.

A Dunántúl déli és nyugati részének kultúrmorfológiája igen bonyolult. Szláv-magyar viszonylatban nemcsak magyar-horvát kapcsolatokkal kell számolnunk, hanem szlovén jellegű műveltségi hullámmal is.

A Dráva és Duna nem akadály a néprajzi jelenségek áramlásának. A boszniai és horvát házban magyar műveltségi hatás révén alakult ki még a XVIII. század előtt a kályhás szoba. Gavazzi M. horvát etnográfus részletesen kifejti, hogy Szlavónia, Horvátország északi és északkeleti részén a magyar népi műveltség nagyban befolyá-

solta a horvát népi kultúrallományt. Főleg sok viselet-darab került át a magyaroktól a horvátokhoz. így a csizma, amely déli horvát népcsoportoknál (Lika) is megtalálható s a *hekes*, *menten*, *kudmen* és *kepenjek* nevű felső ruhadarabok. Zágrábtól nyugatra a díszes *kepenjek* esküvőkön a vőlegény és menyasszony ünnepi ruhadarabja, tőlünk vették át a horvátok a cifra szűrt díszítésével együtt Szlavóniában, Horvátországban magyar szűrszabók is dolgoztak. Magyar eredetű a horvátoknál a széles kötény, a külön pendely és ing s a bő gatyva viselete, amely utóbbi a Száva felé folyton szűkül. Megemlítjük még, hogy Zágrábtól délre Turopolje nemesi származású parasztjainál a középkori magyar nemesi viselet emlékei élnek. A népviseleten kívül magyar műveltségi hatásról tanúskodnak egyes kézműves termékek, szerszámok, ételek (*gulas*, *paprikas*, *pirkett*), a pásztorok fa- és szaruholmiainak ólomöntéses díszítései stb. A muraközi horvát népdalok magyar pentaton anyagot őriznek. A horvát népköltészetben gyakran felbukkannak a magyar történelem egyes alakjai. Ugrin Jankó (Hunyadi János) rigómezei csatájáról, Székely János szlavóniai bánról, Szilágyi Mihályról, I. Ulászló haláláról stb. gyakran fantasztikus mesékkel kevert népelemek élnek a horvátok ajkán. Mátyás királlyá választásáról egy, a horvát tengerparton keletkező éneknek több változata maradt reánk. A néphit szerint Mátyás megválasztásánál istenítélethez folyamodnak. A koronát feldobják a levegőbe s akinek a fejére száll, az lesz a király. A háromszori próba azt igazolta, hogy az Isten Mátyást szemelte ki a magyar trónra, aki mindig bölcs, megértő barátja maradt a horvátoknak. Mátyás egyébként egyik legkedveltebb alakja a délszláv népköltészetnek. Horvát, szerb népi énekek keletkeztek Dóczi Péter nagyváradi bánról, Mátyás délvidéki hadvezéréről, Zrínyi Miklós haláláról, Kinizsi Pálról. Poämaniczky Balázs horvát bánt Magyar Balázs néven emle-

getik az adriamelléki horvátság népénekeiben. A garabonciás diák alakja is a magyaroktól került a délszlávokhoz. Ezekkel szemben a szlavóniai magyar, a délbaranyai házak konyhája a láncon lógó körteformájú rézbográcscsal, az alacsony padkaszerű tűzhellyel, a sütőharanggal, a kerek réz- és cseréptepsikkel, a lopótökedényekkel, az alacsony tűzhelymelletti kis székekkel azonos a délszláv nyílttűzhelyes házzal: a kutyával, amelyet Cvijié dinári házformának is nevez. A kályhás szoba csak később járult ehhez a tűzhelyes hajlékhoz. Ennek legszembeütőbb bizonyítéka, hogy mindkettőnek az ajtaja külön nyílik az udvarra, s a szoba és konyha között lévő közfalban nincs ajtó. Mivel a házban a család tagjai nem fértek el, a fiatalok részére az udvaron külön hálókamarák épültek, ami szintén délszláv szokás. A házforma egyes elemei (láncon lógó bográc, sütőharang stb.) előfordulnak Tolnában, Kalocsa környékén, Somogy keleti (2. kép) és déli részén. Délszláv kapcsolatokra utalnak az oszlopos szérűn történő nyomtatás az Ormánságban, az elliptikus keresztmetszetű, csőrös szájú, bekarcolással díszített pásztor ivócsanakok, a szegecsekkel kivert bőr oldaltáskák, a szőrtarisznya anyagának függőleges szövőszéken való készítése. Horvát hatás a női viseletben Somogyban, Baranyában a fehér színű ruhák (még élteesebb korban is), a fémcsatos női övek használata, a lapostöltéses, geometrikus fehérhímzés, a keskeny kötény, amely Erdély és a délkeleti Balkán felé a katrincákban folytatódik, a hímzések láncöltéses technikája. A színes selyemmel varrt, aszimmetrikus elrendezésű, fekete kontúros sárközi bíborvégeken és jegy kendőkön a horvát barokk hímzés emlékeit fedezhetjük fel. Közélebbi szerb-horvát hatást őriz a hűsvéti komálás vagy mátkálás s a göcseji-hansági palázsolás. Horvát-szlavón területről, de magyar vándorénekes révén került hozzánk Kőműves Kelemenné balladája.

A szlovén műveltségi réteg kiterjedését és jelentőségét meghatározni nehéz. Vezér kövületei közé tartoznak a göcseji és alsóórségi szeres települések, idesorolhatjuk a göcseji, órségi boronafalú gabonatartó kástukat, (4. kép), az épületekkel körülkerített udvarokat, a nyugat-dunántúli hasábalakú konyhai kemencéket (5. kép). Vasmegyében a konyha a múlt században még lakásul is szolgált. Szoba nem volt, legfeljebb kamrákat, istállókat építettek a kemencés helyiség mellé. Ez a kemence a német tűzhely felvételével megváltozott keleteurópai főzőkemence, amely a szlovénség révén a VI. század után került el a keleti Alpokba, s a pannóniai szlovénekkel a Dunántúl nyugati részén is meghonosodott. Szlovén eredetű a nyugati Dunántúlon a kemencében való főzés szokása, az edények berakására használatos villaformájú kuruglyával vagy bürüglével együtt, az Alsóórségben, Göcsejben s általában a Dráva mentén a széna-, szalmahordó hajdiván* használata s a hajdinatermesztés. A hajdinatermesztéssel azután a magyaroknál és a szlovéneknél hasonló néprajzi jelenségek (mozsárformák, ételek) konzerválódtak és fejlődtek ki, ha ezek nincsenek is egymással származási összefüggésben.

A szlovén műveltségi réteg elemei nem egyirányban és nem egyforma erővel terjedtek vagy terjednek. A hajdiván terjedési iránya a Dráva mente, a kástuk és kerített udvarok az órségben és Göcsejben megakadtak, míg az említett kemenceforma eljutott Somogyba, Tolnába, Baranyába, Veszprém megyébe is, de minél jobban terjedt kelet felé, a magyar igényeknek megfelelően formájában

* Két ívalakban meghajlított vékony husáng, amely zsineggel van átkötözve s a közé teszük a szénát, szalmát (képét l.: Magy. Népr., II., 167-8. 1.). A Drávaszögben lehet horvát eredetű is.

annál inkább módosult, finomult. A szlovén műveltségi hullám jellemzője, hogy csak tárgyi jelenségek tartoznak hozzá, szellemiek nem. Korát sajnos nem tudjuk megállapítani. Úgy látszik, hogy a XIX. században még erősen előretörőben volt, illetve nem hódította meg teljesen a szlovén-magyar határterületeket, mert Fényes E. 1886-ban azt írja, hogy a hajdina a hegyes vidékekről mindinkább terjed a magyaroktól lakott rónaföldre, de ők inkább marha számára termesztik. Az említett kemencék pedig az Ormánságba nem kerültek el előbb a múlt század végénél, de a nyugati részeken összekapcsolhatjuk azokat a pannóniai szlovének megjelenésével.

A szlovén műveltségi hullámnak megvan az ellenáramlata is. A magyar népi műveltségből bizonyos beszivárgások történtek a szlovének közé. A vasi vendekről a múlt század elején azt írják, hogy eredeti viseletük nincs, ruházatuk magyar, német vagy stájer szabású. Magyaros a zalai vendek ruházata – különösen ünnepi ruhájuk – is. A magyarságnak a szlovénségre gyakorolt hatásáról sokkal többet mondanak azok a Krajnában is elterjedt szlovén népmondák, amelyek Mátyás királyról szólnak. Mátyás király alakja megmaradt a szlovén közmondásokban és gyermekjátékok mondókáiban is.

Amíg a néprajzi jelenségek elterjedése a néphatárokat túllépi, a magyarság elsősorban nyelve révén választja el saját etnikumát a szlovénétől. Jellemző erre az az őrségi mondás, hogy a Kercától délre «elfogy a magyar imádság» s a szlovénség kezdődik.

A Kárpátok északi részén történetileg és térbelileg a legnagyobb hatást a szlávokra a magyar pásztorkodás tette. Ennek bizonyítéka a lengyel, szlovák és ruszin pásztorterminológia nagyszámú magyar jövevényszava. Feltételezhető, hogy a Tátrában, a Szepességbe telepített magyar határőrök vagy a nyári szállás területet, legelőt

kereső magyar nemzetségek honosították meg a pásztorkodást, elsősorban a szarvasmarhatenyésztést s tőlük tanulták el a szlovákok és lengyelek még a XIV. század előtt. A felvidéki magyar pásztorkodásnyelv és egyes használati eszközök elterjedésénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy a szlovákok nagyszámú juhot vettek az Alföldön (pl. a szatmári vásárokon) és elhajtották a Felvidékre. A Felvidékre kerülő új juhajtással új tenyésztési eljárások, pásztorkodási formák is meghonosodhattak. (Általános elv a néprajzban, hogyha egy nép új állatfajtát vesz át, azokkal új tenyésztési eljárásokat is meghonosít.) Meg kell említenünk, hogy Sáros megyében szóták népterületen a belterjes állattartás kialakulására volt hatással a magyar állattenyésztés. A felvidéki szlovák juhászokhoz magyar közvetítéssel került el a juhász-kampó. A XVII. század elején úgylátszik a pásztorkodást a ruszinoknál sem volt általános, mert külön említik a botos és fejszés pásztorkodást. Az utóbbiak kecskéket őriznek és fej szóikkal az állatoknak ágat, lombot vagdosnak. A magyar pásztorkodás ruszinföldi jelentőségéről szól az a feljegyzés, hogy 1622-ben a máramarosi havasokon a magyar Pető János a *disznókirály*. A kárpátaljai ruszinoknál nagyszámú magyar eredetű halászszerző van (*kopom, pendai-halo, topogatov*).

A Felvidék déli részén magyar eredetű a férfiviselet feltűnő zsinórozása, a csizma és a bő gatyá viselete. A palóc határvidék mentén a szlovák asszonyok a magyarok testhez simuló, vattával bélelt kis kabátkáját (*bajka*) hordják. A magyar szűr a szlovákság révén elkerült Morvaországba, ahol a hanákok viselik dísztelenebb formáját s a sárosmegyei szlovákok közvetítésével a galíciai lengyeleknél is megtalálható. A beregi, ungi síkság ruszinsága a környező magyarok viseletét utánozza; feltűnik náluk a ráncos bő gatyá, a csizma, a zsinóros, pitykés ujjas

és a darutollal vagy virággal díszített pörge kalap. A szatmári gubások a beregi ruszinok részére is dolgoztak, Viszont a magyarok a karásziói ruszinok fehér gubáját Vásárolták.

A magyar pentaton anyag mellett főleg az új, pontozott, alkalmazkodó ritmusú magyar dallamok hatottak a szlovák népzeneire. Ez nemcsak a dallamanyagban tükröződik vissza, hanem a szövegben is. A magyar refrén eltorzult alakban jelentkezik a szlovák szövegben, sőt a magyar szövegek hű fordításával is találkozunk. Az új magyar népi dallamok nagy hatással voltak a ruszin íépzeneire, nemcsak a magyarországi ruszinságnál, hanem Galíciában is.

A szlovák és ruszin kuruc dalok szintén a magyar szellemiség hatásáról tanúskodnak. Amilyen jelentős alakja Mátyás király a délszláv néphagyományoknak, ugyanúgy találkozunk vele északi szláv szomszédainknál is. A szlovákoknál, cseheknél barát, vándordiak és bölcs bíró alakjában jelenik meg s a szegényeket jutalmazza. Nagy barátja Mátyás a ruszinoknak, védi őket a nehéz adóktól, kiváltságokkal látja el őket. Megszabadítja a ruszinokat a nevicsei várban tanyázó Pogány Leánytól, akinek Csap mellett a záhonyi erdőben nyeste le a fejét. A ruszin Mátyás-mondák Ungban keletkeztek s innen terjedtek tovább Zemplén megyébe és Galíciába. Euszin mondák szólnak Rákóczi Ferencről, II. József császárról. Kossuth Lajos alakját a kárpátaljai, bukovinai és galíciai ruszin népdalok és közmondások örökítették meg.

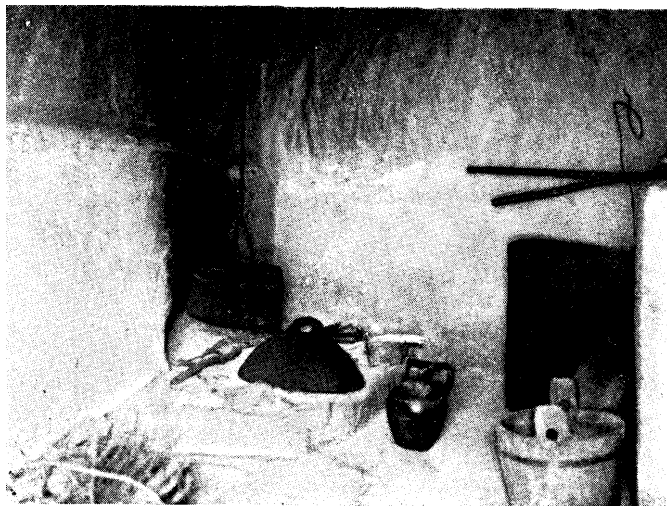
A szlovák és ruszin hatás az építkezésben nyilvánul meg. A nógrádi, hevesi, abaúji stb. zsúppal lépcsőzetesen fedett, kis üstökű, széles vízvetővel készült tető a szlovákok jellemző tetőformája. A belül fűtős, lépcsőzetes padkákkal épült kürtös kemencét (6. kép) a szlovákoktól s a ruszinoktól kaptuk. Teteje alvóhelyül is szolgál, mint

Melléklet Gunda Béla «Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok» c.
tanulmányához.

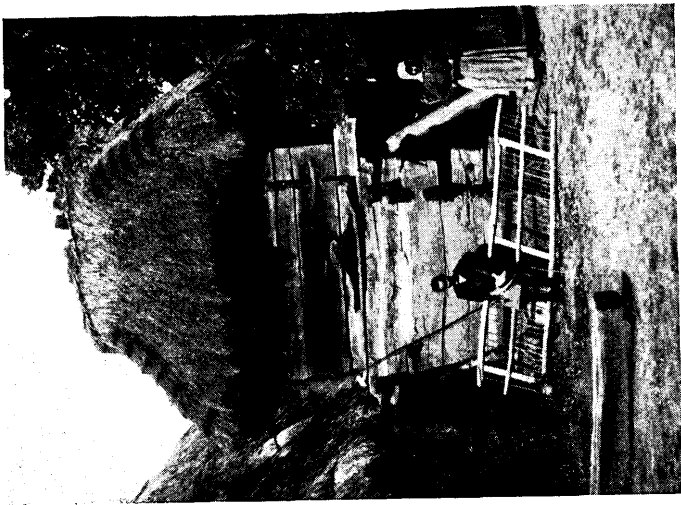
Ojjörffu I- fel».

1. kép. Kenderdörzsölő, Riese, Zemplén megye.

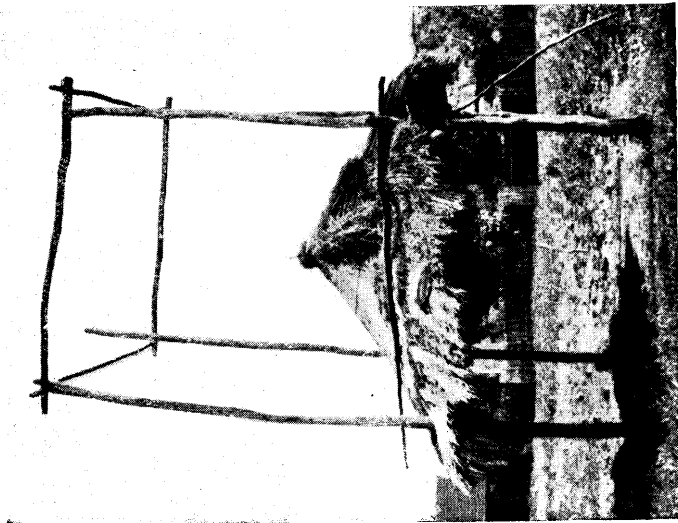
Oniida fi. feli-.

2. kép. Horvát konyha tűzhelye. At alacsony padkaformájú
tűzhely felett láncon lógó rézbogrács, a tűzhelyen sütőharang.
Drávasztára, Somogy megye.

Bátly Zs. félt.

4. kép. Gabonatarató, boronafalu kástu.

Gunda B. félt.

3. kép. Szénatarató abara leereszthető tetővel.

du Heia B. /do.

7. kép. Vízhordó asszony abrnyicatípusú vízhordó rúddal. Apátfalva, Csanád megye.

Janii, J. fdt

8. kép. Sokác színtalpas gabonás hombárok.
Szántova, Bácsbodrog megye

a szlovákoknál, ruszinoknál és a nagyoroszoknál. Valószínű, hogy ennek a kemencének kürtőnélküli formáját ismerte a honfoglalás idején Magyarország északi részén lakó szlávok is. Szlovák eredetű a palócoknál a világításnál használt úgynevezett rugós és gangos foklatartó, s egyes nógrádi, honti csűrforma. A magyar népterület északi részén a Garamtól a Borsaváig elterjedt fűrészbakkformájú vagy gúlaalakú állványra szerelt függőbölcsőket keleten a ruszinoktól, nyugaton a szlovákoktól vettük át, mi viszont valószínű, hogy egy talpasbölcsőf ormával ismer tettük meg a szlovákokat. A ruszinokkal érintkező beregi és szatmári magyarok a szénatartó abarát (3. kép) vették át, amely a szláv g ág nál a cseh Veliszláv XIII. századi képes Bibliájának tanúsága szerint korábban kalászos gabona tartására is használatos volt. A magyarságnál az abara használatával helyenként együttjár a lecsonkolt ágas karónak, az úgynevezett ösztörűnek a használata, amelyen a szénát szárítják. A szabolcsi magyar és a szomszédos ruszin népterületeken a vallási viszonyok alakítottak ki hasonló néprajzi formákat; az olajjal készített ételek fogyasztása a görögkatolicizmussal magyarázható.

A magyar népzenei anyagra a ruszinok tánczenéje, az úgynevezett kolomejka gyakorolt hatást. A magyar kanásznóta dallamok feltűnően egyeznek a ruszin kolomejka dallamokkal. Szerintem az egyezést a Euszínföldön legeltető magyar pásztorokkal magyarázhatjuk.

Az északi szláv (szlovák, cseh) szellemi élet köréből átvett szokásanyagot nem látjuk világosan. Helyi jellegű átvételek, mint pl. a zoborvidéki magyarok farsangi szokásainak egyes mozzanatai, természetesen vannak, de ezek az északi magyar népterület kultúrmorfológiájának képét lényegesen nem befolyásolják.

Az eddigiekből szláv és magyar szellemi és tárgyi jelenségek kicserélődését, átvételét és átadását láttuk,

anélkül, hogy ezek értékelésével foglalkoztunk volna. A kép sztatikus volt még akkor is, ha műveltségi mozgalmak, áramlatok, térbeli elhelyezkedését, irányát – amennyire a rendelkezésünkre álló eddigi eredmények megengedték – vázoltuk. Éppen ezért foglalkoznunk kell magával az emberrel is. Szláv és magyar viszonylatban nemcsak jelenségek és tárgyak cserélődnek ki, húzódnak át egyik területről a másikra, hanem néprajzi értelemben vett népi mozgalmak is összefűzik a Kárpátok belső lejtőin élő szlávságot a magyarsággal.

IV. A magyar-szláv néprajzi kapcsolatok vizsgálatánál rá kell mutatnunk azokra a szláv népvándorlásokra, amelyek révén a Kárpátok lejtőin élő szlávság a magyar medencéhez kapcsolódik. Százados hagyományok szerint keresik fel délszláv, szlovák, ruszin vándorok a Dunántúlt, a Magyar Alföldet, hogy ott kereskedést folytassanak, munkát vállaljanak.

A muraközi horvátok Nagykanizsáig hordják a vásznat. A zalai vendek, a vasi luteránus *goricanecsek* a somogyi magyarokhoz jönnek aratni. Az Ormánságba verőcsemegyei horvát asszonyok járnak át s összevásárolják vagy gesztenyéért, hagymáért, szilváért, szalonnáért cserélik be a kenderkócot. Árva, Trencsén megye zord éghajlata és terméketlen földje a legkülönbözőbb háziipari termékekkel állandóan távoli területekre kényszerítette a szlovák lakosságot. A híres árvái lenből férfiak, nők szövik a vásznat s maguk hordják szét az egész országba, a «gyócsos tótok» eljutottak, Moldvába, Havasalföldre, a szerbek és horvátok közé, sőt a Krimi félszigetre. A Vágón és Dunán nagymennyiségű zsindelet, deszkát, faedényt úsztatnak le, de Zólyomból, Gömörből, Barsból, Nógrád-ból szekéren is hozzák. Az árvái szlovák bebarangolja az egész országot borovicskával, a henye fenyő gyenge ágaiból préselt olajjal, taplóval, stb. A múlt századból

ismerünk arató, kaszás, vajas, sajtos, ablakos, szentképes, kulimászos, viaszkos, kosaras, gereblyés, fazekas, tilinkós, miskároló, zszindelyes, ló- és juhkereskedő, stb. szlovákokat. Áruikat nemcsak pénzért adták, hanem gabonáért, szalonnáért is cserélték. A vándorló knyihár rézvereteket készített a falusiak Bibliáira. Bars, Hont és Nógrád palóc népe még emlékezik a nyitrai tót sáfrányosokra, akik ősszel, disznóölés előtt jelentek meg s hoztak magukkal a sáfrányon kívül majoránnát, borsot, köménymagot s más fűszereket is. A csipkások csipkével, ollóval, fésűvel, a Besztercebányán megfestett sziléziai vászonnal házaltak az országban. Elsősorban Túróc megyéből jöttek az olajkások, akik a XVIII. század elején még csak olajat árultak, de később mindenféle «gyógyszerrel» végigkuruzsolták az országot és Svédországtól Törökországig Európát. Kiváló nyelvtudásuk, élelmességük átsegítette őket a legkülönbözőbb nehézségeken. Ha kellett, a bűdös gönye gyökerével szerelmet varázsoltak, jövendőiteket, hipnotizáltak, a disznóháját, mint borz- és medvezsírt gyógyító írként adták el. Megtörtént, hogy egy-egy «sikeres» gyógyítás után nyilvános köszönetet mondattak maguknak és a hatóságokkal igazoltatták eredményes tevékenységüket. A kalaposok Basztercebánya mellől a radványi kalapot a Bánátba, Szerbiába, Moldvába viszik. A rozsnőiak, – akik között magyarok is voltak – a Bánátban, Erdélyben, a Kárpátalján szedik össze a viaszkot, a lépet, sonkolyt. A sonkolyosok a beregi magyaroknak szövőszékhez használatos bordát, kendermegmunkálásnál használt szőr- és vasesetet, kaszát adták a viaszért.

A szlovákokhoz hasonlóan jöttek a ruszinok is. A ruszin aratókat már a XVII. század közepén említik az Alföldön. A század elején a beregi magyaroknál Galíciából jött «pojákok» is csépeltek. A ruszin asszonyok tél idején szövőszert jártak és diót, aszalt szilvát adták érte. Mára-

marosiak szedték össze a rossz csizmaszárakat és otthon bocskort készítettek belőle. Hoztak a ruszinok az Alföld felé különböző faárut, szekérkenőcsöt, tüzelőfát, fonott kosarakat, szurkot, stb.

Ezek a különböző vándorok, vándorkereskedők önmagukban is érdekes alakjai a magyar-szláv néprajzi kapcsolatoknak. Fontos feladatunk lenne részletesen kimutatni, hogy nyomukban milyen tárgyak, milyen formában élnek tovább. A szlovák drótosoktól egérfogókat, a méhészkedésnél használt herefogókat vásároltak. A csiki székelyektől Vas megyéig ők terjesztettek el egy bizonyos formájú gyertyatartót. A honti palócoknál (Korpona és Kürtös patak vidéke) a kerek hátikosár neve «selmeci» vagy «tót kosár»; ezeket a kerek kosarakat, szemben a négyszögletes magyar «bernecei» kosárral szlovák kosarasok terjesztették el. A Selmec patak alsó vidékén a «tót kosarat» a mindennapi munkánál használják s nem sokra becsülik. Ha a magyar menyecske bemegy Ipoly-ságra a vásárba, piacra, akkor a díszesebb «bernecei» kosarat veti a vállára.

A magyar népterületen megjelenő szláv vándorok, munkások, népi kereskedők nemcsak merev gazdasági kapcsolatot jelentenek. A magyar parasztságnál szívesen látott vendégek voltak mindannyian. A «gyócsos tótok» pl. Békésben évről-évre, faluról-falura ugyanazon a helyen szálltak meg. A Garam mentén dolgozó szlovák aratókat a munka befejeztével «aratókaláccsal» bocsájtotta útnak a magyar gazdasszony. Szüretre újból visszajöttek, de ez nem annyira komoly munkát jelentett, mint inkább azt, hogy a magyar gazda tartja velük a barátságot. Egyik-másik vándoralak a nép képzeletvilágába is bekerült; esővarázsló, patkányűző szlovák gyolcsosokat, drótosokat emleget az alföldi falvak népe, de a trencsényi hegyek között is mesévé magasztosul a régi vándorélet. Elsősorban ezek-

kel a megmozdulásokkal szakadt fel nemzetiségeink nagyfokú ethnikai konzervativizmusa, mert a magyar életforma számtalan mozzanata megragadta őket. Ezt bizonyítja az a barsi példa, hogy a magyarok közé jött szlovák arató «eldobta ruháját, mert szegyeit benne járni». Valószínű, hogy népdalaink Alföldön járt aratókkal terjedtek el a Felvidéken, a Kárpátalján.

Amint a szlovákok, ruszinok jöttek az Alföld felé, ugyanúgy – ha nem is olyan nagy tömegben – mentek a magyarok a szláv népterületekre. A XVI-XVII. században a magyarok az Északkeleti Kárpátok gyepes fennsíkján együtt legeltetnek a lengyel és ruszin pásztorokkal. A ruszin hegyek közé a legújabb időkig tartott Szatmár, Bereg és Szabolcs megyék síksági részéről a magyar gazdák juhainak, sertéseinek felhajtása. Október elején hajtották el a kondákat tölgy- és bükkmakkra s csak januárban tértek vissza. A honti, nógrádi palócok a Kis- és Nagy-Fátrában, az Osztrovszki-hegységben makkoltattak a szlovákok között, az ormánságiak a szlavóniai nagy tölgyesekben. Az Ormánságban igen nagy múltja van a sertésmakkoltatásnak. Eszéktől nyugatra a Dráva mentén már 1480-ban említenek egy Disznórév nevű helységet, ami arra vall, hogy az ormánságiak itt keltek át állataikkal. A makkoltatáson kívül Verőce megyében nyomtatnak az ormánsági magyarok. A Papuk-hegységben erdőt irtanak s onnan hozzák a szilvát, a pálinkát. A felsőtiszai magyar halat, az Ecsecli láp, a Szernye mocsár csíkját a XIX. században Munkács, Ungvár, Beregszász piacain árulták a magyarok, ahová a bőjti halért a távoli hegyekből is jött a ruszin nép.

Mindezekkel a vándorlásokkal szláv és magyar népterületek kapcsolódnak össze, különböző népek szoros gazdasági összetartozása bontakozik ki s néprajzi jelenségek elterjedésének okai világosodnak meg.

V. Röviden meg kell emlékeznünk a magyarországi szláv népszigetekről, elsősorban a bakonyi, budapest-környéki, alföldi szlovák telepítésekről. A szlovákok néprajzi viszonyai az új földrajzi környezethez és a gazdasági körülményekhez igazodnak. Népiségük azonban egyes néprajzi elemeket hagyományosan őriz, így pl. a bakonyi szlovák asszonyok a hátukon cipelik batyujukat, s nem vették át a környező falvaktól a fejen való teherhordást, Békésben a nők viseletükhöz, a régi szlovák ételek főzéséhez ragaszkodnak. Az újítások elfogadásában lassabban haladnak, mint a magyarság. Budapest környékén a szlovák falvak építkezése lényegében alig különbözik a környező magj'arság építkezésétől, de az épületszervezetek régi szlovák elnevezését megtartották s ebből következtethetünk a korábbi állapotokra. A Bakonyban elsősorban régi tűzhelyformákat őriznek. Néprajzilag a magyarsággal inkább gazdasági téren érintkeznek. Szellemi hagyományaikat – eltekintve a népdaloktól – közvetlen magyar befolyás alig érte, de ők sem hatottak a magyarságra. Megfigyelhettem, hogy Békés megyében (Szarvas) bizonyos szlovák népi megnyilvánulások megragadják a magyarságot: a magyarság régi népi igényei kielégítésénél a szlovákokhoz fordul. így pl. szívesen mennek szlovák javasasszonyokhoz, kuruzslókhoz, a beteg magyar gazdához pedig gyakran hívnak szlovák kenőasszonyt. De már egy magyar legény csak a legkritkább esetben áll be cselédnek a szlovák gazdához. Viszont a magyaroknál lépten-nyomon találkozunk szlovák béreseikkel, napszámosokkal, munkásokkal.

VI. Áttekintve a fentiekben a magyar-szláv néprajzi kapcsolatokról összefoglalóan a következőket mondhatjuk:

1. Amikor a magyarság elfoglalja a Kárpátok medencéjét, ott egy nomád jellegű műveltséget alakít ki. Ez felszívja a szórványos szláv telepek műveltségét, a nélkül

azonban, hogy a magyarság néprajzi képének felépítését, népi műveltségének további történeti sorsát a szlávtság lényegesen befolyásolta volna. Ennek bizonyítékai közül megemlítjük, hogy amikor a honfoglaló magyarság a szlávokkal művelési földjét, a korai magyar sarlóleletek (XV. sz.) mégsem szláv sarlóformákkal, hanem ómagyar-óbolgár sarlókkal egyeznek.

2. A nomád magyar műveltségi kör szilárd röggént ellentáit az északi és déli szláv műveltségi területek határejeinek. Az egyes szláv műveltségi elemek elterjedése - különösen ami az anyagi műveltséget illeti - Délmagyarországon a vegyes nemzetiségű területek északi határával esik egybe. A lázsiások, csöcsös harisnyák viselete, a szántalpas gabonás hombár (8. kép), az abronycatípusú víz-hordórúd (7. kép)stb., nem nyomul be az Alföld színmagyar népterületére, hanem kb. csak a Maros-Szeged-Kalocsavonalig terjed, amely vonaltól délre már délszláv telepesséfalvak vannak. Ugyanez a helyzet a Dunántúlon is. Az említett kürtös kemencék, tető- és csűrformák sem terjednek le az Alföldre. Az Alföld önálló műveltségi egységét jól jellemzi, hogy a déli műveltségi áramlatokkal (és német telepésekkel) hozzánk eljutott fejen való teherhordás Erdélyben és a Dunántúlon messzire északra nyomult, de Bánát és Bácska területét észak felé nem lépte át.

3. A délszláv néprajzi elemek magyarországi elterjedése különösen a Dunántúlon (Zala, Somogy, Baranya megye déli része, Nyugatmagyarország) fedi a mediterrán rassz magyarországi elterjedését.

4. A délszláv és északi szláv területek hagyományos népi műveltsége az ethnikai konzervativizmus és a földrajzi zártság miatt sokkal kevésbé van változásnak, alakulásnak kitéve, mint az Alföldé. A dinári háztípus magyarországi és balkáni szerszámanyaga ugyanaz, mint a Er. u. III. századból Szarajevó mellett kiásott római

parasztházé. Az alföldi lakáskultúra jelentős alakulását és a szlávokkal szembeni fejlettségét nemcsak a mai kép, hanem a XII-XVI. századi keeskemétkörnyéki ásatások is igazolják.

5. Északon a kürtös kemencék elterjedésének déli határa lényegileg összeesik nemcsak a mai, hanem a XI. századi magyar-szláv vegyes nemzetiségű terület déli határával, a Dunántúlra átnyúló kisebb magyar-szláv népterület kivételével. A két határvonal egybeesése nemcsak az Alföld északi részén vehető észre, hanem Erdély északi részén a Nagy számos völgyében is. A kürtös kemencék ma terjeszkedésre, továbbélésre képtelenek, az Alföld felől kb. a XVIII. század óta a kívül fűtős boglya vagy hasábalakú kemencék nyomulnak előre s magyar és szlovák népterületen egyformán szorítják ki ezeket az ősi szláv kemencéket.

6. Mindazok a jelenségek, amelyeket a magyarság akár északon, akár délen a szlávoktól vett át, *nem aktív* kultúrjelenségek, visszahúzódóban, elhalóban vannak s helyükre a magyar életformából kitermelt vagy annak a szűrőjén átment formák lépnek. Akkor, amikor magyar népterületen szláv néprajzi jelenségek élnek, ez nem a szláv népiséghez való igazodást és alkalmazkodást jelenti, hanem bizonyos kulturális övezetekbe való beilleszkedést, amelyben a szlávi népi erők nem játszanak szerepet. Ezt a megállapításunkat igazolják a már említett szénaszáritó ösztörük, amelyek átvételét nem szláv népi hatás, hanem klimatikus okok tették célszerűvé. Földrajzi és nem népi erők tették szükségessé, hogy az északi palócság boronafalú, zsúppal fedett, széles vízvezetővel készült tetejű házban lakják s csűrös gazdálkodást folytasson, mint a szomszédos szlovákság.

7. A magyar részről átvett szláv néprajzi elemek nálunk új értéket és jelentőséget nyernek. Káposzta

szavunk szláv eredetű, de a belőle készült magyar ételek már össze sem hasonlíthatók a szlávok egyszerű káposztaleveseivel, stb. Gabonacséplésnél a csépet sokkal belteresebb gazdálkodás keretében használjuk, mint szlovák vagy ruszin szomszédaink. A kürtös kemence, amelynek a ruszinoknál a ház fűtésén kívül még vagy nyolcféle rendeltetése van, a tagoltabb magyar háztartásban különböző funkcióját elveszti és csak formai rokonságot tart a szlovák, ruszin és nagyorosz kemencével. Mindez azt jelenti, hogy a szláv formáknak nálunk magyar élete van.

8. A szlávság a magyaroktól átvett néprajzi elemekkel hagyományos népi műveltségét alaldtja át és a magyar életforma felé igazodik. Míg a szlávoktól átvett viseletdarabok a magyaroknál elhalóban vannak, addig a magyar viseleti elemek a szlávoknál aktívan tovább élnek. Az átvétel náluk nem merev formát jelent, hanem élet-tendenciájuknak a magyar életforma felé való igazodását. Ez a magyarázata annak is, hogy a magyar történelem Számtalan alakja megragadta őket és Mátyás király, Eákóczi, Kossuth Lajos előkelő helyet kapott a szláv néphagyományokban. Holott szláv történeti alakok a magyar néphagyományokban nincsenek. – A szláv elemek a magyarságnál a földrajzi és történeti tájhoz kapcsolt statikus elemek, – a magyar elemek a szlávságnál emberhez és társadalomhoz kapcsolódó dinamikus elemek.

Gunda Béla.

IRODALOM.

Kéziratunk eredeti formájától eltérően a fentiekhez csak azt jegyezzük meg, hogy a szlávság néprajzába a legjobb bevezetés *K. Moszynstci* lengyelnyelvű munkája (Kultúra ludowa. Slówiah, I-II., Krakow, 1929., 1934.). Az összehasonlításnál elsősorban benne faldolgozott anyagot vettük tekintetbe

D. Zelenin, A. Fischer, M. Gavazzi, E. Schneeweis, Br. Schier, stb. összefoglalásain és részletdolgozatain kívül. A magyar anyagnál elsősorban a Magyarság Néprajzában (I-IV. k.) közölt anyagra hivatkozom, ahol az egyes részletkérdések bibliográfiája is megtalálható. Tekintetbe vettem az Ethnographiában és a Néprajzi Múzeum Értesítőjében újabban megjelent tanulmányokat is. A vándorlások nagyfontosságú kérdésénél *P. Deffontaines* alapvető tanulmányából indultam ki (Drobná remesla a drobní nomadi na Slovensku, Sborník cesko-slovenské spokônosti zemépisné, XXXIII., Prága, 1927.). V. ö. ehhez *Gunda B.*: Wanderers of Carpathian Europa, The Hungarian Quarterly, Vol. VI., 1940. A részletes irodalmat helyszúke miatt kellett elhagynom.

Hálás köszönetet kell mondanom *Fél Edit* és *Márkus Mihály* múzeumi kollégáimnak, akik több fontos adatra, önzetlenül hívták fel figyelmemet. Az egyes részletes utalások *Bartók, Bartucz, Csippék, Ernyei, Falkowski, Hűsek, Kniezsa, Róheim, Szegedy, Vakarelszky* stb.) munkám német nyelven megjelenendő bővített formájában lesznek megtalálhatók.

A HORVÁTOK ÉS A HAZAI SZERBSÉG A MAGYAR TÖRTÉNETBEN.

I. A horvátok.

A horvátok a VI. században telepedtek le a Balkán északnyugati részén, a Száva és Tengermellek által határolt területen. Ezt nevezték hajdan Horvátországnak, míg a magyar királyság későbbi Horvát országát Szlavóniának mondták s ez Zágráb, Várasd és KörcVBelovár megyéket foglalta magában Zágráb székhellyel. Midőn a törökök a Balkánon megjelentek, Horvátország lakosainak jórésze a történeti Szlavóniába vándorolt és ezt elnevezték Horvátországnak, Szlavónia neve meg átment a Dráva-Szavaköz keleti területére, melyhez aztán Pozsega, Verőce és Szerem-megyék tartoztak.

Dimitar Svinimir volt az első horvát király (1076-1088), aki fölismerte a veszélyt, mely királyságát Velence, Bizánc és a szerbek felől fenyegette. Emiatt a magyar Árpádházzal keresett szorosabb kapcsolatot és nőül vette I. Béla magyar király leányát, Ilonát, Szent László nővérét. A hagyomány szerint azonban elődje, Kresimir horvát király (1009-1035) már rokonságban állott Szent István királlyal, s állítólag leányát Imre herceg vette el feleségül! Kiesimii és utódját I. Istvánt (1035-1058) Szent István és Péter magyar királyok állandóan segítették Velence elleni harcaikban, sőt velük védőszövet ségben is állottak.

Svinimir halála után Horvátországban súlyos zavarások támadtak, ezért Svinimir özvegye, Ilona, testvérét,

Szent László királyt hívta segítségül s ő a fölkelőket levervén, Horvátországot a Gvozd-hegységig (ma Petrcva Gora) elfoglalta. Szent László unokaöccsét, Álmos herceget tette meg horvát kormányzóul (1091-1095).

A Gvozd-hegységen túl egy horvát főúr, Péter (1093-1097) ragadta magához a hatalmat. Szent László halála után a horvát rendek fellázadtak Álmos herceg ellen, noha anyja^a I. Kresimir horvát király leánya volt. Álmos erre Kálmán magyar király javára lemondott. Kálmán király miután seregével a horvát Pétert leverte, egész Horvátországot elfoglalta s Zágrábot tette meg székhelyül, ahol Szent László 1091-ben püspökséget állított fel s azt a kalocsai érsekség alá helyezte.

Deér József megállapítása szerint Horvátország és Magyarország patrimonális államok voltak s mint ilyenek kerültek szoros kapcsolatba. A horvátok megtartották belügyi autonómiájukat, országgyűlést tartottak és statútumokat alkothattak, ugyanúgy a történeti Szlavónia is. Mindkét tartománynak külön bánja volt, fölöttük pedig királyi hercegek, vagy az ifjabb magyar király kormányzott. Ezóta élt Horvátország Magyarországgal államközösségben és meghonosodott náluk a magyar várispáni szervezet, rendjeik résztvettek a magyar országgyűlésen. S ezzel a horvátok hosszú századokra politikai és állami tekintetben összeforrtak a magyarsággal.

Ez a viszony azonban az Árpádok alatt egyízben megszakadt. Imre magyar király öccse, András herceg elpártolt és egy független délszláv királyságot alapított, magát Horvátország, Dalmácia, Eéma és Hum hercegének nevezvén, de hercegsége csak rövid ideig állott fenn.

A mohi csata után IV. Béla a horvátokhoz menekült és Dalmáciában, Trau várában talált menedéket. A vegyesházi uralkodók korában egyes horvát urak elhatalmasodtak s ezalatt Velence elfoglalta Dalmáciát. Az Árpádház

kihalása után a horvátok jelöltje Róbert Károly került a magyar trónra, aki Dalmáciát visszaszerezte (1358). A horvátok legnagyobb része Őt támogatta a Velence elleni harcokban s fiának, Nagy Lajosnak is horvát főurak voltak a legbizalmasabb tanácsadói. Halála után ismét délitáliai jelöltjeik jutottak a magyar trónra, melyet végül Zsigmond király foglalt el. Dalmácia ő alatta veszett el s erre az időre esnek az első török elleni harcok is. I. Ulászló idejében a törökök már Magyarországot is közvetlenül fenyegették. Hunyadi János és Mátyás király idejében a horvátok a törökök elleni harcokban mindenkor résztvettek, hiszen azok őket is fenyegették. Mátyás király halála után a törökök 1493-ban már betörték Horvátországba és hamarosan elfoglalták az ország túlnyomó részét. A mohácsi csatában a horvátok nem vettek részt, miután a magyarok Frangepán Kristóf és Zápolya János csapatainak érkezését nem várták be. Az elveszett csata után a magyarok egymással vesztek össze és aztán «a török végezte el a játékot» – monda utóbb Báthory István lengyel király.

Ezután a törökök Horvátországot a tengeremlékkel együtt elfoglalták (1537) és csak egy keskeny sáv maradt meg nyugaton, mely aztán teljesen osztrák befolyás alá került. 1527-ben függetlenül a magyaroktól, Habsburgi Ferdinándot ismerték el királyokul. 1538-ban a horvát és szlavón báni állások egyesítették, 1558-ban pedig a két országgyűlés. Az ausztriai kormány a megmaradt Horvátország nagyobb részében a határőrvidéki intézményt vezette be és a gráci haditanácsnak rendelte alá. Mindazonáltal a horvátok megtartották tartománygyűlésüket és követeket elküldtek a magyar országgyűlésre.

A török hódoltság alatt, éppúgy, mint Magyarországon, nagy etnikai eltolódás történt. A horvátok Magyarországra menekültek, mintegy 180 falut alapítottak. Számos

horvát főúr is északra vonult, a magyar főurakkal összeházasodtak és magyar-horvátokká váltak, például a Zrínyiek, Frangepánok, Keglevichék stb. A menekült horvátok száma körülbelül százezer lélekre tehető. Helyükre a törökökkel tartó szerbek telepedtek le. Boszniát is ekkor lepték öl. Különösen Szlavónia keleti része és a Szerómsóg szerbesedett el.

Mídőn I. Lipót Magyarország függetlenségére tört, a horvát főurak is a magyar alkotmány védelmére siettek. Résztvettek a titkos összejöveteleken, melyben elhatározták, hogy ha alkotmányos úton nem érhetik el céljukat, fegyveres ellentállásra szövetkeznek (1666). De rajta-vesztettek s a Wesselényi-összeesküvés tagjaiként végezték ki Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt.

A csonka Horvátország rendjei azonban Habsburgpártiak voltak, minthogy a törökök által tönkrement Magyarországtól segítséget nem várhattak és utóbb 1712-ben Magyarországtól függetlenül fogadták el a Habsburgok leányági örökösödési jogát. «Kapcsolt, de nem alárendelt részei vagyunk Magyarországnak», – mondták a rendek – «sem erőszak, sem szolgaság nem kapcsolt minket a magyarokhoz, hanem mi szabad akaratunkból hódoltunk az ő királyuknak és nem az Ő királyságuknak.» Ezzel szemben magyar részről hódításról beszélnek.

Tudjuk, hogy Szent László király családi kötelék alapján foglalta el Horvátországot a Gozd hegységig, Kálmán király pedig azon túl Péter főúr horvát területeit. Mindkét esetben sereggel verték le a magyar királyok az ellentálló főurakat és magyar királyfit vagy herceget ültettek Horvátország fejedelmi székébe. E hiteles történeti adatok szerint fegyveres beavatkozás útján lett Magyarország kapcsolt tartománya, melynek meghagyatott rendi gyűlése és belügyi autonómiája. A Habsburgok uralma alatt indult meg a magyar-horvát kapcsolat lazítása, midőn a

magyar rendek 1715-ben hozzájárultak ahhoz, hogy a horvát országgyűlés határozataihoz nem szükséges a magyar országgyűlés hozzájárulása, csak a királyi megerősítés.

II. József abszolutizmusa kellett ahhoz, hogy a horvátok szorosabban csatlakozzanak ismét Magyarországhoz, hogy ilymódon régi rendi alkotmányukat megvédhessék; emiatt elhatározták, hogy «fölordhatlan kötelékek» kapcsolják magukat Magyarországhoz és a közös magyar-horvát ügyekben alávetették magukat a magyar országgyűlési többségnek, de úgy, hogy ezáltal Horvátországjogai, illetve érdekei meg ne sértsenek. Ez az egység azonban nem sokáig tartott, megbontotta a magyar nyelv és a protestáns vallásszabadság kérdése. A horvátok azonban a magyaron kívül a német nyelv ellen is állást foglaltak saját nemzeti nyelvük érdekében.

Ezidőben alapozták meg közjogi nézeteiket is. Szerintük Magyar ország és Horvát-Szlávia szövetséges államok és csak a Szentkoronának vannak alávetve; belügyeik intézésében mindkét ország függetlenül jár el, a közös ügyekben pedig a törvények és a státus csak a szerződő felek és az uralkodó megegyezésével változtatható meg. Ezen elvek már magukba foglalják az elszakadás gondolatát. A horvát, magyar és latin hivatalos nyelvek körüli küzdelmek csak még jobban kiélesítették az ellentéteket. Draskovich János gróf 1832-ben követelte a katolikus délszlávokból álló független horvát állam felállítását és a horvát hivatalos nyelvet a horvát nemzetiség biztosítására.

A horvátok nemzeti programja, egy nagy dékzláv horvát birodalom felállításának gondolata, a magyar nemzeti állammal természet szerint összeütközésbe került. E horvát ideológia értelmében indította meg Gaj Lajos a szellemi politisai harcot, mely a Magyarország történetpolitikai egysége ellen irányult, a nagy délszláv Illyria és az illir kultúregység érdekében.

Gr. Kolowrat Ferenc osztrák államminiszter és gr. Apponyi György kancellár támogatták az illir-pártot Bécs érdekében és elnyomták Horvátországban a magyar-párti unionistákat. Kolowrat ugyanis a délezlávokat fel akarta használni a függetlenségre törekedő magyarok ellen a Habsburg öszszmonarchia érdekében, a rövidlátó Apponyi György pedig azért, hogy így a magyar reformpártot győnjtse, melyhez a horvát unionisták csatlakoztak. így lett a magyar kancellár a horvátországi magyar párt sírásója.

Az 1848-i európai forradalom kitörésekor a horvátországi illir párt már nyíltan az önálló horvát állam megvalósítására törekedett, de föderatív alapon Habsburguralom alatt és e célból a délvidéki szerbekkel szövetségbe lépett. A bécsi kormány a magyar konzervatív-párt hozzájárulásával sietve kinevezte Jellacicot horvát bánnak, hogy ellensúlyozza Kossuth politikai törekvéseit. A bécsi reakció felhasználta őt a régi egységes öszszmonarchia visszaállítására, ő a magyar kormánnyal csak úgy volt hajlandó meg egyezni, ha a had-, pénz- és külügy az öszszmonarchia kebelében egyesítetik, ha elismeri a horvát nyelvet és nemzeti-séget a horvát belügyi közigazgatásban, valamint a magyar országgyűlésen.

A magyar kormány is óhajtotta a horvát kérdés méltányos megoldását. A bel- és igazságügyi minisztériumokhoz horvát osztályokat akart felállítani. Később kijelentette, hogy hajlandó a horvátok igényeit a legvégsőig, ameddig a magyar korona jogai és a nemzeti becsület megengedik, kielégíteni. Deák Ferenc és Szemere Bertalan erre nézve törvényjavaslatot készített, mely szerint Horvátországban, Szlavóniában és a Határőrvidéken minden katonai erőt a bán alá helyeznek és a hadügyminisztériumban külön horvát osztályt állítanak fel, az élén horvát államtitkárral. Külön horvát osztályokat a pénz- és kereskedelmi és a felség körüli minisztériumokban. Külön hor-

vát minisztert is felajánlottak a horvát ügyek képviselőjére. Elismerik a horvát hivatalos nyelvet és a közös törvényeket csak a horvát képviselőkkel együttesen fogják alkotni. És ha mindezeket Jellacic nem fogadná el, készek Horvátországtól megválni, fenntartván Fiumére és a magyar tengerpartra való jogot és az ehhez való szabad közlekedést. Jellacic azonban nem fogadhatta el a magyar kormány ajánlatát, mert már a reakció eszköze volt a régi Habsburg egységes összmonarchia visszaállítására.

A reakció nem tudván célját a magyar kormánnyal szemben elérni és az 1848-i magyar alkotmányt megsemmisíteni, Jellacicot küldte seregével, a magyarok ellen, de az vereséget szenvedett. Érdekes, hogy a horvát ellenzéki párt sem helyeselte Jellaóicnak Magyarországba való betörését, a bécsi reakciótól tartva.

Az 1848-49-i küzdelmek közt Ferenc József császár kibocsátotta az 1849. március 4-i oktrojált alkotmányt, melynek értelmében nemcsak Magyarország, hanem Horvátország is elvesztette alkotmányát és osztrák provinciává süllyedt. Mindketten az osztrák-német abszolutizmus uralma alá kerültek, mely 1860-ig tartott. A magyar-horvát unió megszűnt. A horvátok azonban megtagadták az oktrojált alkotmány kihirdetését, az ellenzék a germanizáció és abszolutizmus ellen feljajdult, de Jellacic elnémította azt és midőn a magyar forradalom leveretett, az alkotmányt kihirdette.

Az 1859-i olasz vereség után Ferenc József császár 1860. október 20-i diplomájával részben visszaállította az alkotmányt. Ezzel beállott a provizórium, mely az 1867-i kiegyezésig tartott. 1861 február 26-án kelt, leiratában felszólította a horvát tartománygyűlést, hogy egyezzen meg a magyar országgyűléssel, illetve közölje óhajait. Ez azonban mindenekelőtt kikötötte, hogy a magyarok előbb ismerjék el Horvátország teljes függetlenségét és önkor-

mányzatát. Magának követelte Fiumét és a Muraközt (1861 okt. 9) és csak azután volt hajlandó Magyarországgal szorosabb összeköttetésbe lépni. A tábor határozatait az 1861-i XLIL törvénycikkbe foglalta, kimondván, hogy 1848-ban Horvátország és Magyarország közt minden kapcsolat megszűnt, kivéve a fejedelem személyét és megkoronázását. Megjegyzendő, hogy a horvát országgyűlés oktrojált választási rend alapján jött létre. Ferenc József császár ezt a törvényt jóváhagyta.

Az 1865-i magyar országgyűléssel az uralkodó közölte a horvátok fentemlített határozatát és azon óhajának adott kifejezést, hogy a századok során egyesült társnemzetek kölcsönös engedékenységgel egyezzenek meg. A magyar országgyűlés 1866 február 24-i föliratában erre kijelentette, hogy hajlandó a horvátokkal megegyezni, Magyarország és a magyar Szentkorona épségének s alkotmányos önállóságának fenntartását kötvén ki. Erre mindkét részről egy-egy bizottság küldetett ki, melyek azonban nem tudtak megegyezni, mert a horvátok fenntartották 1861. évi XLII törvénycikküket. A király erre a horvát országgyűlést elnapolta.

Ferenc József a Habsburg-monarchia külpolitikai helyzete miatt 1867 május 29-én Magyarországgal a dualizmus alapján megegyezett. Sem a kiegyezési tárgyalásokon, sem a koronázáson Horvátország hivatalosan nem vert részt. A kiegyezés által a magyarok és horvátok megszabadultak az osztrák germanizáló centralizációtól, valamint a Habsburg-birodalom föderatív átalakításától. Miután a király a kiegyezési törvényjavaslatot szentesítette, a horvátok bevégzett tény elé kerültek. Az újonnan kinevezett horvát bán, nem tudván a horvát ellenzékkel megegyezni, 1867 október 20-án királyi rendelettel oktrojált választási rendszer alapján megteremtette az unió-párt többségét, mely aztán 1868-ban a magyarokkal megegyezett (1868: XXX. te). A horvátok a kiegyezést,

mert oktrojált választási rendszeren alapult, törvénytelennek tekintették. Megfeledeztek azonban, hogy az 1861. évi XLII. törvényeik, melyben kimondták függetlenségüket, szintén oktrojált választási rendszeren alapult és az abszolút uralkodó hagyta jóvá. Végeredményben tehát a horvátok visszakapták autonómiájukat, miáltal biztosították nemzetiségüket, kultúrájukat, nyelvüket és gazdasági fejlődésüket, valamint a Habsburg-monarchia, illetve Magyarország kebelében politikai létüket.

Azonban a megegyezés folytonos súrlódásokra adott alkalmat és fegyvert az ellenzék kezébe, mely Horvátország függetlenségére törekedett. Deák Ferenc Horvátország pénzügyi önállósága mellett foglalt állást, már csak autonómiájának érdekében is, mellyel minden további sérelmet kizárt volna. Nézetét azonban sem a horvát kiegyezési bizottság nem fogadta el, mert országuk teherviselő' képességét gyöngének tartották, sem Andrassy gróf és Lónyay, Ausztria iránti tekintetből a cseh kérdés miatt.

A kiegyezés által Horvátország mint társország Magyarországgal ismét egy államközösségbe jutott. Míg a horvát ellenzéki Starcevic-párt teljes önállóságra törekedett és csak a dinasztiaival volt hajlandó tárgyalni, addig a horvátországi szerbek teljes jogegyenlőségüket ismertették el a horvát országgyűlésen.

Bár az unió nagy előnyöket nyújtott a horvátoknak, a magyarbarát párt mégis kisebbségbe jutott 1871-ben, és 1873-ban kénytelen volt a nemzeti párttal fuzionálni, mely opportunitási szempontból vette át a kormányhatalmat.

Zavargások keletkeztek, mikor gr. Szápáry magyar pénzügyi miniszter Horvátországban a közös címerekre horvát és magyar fölírást tétetett, ami az 1868: XXX. te, 57. §-ába ütközött. Miután Bamberg királyi biztos a rendet helyreállította, gróf Khuen-Héderváry Károlyt nevezték ki horvát bánnak, aki – minthogy a horvát ellenzékkel,

a legbecsületesebb horvát párttal nem tudott megegyezni, mert követelései olyanok voltak, hogy függetlenebbekké lettek volna Magyarországtól, mint ez Ausztriától – jobb meggyőződése ellenére kénytelen volt a szerbek támogatását igénybe venni, hogy a parlamentáris többséget elnyerhesse. A szerbek befolyása a horvát politikai életben állandóan nőtt és döntő tényezővé vált. Héderváry bán kormányzása alatt Horvátország kulturális és gazdasági tekintetben rendkívül fejlődött, de ezzel nem bírta az ellenzékot megnyerni. S míg a horvát ellenzék a jog és törvényt tűzte ki címerül zászlójára, addig a szerbek a tényleges hatalomra támaszkodva, érvényesítették állambontó céljaikat. Gr. Khuen-Héderváry távozása után a nemzeti párt kisebbségbe jutott. A következő' bánok csak a szerbség erősítésével tudtak a kiegyezési alapon kormányozni, s mikor a magyar szabadelvű párttal a horvát nemzeti párt is megbukott, a magyar koalíció 1905-ben megkötötte a szerb-horvát koalícióval, Supilo Ferenc horvát képviselő közvetítésével a fumei paktumot, mely szerint a horvát ellenzék kész volt a magyar ellenzék függetlenségi törekvéseit támogatni; követelte Dalmácia visszacsatolását és a horvát nemzet biztosítását, önálló politikai, kulturális, pénzügyi és közgazdasági tekintetben. De a barátság nem sokáig tartott. Midőn Kossuth Ferenc Horvátországban a magyar vasúti szolgálati nyelvet rendelte el, mely sérítette az 1868: XXX te. 57. §-át, a horvát-szerb koalíciós párt a magyar koalíció ellen fordult és a magyar országgyűlésen heves obstrukciót fejtett ki. Ferenc József király tisztában volt azzal, hogy a fumei rezolúció a monarchia ellen irányult. Ez időben már észrevették, Bécsben és Budapesten is, hogy a szerb-horvát koalíció Belgráddal áll összeköttetésben. Nemsokára bekövetkezett (1908. okt.6) Bosznia annexiója, miáltal a monarchia éles ellentétbe került a Nagy-Szerbia eszméjével. A világháború alatt,

1917-ben, Horvátországban a koalícióból alakult kormány jutott hatalomra. Ekkor a horvát országgyűlés elnöke már szerb volt és mikor a Habsburg-monarchia összeomlott, ugyancsak egy szerb képviselő indítványára mondták ki az elszakadást Magyarországtól 1918 október 29-én. A további politikai játszmát tudvalevőleg a horvátok elvesztették és a szerbek nyerték meg, hogy ők is újból elveszítsék. A szerb-horvát kérdést és a magyarországi horvát kérdés sorsát a jövő fogja eldönteni.

II. A szerbek.

A mai Magyarország területén a honfoglalás idejében csak gyéren laktak szlávok. Dél-Magyarországon Melich János megállapítása szerint délszlávok, illetve bolgár szlávok voltak. Szerb történétírók szerint szerbek is, bár az itt lakott szláv törzsek neveit nem ismerjük. A szerb elnevezés csak annak az egy törzsnek volt a neve, mely a IX. és X. században a Felső-Drina, Tara, Lim, Ibar és a szerb Morava folyók vidékén lakott. Innét terjedt el aztán a «szerb» elnevezés, az állama is. Eddigi ismereteink alapján mivel sem igazolható, hogy a szerbek Magyarország területén autochton lakosok lettek volna. Velük a magyarok már a X. században jutottak szorosabb összeköttetésbe a Balkánon. Később az Árpádok rokonságba kerültek a szerb fejedelmi házzal, mikor II. Vak Béla (1131-1141) elvette I. Uros rác nagyzsupán Jelena nevű leányát. Az Uros, azaz Uras név magyar és tulajdonképpen fejedelmet jelent s ebből arra lehet következtetni, hogy már előbb is voltak kapcsolatok a két dinasztia között.

Vak Béla halála után II. Gejza kiskorúsága idejében Jelena és sógora, a magyar-szerb félvérű Belos bán és nádor kormányoztak Magyarországon. Belos még Szerbiát is Magyarország hatalma alá akarta helyezni.

A szerb Nemanya meg fia, Vuk főispán, Imre magyar királynak hűbérese lett és ezóta (1202) viseli a magyar király a «BexServiaë» címet. Dragutin szerb király (1276-1282) V. István veje és sógorától, IV. Lászlótól megkapta a mácsói bánságot, Bosznia keleti részét és a Szerémséget. Később katolikussá és magyar főúrrá lett.

Az 1389-i rigómezei ütközet után Szerbia hűbérese lett a szultánnak s számos szerb főúr menekült népével Magyarországra; a többi közt Dmitár, Vukasin király fia, Králeyevits Márkó testvére aki Zaránd megye főispánja és Világos vár kapitánya lett.

A szerb uralkodócsalád kihalása után Greblyánovits Lázár István, Zsigmond hűbérese lett Szerbia kenéze, illetve deszpotája; halála után (1427) unokája, Brankovits György magyar báró. Az 1433. magyar védtörvény alapján pedig a szerb deszpotaság a magyar szent koronának aggregált része lett a magyar király «Rex Serviae» címe értelmében. Zsigmond király elismervén Brankovits György jogait Baszciára, ez hűséget fogadott neki.

Brankovits György hol a törökhöz.pártolt, hol a magyar királyhoz, a szerint, amint azt érdekei kívánták. Leánya a Hunyadiak ellenségének, Ciliéi Ulriknak volt a felesége, Hunyadi Jánost a rigómezei vereség után elfogta és megszarolta.

Brankovits György halála után (1458 január 5.) Mátyás király (1458-1490) rendkívül sok szerb harcost vett fel seregébe és sok szerbet telepített Magyarországra.

De azután is 1459 és 1483, 1520 és 1560 között nagyobb számban menekültek a szerbek Dél-Magyarországra, úgy-hogy ennek etnikai képe egészen megváltozott. A törökök az általuk meghódított területekre szerbeket telepítettek le, sohasem magyarokat. De a török idők előtt is voltak szórványos szerb telepek. A legrégebb adatunk erre nézve 1372-ből való.

A Magyarországra menekült szerb főurak számos birtokot kapván a magyar királyoktól, ezeknek hívei sorában harcoltak a törökök ellen, a többi közt Zmáj Brankovits Vuk, aki 1471-ben megkapta a szerb deszpota címet. Halála után (1485) a vak Brankovits István fiai: György és János nyerték el a deszpota méltóságot. Velük 1502-ben, illetve 1516-ban kihalt a Brankovits szerb uralkodó-család.

Brankovits János halála után a horvát katolikus főúr, néhai János deszpota özvegyének férje, Beriszló János kapta a deszpota méltóságot és a király a végvidék védelmét rábízta. Halála után pedig István nevű fia.

A törökök magyarországi szerb alattvalóikkal jól bántak, de midőn a táborozó török sereg súlyos terheket rakott rájuk és értesültek a törökök Sziszek melletti vereségéről, az erdélyi fejedelem segélyére számítóvá 1594-ben fellázadtak. Soraikban a magyarok és oláhok is küzdöttek. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem azonban, akinek a szerb deszpota, illetve szerb királyi méltóságot is felajánlották, kitért kérésük elől, s miután sehonnét sem kaptak segítséget, a törökök a felkelőket Becskereken mellett leverték.

A török uralom alatt a Magyarországon lakó szerbekre is kiterjedt a szerb görög-keleti egyház szervezete. Szerb kolostorok, egyházi hitközségek, püspökség azonban a török uralom előtt is voltak hazánkban. Legrégibb adatunk 1372-ből való. A XVI. és XVII. században hat szerb püspökség volt, ú. m. Szegeden (1556), Lippán (1563), Versecen (1594), Bécsben (1578), Budán a XVII. század második felében. Ezek a Belgrád-szeremi érsekség alá tartoztak. A jenopoli püspökség azonban az erdélyi érsekséghez tartozott, mely a konstantinápolyi patriarchának volt alárendelve mint magyarországi érsekség. A XVII. században Brankovits Száva volt az erdélyi érsek, akit Apaffy fejedelem 1662-ben erősített meg méltóságában.

Ennek az érseknek volt a testvére az ál-Brankovits György, aki azt állította magáról, hogy a kihalt Brankovits szerb fejedelmi családból származik. Ezt III. Arzén ipeki patriarcha is igazolta abban a reményben, hogy a régi szerb fejedelemséget felújíthatják. Az ál-Brankovits György eleinte a Habsburgoknak ajánlotta fel szolgálatait, akik az ő révén vélték a szerbeket maguknak megnyerni. 1683-ban a bárói és 1688-ban a grófi méltóságot adományozták neki. De Csernovits III. Arzén patriarcha a katolikus papság únió-törekvései miatt az ál-Brankovits közvetítésével Serbán oláhországi fejedelemmel szövetkezve, titokban* Moszkvához fordult. Az; ál-Brankovits ezidőben Bécsbe ment, ahol benyújtotta emlékiratát egy a Balkánon felállítandó illir-szerb királyság érdekében, melyhez a Szerémségis tartozott vo'na. Ennek a királyságnak fejedelmi méltóságára is számított. A bécsi udvar azon hiszemben, hogy hasznát veszi majd neki a Balkánon, ahol az osztrák seregek harcoltak a törökök ellen, 1688-ban elküldte és megadta neki a grófi méltóságot, de a délszláv királyság felállításáról hallgatott. Az ál-Brankovits Orsovára érkezvén, felhívást bocsátott ki, melyben felszólította a délszlávokat, hogy keljenek fel a felállítandó délszláv királyság érdekében. Erre Badeni gróf, a balkáni osztrák csapatok parancsnoka bécsi utasításra elfogta (1689 július havában), majd a csehországi Egerben internálták. Közben ugyanis kitudódott, hogy a Brankovits szerb fejedelmi család ivadékai kihaltak, és az is, hogy résztvett Serbán oláh fejedelem és III. Arzén patriarcha oroszországi kísérlében.

Badeni örgróf 1689 tavaszán nyomult be Szerbiába, július hó végén Pozsarevácon állt és Batocsinyéből hívta fel a szerbeket és albánokat, hogy keljenek fel a törökök ellen. Az osztrák seregek győzelmes előnyomulásának hatása alatt Pristinánál mintegy 5000 szerb és albán fel-

kelő és III. Arzén patriarcha (nov. 3.) is csatlakozott az osztrák csapatokhoz. Azonban a hadiszerencse csakhamar megfordult. Köprili Musztafa török hadvezér Szerbiába nyomult, mire a túlerő elől Badeni örgróf serege kénytelen volt a Balkánról kivonulni. Ilyen körülmények között a szerb felkelők III. Arzén patriarchával Novipazaron és Sztudenicán át Belgrád alá menekültek. Itt érte utói őket I. Lipót császár 1690 április 6-án kelt felhívása, melylyel a császár a szerbeket, albánokat és bolgárokat felkelésre és maradásra felhívta, biztatván őket, hogy nem-sokára újabb csapatokat fog Szerbiába küldeni. Egyúttal nagy kiváltságokat is ígért nekik.

Ez a felhívás a menekülő patriarchát és népét újabb kiváltságok kérésére készítette, melyek a szerb vallásfelekezetre, illetve hierarchiára vonatkoztak. Lipót császár megadta ezeket, sőt magyar királyi jogán kiterjesztette III. Arzén patriarcha egyházi hatalmát a monarchia összes görög-keleti lakosaira.

Midőn a török seregek győzelmesen Belgrád elé érkeztek, a szerb patriarcha 50-60,000 főnyi népével Magyarországra menekült s Lipót 1690 december havában újra biztosította őket kiváltságaikról.

Meg kell állapítanunk, hogy a bemenekült szerbek a Habsburg monarchiának csak ideiglenes vendégei voltak; ezt kimondotta 1691 március 4-i dekrétumában a bécsi császári-királyi haditanács, valamint 1691 augusztus 20-án és 1694 március 31-én Lipót császár-király is. Ő határozottan kijelentette, hogy amint módjában lesz, vissza fogja régi lakóhelyeikre a szerbeket telepíteni. Sőt egy osztrák kommisszió 1699-ben is foglalkozott a visszatelepítés kérdésével.

A magyarországi szerbek visszavándorlását azonban megghiúsította az 1699-i karlócai török-osztrák békekötés, mely szerint Szerbia, sőt a Bánság is, török kézen maradt.

Ennek következtében hazátlan nemzet maradt Magyarországon a bemenekült szerb nép. Nem lévén rendes lakóhelyük, az országban való vándorlásaik miatt és külön kiváltságaik következtében állandóan összeütközésbe kerültek a megyei, városi és kincstári hatóságokkal.

III. Arzén patriarcha halála után (1706) a szerbek Izsaiás jenopoli püspököt választották meg egyházuk fejéül; de csak érsekmetropolitának, hiszen az ipeki patriarchal szék be volt töltve. A szerbek követelésére Izsaiás érseknek hithűséget kellett néki fogadnia s ezzel elismerte az ipeki patriarchátus fennhatóságát. De szerb alvajdát is-kaptak a szerbek Monaszterli személyében, kiváltságaik értelmében. A szerbek azonban nemcsak a törökök, hanem Rákóczi ellen is harcoltak a Habsburg-dinasztia érdekében. Rákóczi szerette volna őket a maga részére megnyerni (1704 aug. 9.), de sikertelenül.

Már ezidőben keletkezett a szerbek szeparációs mozgalma. 1706 június hó 16-i felterjesztésükben külön területet és udvari hivatalt kértek és 1709-ben főpapjaik részére, jogaik védelmére helyet a magyar országgyűlésen. 1707- és 1708-ban már arra hivatkoztak, hogy a császár 1694-ben külön politikai önállóságot ígért nekik, elhallgatva azt, hogy ez az ígéret nem Magyarország területére, hanem a Balkánra szólt. Ezáltal a magyarok ellenszenve a szerbek ellen csak növekedett és különösen a Rákóczi elleni harcaik következtében gyűlöletté vált, mikor is a szerb csapatok, mint Bécs szövetségesei kíméletlenül irtották a magyarságot. A Habsburg uralkodók ezért nem is mulasztották el őket megjutalmazni. III. Károly király (1713 aug. 2.) elismerte I. Lipót császár adományozta kiváltságait, ameddig a Habsburgi dinasztiahoz hívek maradnak.

Az 1718 július 21-i passzarovici török békekötéskor nemcsak a Bánság, hanem Szerbia és Bosznia nagy része

Habsburg-uralom alá került. A helyett, hogy a szerbek most visszatelepítésüket követelték volna, 1723-ban és 1729-ben ismételten kérték, hogy kiváltságait a magyar országgyűlés elismerje. A magyar országgyűlés nem teljesítette kívánásait, mert azok a Balkánra szóltak, de azért sem, nehogy a szerb vendégnép Magyarországon államot alkosson a magyar államban.

Mária Terézia uralkodása idejében a szerbek 1744.-i nemzeti gyűlésükön újból külön területet kértek Magyarországon, de már Bécs is felismerte, hogy ők külön politikai függetlenségre törekednek és hogy a Balkánra szóló kiváltságait Magyarországon akarják érvényesíteni és a magyar országgyűléssel elismertetni. Mária Terézia ezért kijelentette: miután ravasz módon célozzák jogaik kiterjesztését, a magyarországi szerbek egyedül csak a király kegyétől függenek.

Midőn Dél-Magyarországon megkezdték a határőrvidék egyes részeinek polgárosítását, Mária Terézia a polgári területen maradt szerbeket a megyei és városi hatóságok alá rendelte, míg a megmaradt katonai végvidéken lakókat a bécsi es. kir. haditanács alá; egyházi tekintetben pedig a metropolita alá. Ezzel a rendezéssel a szerbek nem voltak megelégedve és sokan Oroszországba vándoroltak, ahol csakhamar eloroszosodtak, míg Magyarországon megtartották nemzetiségüket. Egyrésztük Törökországba költöztek. Egyes helyeken lázadások is voltak. Mária Terézia ennek folytán szükségesnek látta a szerb kérdés rendezését; 1779 július 16-án kelt «Kescription Declaratorium Illyricae Nation is» című királyi rendeletével a szerbek ügyeit hosszú időre szabályozta.

II. Lipót trónraléptével a magyar rendek – nehogy megismétlődjék József császár önkényuralma – szigorítani óhajtották a koronázási hitlevelet. II. Lipót ennek ellenében felhasználta a magyarországi szerbek követelé-

seit. A rendek puhítására 1790-ben Temesvárra összehívta a szerb kongresszust, noha ezt a magyar udvari kancellária ellenezte. Ezen a kongresszuson összegyűlt szerb képviselők többsége hangosan követelte balkáni kiváltságainak Magyarország területére való elismerését, sőt ezenkívül a bécsi kormány, illetve Balassa Ferenc volt horvát bán biztatására egy külön vajdaságot is. A királyi biztos erre a Bánságot ajánlotta fel nekik, noha ennek területén csak 79,000 szerb lakott 239,000 nem szerbvel szemben.

Ezen a gyűlésen a császárpárti szónokok közül többen súlyosan inzultálták a magyarokat. Barbároknak nevezték, akik Ázsia barlangjaiból jöttek ide. Kijelentették hogy nem hajlandók a magyarok igáját tovább elviselni. Ezzel szemben a magyarbarát kisebbségi párt szónoka, Tököly Szabás nem Béctől, hanem a magyar rendektől és a magyar királytól várta a szerb kérdés megoldását. Hálátlanságnak mondotta, ha a szerbek azok ellen fordulnának, akik nekik menedéket adtak. Figyelmeztette a császári pártot, hogy a szerb kiváltságok nem szóltak Magyarország területére, hanem régi szerbiai lakóhelyeikre és azok törvényes becikkelyezése csakis e záradék tekintetbe vételével történhetik, mely szerint azok a királyi „esküvel és az országos törvényekkel, illetve mások jogival nem ellenkezhetnek. Tököly azt ajánlotta, hogy kérjék a magyar polgárjog megadatását, valamint a szerb nemzetiség elismerését.

A császári többség azonban elvetette Tököly indítványát és a szerb vajdaság felállítását követelte azzal, hogy készek a császár intésére 40,000 emberrel a magyarok ellen harcolni. Egyetértésben történt ez a bécsi haditanács, mely megakartá akadályozni a szerbek és magyarok megegyezését. Zinzendorf a haditanács 1791. évi április 12-i ülésén monda: «a szerbeknek mindig egy titkos tükröt kell a szemük elé tartani, melyből láthassák, hogy mi

fenyegetheti őket a magyarok részéről, de a magyaroknak nem szabad észrevenni, hogy a király szándéka a szerbet a magyarok ellen alkalmi eszközül felhasználni.»

A magyar rendek mindezek után joggal féltették Magyarország integritását. Jellemző erre a tót Jezerniczky képviselő beszéde: «ha egy nép testvérként befogadtatik, az csak tagja lehet az országnak, de nem követelhet függetlenséget éppen azon nemzet ellenében, melynek vendégszeretete őt befogadta. S mi előnyt reményei a fejedelem azon pártfogástól, mivel elhalmozni készül a szerb töredéket? De vigyázzon Oroszországtól, egykor majd eljönnek ezen népek testvérei és egyesülten vele egyetemben összerombolják a császári trónt annak egész alapjáig.» A rendek a temesvári szerb kongresszus határozatainak hatása alatt lemondtak a koronázási levélben követelt új biztosítékokról, mire II. Lipót megkoronáztatta magát. A szerbek követeléseiből mindössze az illír udvari kancelláriát állította fel azzal, hogy ez csak az 1745-ben felállított udvari komisszió helyébe lép.

A szerb kérdést végre olyképpen rendezték, hogy a magyar országgyűlés megadta a szerbeknek a magyar honpolgárjogot és kiváltságait csak annyiban ismerte el, amennyiben azok nem ellenkeznek Magyarország alaptörvényeivel (1791: XXVII. te). II. Lipót király aztán 1792-ben hatályon kívül helyezte az illír-szerb udvari szerb kancelláriát. A szerb ügyek most a magyar udvari kancelláriához tartoztak, míg a határőrvidék ügyei a bécsi haditanácshoz.

A XIX. század elején a francia forradalom hatása alatt a szerbeknél is új erőre kapott a nemzetiségi mozgalom. A magyarországi szerbekre különösen hatott a balkáni szerb szabadságharca a törökök ellen. Kulturális újjászületésük is ekkor indult meg s az csakhamar átcsapott a politikai térre is. Mikor Gaj és az illír párt Nagy-Iliriá-

ról álmodozott, mely a Balkán délszlávjaira is kiterjedt volna, ugyanakkor Garasanin Ilyes szerb miniszter Jugoszlavija felállítását tervezte (1844) Szerbia vezetése alatt. E két ellentétet egyelőre sikerült kiküszöbölni, midőn Gaj lemondott Boszniáról és megelégedett Kis-Illyr iával, melyhez tartoznék Horvátország, Dalmácia és Szlavónia. Közélről érintette a magyarországi szerbeket a magyar nyelv kérdése is, mely a semleges latin nyelv helyébe lépett s heves harcot indítottak a magyar államnyelv ellen. Ebben a harcban kölcsönösen súlyos hibákat követtek el a szerbek, horvátok, a magyarok és az egyéb nemzetiségek.

Mikor 1848-ban kitört a francia, illetve középeurópai forradalom, Magyarországon és Horvátországban már forrt a politikai közélet. A szerbek és horvátok megtagadták a magyar szupremáciát és nem ismerték el az új 1848-i Ferdinánd király által szentesített alkotmányt. Forradalmi ténnyé léptek. A magyarországi szerbek 1848 május hó 13-i és 15-i nemzetgyűlésükön a Délvidéken külön szerb tartományt, szerb vajdát, külön szerb nemzeti kormányzatot követeltek és ezek kivívására fegyvert fogtak a belgrádi szerb kormány támogatásával. Bécs a szerb felkeléssel szemben az olasz hadjárat miatt eleinte semlegesen viselkedett, de midőn Kadetzky megverte az olaszokat s Bécsben a reakció hívei kerekedtek felül és a királyi esküvel szentesített új magyar alkotmány megsemmisítését és a régi rendi alkotmány visszaállítását követelték, a nemzetiségek, illetve a szerbek segítségét vették igénybe." Ez kapóra jött a belgrádi szerb kormánynak, mely titkos célja: a nagyszerb nemzeti állam megvalósítása érdekében a bécsi kormány és dinasztia szorult helyzetét igyekezett kihasználni. A magyarországi szerbek a Habsburg monarchia kebelében egy szerb koronataromány felállítását követelték segítségük jutalmául, melyet az-

tán a szerbországi kormány kedvező politikai konsteláció esetén Szerbiával egyesíteni óhajtott.

A Habsburg-dinasztiát azonban az oroszok cájja megmentette s Ferenc József császár, szorult helyzetéből kiszabadulván, csak egy közigazgatási területet adott «Szerb vajdaság és Temesi Bánság» néven. A Temesi Bánsághoz tartozott: Temes, Torontál és Krassó megye, míg a vajdasághoz Bács-Bodrog vármegye és Szerémség egy része.

Azonban az 1859-i olasz-francia vereség után Ferenc József támaszt keresett Magyarországon. 1860 október 20-án visszaadta a magyar rendi alkotmány egy részét. Ekkor vált aktuálissá a szerb vajdaság kérdése is. Ferenc József a szerbek óhajára 1861-ben egybehívta a szerb nemzetgyűlést, melyen azok a vajdaság fenntartását követelték annál is inkább, mert az uralkodó leiratában rámutatott az 1790-i temesvári határozatokra is.

Ez időben Obrenovits Mihály szerb fejedelem megindította a mozgalmat az összes szerbek egyesítésére, ami a magyarországi szerbeknél is élénk visszhangra talált. Ennek a mozgalomnak természetesen útját állta a monarchia s ezért Mihály fejedelem és kormánya annak bomlasztására törekedett. Eisztits Jánost az 1861. évi szerb kongresszusra Karlócára küldték, hogy a magyarországi szerbek Magyarország függetlenségét követeljék, Garasanin Ilyes pedig Budára utazott és gróf Andrassy Gyulát akarta tervének megnyerni. Andrassy gróf azonban kitért ajánlata elől és a szerb kongresszuson Eisztits sem tudott eredményt elérni. Csak Miletits Szvetozárt sikerült néhány hívével tervüknek megnyerni. Risztits emlékirataiban bevallja, hogy egy független, gyöngébb Magyarországot Szerbia kormánya szívesebben látott volna, mint egy egységes Habsburg-nagyhatalmat. Mihály fejedelem e célból 1859-ben Kossuthhoz is kiutazott Londonba és hajlandó volt az általa tervezett dunai konföderációhoz csatlakozni.

A bécsi kormány természetesen értesülve volt a dél-magyarországi pánszerb mozgalomról s, minthogy a szerbek is az osztrák abszolútizmus ellen nyilatkoztak, Ferenc József császár, noha eleinte hallani sem akart a vajdaság reincorporációjáról, 1860 december 27-én azt Magyarországgal egyesítette.

Ekkor lépett fel Miletits Szvetozár politikai téren. A belgrádi kormánnyal való titkos megállapodása értelmében a magyarok mellé állt és követelte Magyarország függetlenségét, a szerb vajdaságot pedig, melyet Ignjatovits Jakab szörnyszülöttnek nevezett, fájdalom nélkül elparentálta. Midőn azonban 1866-ban a magyarok meg egyezni óhajtottak a dinasztiaival, Miletits az országgyűlésen hevesen kikelt a dualizmus ellen és a megegyezést megakadályozni óhajtván, a föderalizmust hirdette.

A pánszerb terveknek azonban végük szakadt, amikor 1868 június 10-én Mihály fejedelmet meggyilkolták. A belgrádi szerb kormány a gyilkosság értelmi szerzőinek Karagyoryevits Sándor volt fejedelmet, a magyarországi kultúrpolitikai Omladina-szervezetet és Miletitset tartotta. Karagyoryevitset a magyar kormánya belgrádi kormány megkeresésére vád alá helyeztette, a bíróság azonban felmentette s nem valószínű, hogy Miletits részese lett volna a merényletnek.

Miletits az 1867-i kiegyezés után most már megnövekedett pártjával, szakított magyarbarát politikájával, noha az 1868. évi 44. nemzetiségi törvénycikk biztosította nemzetiségüket, és 1869-ben Nagybecskereken új politikai programot állított fel. Most is a független föderációs Magyarországot követelte s Bács-Bánság oly kikerekítését, melyben a szerbek jutnának túlsúlyba, szerb közigazgatással stb. Elszánt harcot indított egyúttal a szerb klerikális-konzervatívok ellen is, míg végre pártja elnyerte 1870-ben a szerb kongresszuson a többséget. A nagybecs-

kereki programra következében, melyben az összes szerbek egyesítését hirdette, a magyar kormány is fölfigyelt Miletits és az általa vezetett szerb nemzeti párt tevékenységére. Ferenc József király egy audiencia alkalmával azt mondta, hogy Miletitsnek titkos céljai vannak. Az 1876. évi orosz-török háborúkor Magyarországon szerb önkénteseket kezdett toborozni és Belgráddal összeköttetésbe lépett, s minthogy tudva volt, hogy az összes szerbek egyesítésére törekszik, vádat emeltek ellene s ötévi börtönre ítélték. Fogsága idejében ifjúkori betegsége kitört és elméje elborult.

Ezalatt egy új szerb párt alakult, az ú. n. kikindai programmal, mely a magyarságra támaszkodva óhajtotta céljait megvalósítani. Később Tomits Jádsa vezetése alatt megalakult a szerb radikális párt és a Polit-Dimitrijevic-párt. Elkeseredett belső harc folyt a radikális és a nemzeti liberális párt, valamint a hierarchia közt, mely maga után vont a pártok bukását. Végül megalakult Beccsén 1908 július 8-án a szerb demokrata párt, mely elnyerte a többséget. A hierarchia és a szerb politikai pártok közt azonban tovább folyt a harc, melynek folytán a hierarchia hívei (1910) kisebbségre jutottak. Azonban Lukács miniszterelnök 1912 július 11-én felfüggesztette a görögkeleti szerb egyház autonómiáját, mire az összes szerb politikai pártok a magyar kormány ellen fordultak. Miközben a szerb hitközségek egymás után tiltakoztak az egyházi autonómia felfüggesztése ellen, Bogdánovits Lucián Gasteinban merénylet áldozata lett.

A magyarországi szerbek még a világháború előtt szoros összeköttetésbe léptek a horvátokkal és a horvátországi szerbek az 1905. évi fiumei és zárai határozatok alapján létrehozták a szerb-horvát politikai koalíciót, mely szerint a szerbek és horvátok egyenrangú nemzetek, de ebben a koalícióban a szerbek kerültek túlsúlyba. A szerbek a

világháború következtében elérték kitűzött céljukat: a szerbek és délszlávok egyesítését szerb hegemonia alatt, a bolgárokat kivéve. A délmagyarországi szerbek nagy lelkesedéssel csatlakoztak hozzájuk.

Az előadottakból látjuk, hogy a magyarországi szerbek sohasem forrtak össze a magyar állameszmével. A magyarsággal a török uralom óta állandóan ellenséges viszonyban éltek és mikor nagy számban Magyarországra menekültek, mint vendégnép a Habsburg császár kegyéből telepedtek le hazánkban és csak 1790-ben lettek honpolgáraink. A Habsburgok sokszor használták fel őket a magyar nemzeti mozgalmak letörésére, de a törökök is a mohácsi vész után a magyarság ellen. S mindehhez hozzájárult az, hogy anyaországukkal, Szerbiával óhajtottak egyesülni olyképpen, hogy Délmagyarország területéből kihalítani törekedtek egy úgynevezett «Szerb Vajdaságot».

Mindezen okokból sohasem sikerült Magyarországon a szerb nemzetiségi kérdést megoldani, noha a magyarosítás nem fenyegette őket, amint ezt Popovits Dusan neves szerb egyetemi tanár is megállapította, mert a szerbeket megvédte nemzeti egyházuk, katonai határőr vidéki szervezetük és a magyarok iránti állandó ellenséges érzületük. Itt említjük meg még Jakdts Vladimir szerb író javaslatát, mely szerint: «Nem marad más hátra, – írja – mint hogy a magyarországi szerbeket visszaköltöztessük Szerbiába, ha azt akarjuk, hogy örökké létezzenek; Szerbia elég nagy, hogy itt a szerbség kebelében boldogabb politikai jövő elé nézhessenek.» Korábban már Sztratimirovrt György, a volt főkelő szerb vezér is a visszavándorlást ajánlotta a magyarországi szerb nemzetiségi kérdés megoldására, mikor 1864 október havában *Turinban járt Kosuth Lajosnál és olasz szolgálatba óhajtott lépni.*

Thim József.

MAGYARNYELVŰ IRODALOM.

A horvát kérdésre:

Bajza József, A magyar horvát unió felbomlása. Budapest, 1925. – *Bajza József*, A horvát kérdés. Budapest, 1941. Sajtó alá rendezte Tóth László. – *Deér József*, A magyar-horvát államközösség kezdetei, Budapest, 1931. Jancsó Benedek Emlékkönyv. – *Dudás Gyula*, A bunyevácok története. Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Értesítője. Zombor, 1904. – *Iványi István*, Szabadka története I-II. Szabadka, 1880. – *Jeszenszky Béla báró*, A társországok közjogi viszony a magyar államhoz. Budapest, 1889. – *Juhász Lajos*, A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után. A gróf Klebelsberg Kunó, – Magy. Történetkutató Intézet Évkönyve, 1938. – *Karácsonyi János*, A horvát történetírás zátonyai. Századok, 1912. – *Lobmayer Iván*, Történelmi kapcsolataink Horvátországgal. Budapest, 1941. – *Magyar Sorskérdések*. 1. A magyar-horvát történelmi kapcsolatok. Budapest, 1941. 2. A szerb-horvát ellentétek. Budapest, 1941. 3. A szerb-horvát ellentétek Jugoszlávia fölbomlásáig. Budapest, 1941. – *Margalits Ede*, Horvát történelmi Repertórium. Budapest, 1900-1902. – *Miskolczy Gyula*, A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. Budapest, I. k. 1927., II. 1928. – *Miskolczy Gyula*, A horvát kérdés. Századok, 1924. – *Nádasdy Béla*, Délslávok. Budapest, 1934. – *Palugyai Imre*, A kapcsolt részek. Pozsony, 1863 és Pesti Napló 1866., 79-82. sz. – *Paaler Gyula*, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Századok, 1888. – *Paur Iván*, A horvát nemzet legkorábbi viszonyai az Árpádokhoz. Hazánk, II. 1859. – *Pesti Frigyes*, Az eltűnt régi vármegyék. Budapest, 1882. – *Pesti Frigyes*, Száz politikai és történelmi levél Horvátországról. Budapest, 1885. – *Prokopy Imre*, A szerb-horvát kiegyezés után. Magyar Szemle, 1940. – *Prokopy Imre*, A horvát válság. Magyar Szemle, 1939. – *Prokopy Imre*, Revízió és Délmagyarország. Budapest, 1933. – *Prokopy Imre*, Dél. Pécs, 1937. – *Az Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képen. XXIV. k. A horvátok. – *Sur min György Gn.* Horvátok és magyarok 1848-49-ben. Croatia. Budapest, 1906. – *Szálai László*, A horvát kérdéshez. Pest, 1861. – *Széchenyi Antal*, Emlékirata a horvát kérdéstről. Századok, 1915. *Szilágyi Ferenc*, A magyar-horvát kérdés okleveles Tára. Budapesti Szemle, LI. és LII. k. – *Br. Szerényi József*, Régmúlt idők emlékei. Budapest, 1925. – *Tarczay Erzsébet*, A jobbágság története Horvátországban (1650-1848), Budapest, 1913. – *Tomasic Miklós*,

A horvát királyság államjogáról. Századok. – *Hadrovics László*, Magyar-szláv irodalmi érintkezések Budapest 1942. Magyarság tudományi Intézet.

A szerb kérdésre:

Angyal Dávid, Brankovics György. Századok, 1910. – *Angyal Dávid*, A szegedi béke. Történelmi tanulmányok. Budapest, 1937. – *Baranyai Tivadar*, A rácok elterjedése és letelepedés formái Baranyában. Pécs, 1940. – *Bessenyei Ferenc*, Vukovics Sebő emlékiratai. Budapest, 1894. – *Dudás Gyula*, A magyarországi szerbek szereplésének története 1526-1711 -ig. Régészeti és Történelmi Értesítő. Temesvár, 1885. és 1886. – *Érdújhelyi Menyhért*, Újvidék története. Újvidék, 1894. – *Eöttevényi Olivér*, A szerb titkos szervezetek. Külügyi Szemle, 1941. – *Hajnal István*, Belgrádi diplomácia és a magyar emigránsok a szabadságharc után. Budapesti Szemle, 1926. – *Hodinka, Antal*, A mi a karlócai békekötésből kimaradt és következményei. Pécs, 1935. – *Hornyik János*, A rácok ellenforradalma. Életképek, 1848. – *Jánossy Dénes*, A szerb politika útjai a berlini kongresszustól a szerb királyság kikiáltásig. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. Bécs, 1933. – *Jánossy Dénes*, Die Territorialfrage der serb Woiwodschaft in Ungarn. Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történelm Kutató Intézet Évkönyve, 1933. – *Juga Velimir*, A magyar Szent koronában élő szerbek. Budapest, 1913. – *Kállay Béni*, A szerbek története 1780-1815. Budapest, 1877. – *Magyar sorskérdések*. 1. A Délvidék a magyar történelemben. 2. Szerbek és horvátok a történelemben. 3. A délvidéki magyarság élete az elszakítás alatt. Budapest, 1941. – *Margalits Ede*, Szerb repertórium. I. k. Budapest, 1918. – *Nádasdy Béla*, Délszlávok. Budapest, 1934. – *Pesti Frigyes*, Brankovits György rác deszpota birtokviszonyai Magyarországon és a rác deszpota-cím. Budapest, 1877. Értekezések a tudomány köréből. – *Szalay László*, A magyarországi szerb telepek jogviszonyai az államhoz. Pest, 1861. – *Szalay László*, A magyarországi rác deszpotaságról. Ország, 1863., 71-146. sz. – *Szentkláray Jenő*, Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár, 1882. – *Thallóczy Lajos*, Az ál-Brankovics. Turul 1888. és különnyomat. – *Thim József*, A szerbek története I-III. k. Nagybecskerek, 1893. – *Thim József*, A magyarországi 1848-49-i szerb fölkelés története. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. I-III. k. Budapest, 1930-1940. – *Vukicsévits György*, A görög-keleti szerb egyház autonómiájáról. Jogi lexikon, III. kötet. Budapest, 1900.

A SZLOVÁK ÉS RUSZIN NEMZETISÉG TÖRTÉNETE.

I.

A magyar szóhasználat a «nemzetiség» fogalmának kettős értelmet tulajdonít. A «nemzetiség» jelenthet valamely tulajdonságot, egy bizonyos nemzeti csoport ismerveivel való rendelkezést, minők a nyelv, műveltség, az öntudat stb. Másfelől a «nemzetiség» azt is jelenti, hogy valamely közösség nem azonos az államalkotó népességgel. A magyar felfogás a «nemzet» fogalmát előbb a «populus Werbóczianus»-nak, a nemességnek tartotta fenn, majd meg a nyugati nemzetállami gondolat alapján az államalkotó magyar nemzetet ismerte el egyedül «nemzetnek, míg a többi magyarországi népeket «nemzetiségednek nevezte; állam és nemzet e szerint azonos fogalmak. A nemzet legdöntőbb külső ismerve pedig a nyelv, a magyarnyelvűség, mely a XIX. században lép elő a rendiség bukásakor állami princípiummá.

A nemzeti, avagy nemzetiségi eszme azonban nemcsak a magyar elemre hatott. A XIX. század a többi magyarországi népek ébredésének is időszaka. Az ébredés elsősorban szellemi és irodalmi kezdetű: a német romantika eszméinek hatására a népi-nemzeti nyelvben látják azt a tulajdonságot, különböztető elemet, mely a népeknek egyéniséget biztosít. Ám a nemzeti mozgalom nem áll meg itt: mivel a népből, ősi nyelvéből és lakóhelyéről indul el, csakhamar területi és politikai értelme is lesz, – mert mi módon is fejthetné ki valamely nép természetjogi

egyéniségét, mint hogy nyelve jogait politikailag is érvényesíti az általa lakott területen? A történelem menete ezentúl nem államok, hanem népek szerint halad tovább, – tanította Herder és a német romantika s az államtalan szláv népek megszívlelték e tanácsokat.

A magyar nemzeti fejlődés azonban az állami princípiumhoz ragaszkodott s fenntartotta a rendiségtől öröklött állami folytonosságot, melyet a nyugati nemzetállami elvekkel bővített. Tehát Magyarországon a magyar nyelvnek kell uralkodnia, illetve a rendi, nemzetekfölötti államiság helyére lépnie. Ugyanekkor azonban ez az elv már magában rejtette az összeütközések kezdetét. Mert hiszen 1848-ra már készen állottak a többi magyarországi népek politikai gondolatai is; a népi nyelv ébredése meglepő gyorsasággal vezetett a politikai elkülönözési igényekig.

II.

A XIX. század elejére felemelkedő szlovák nemzeti és politikai gondolat a határokon túli rokonokra hivatkozhatott. A szláv közösségi gondolat tagadja a haza állami megfogalmazását. Kollár, Gáj, Kukuljevic szerint az a szláv haza, ahol szlávul beszélnek és eszméjét szívünkben kell hordanunk, külső határoktól s kényszerektől függetlenül. íme, a nyelv e vonatkozásban már világosan úgy jelentkezik, mint az államgondolat legnagyobb ellensége, bomlasztója. A szlovák kérdés pedig elsősorban nyelvi kérdés volt, mivel a szlovák nép nem rendelkezett semmilyen más megkülönböztető társadalmi, politikai, szervezeti vagy vallási jeggyel, mely számára eddig a magyar határokon belül valamely külön helyzetet teremthetett volna, ahogy ez a szerbek, románok esetében történt.

A rendiség korában nem léphettek fel olyan jelenségek, melyekben a szlovák nemzetiségnek sajátos szerepe lehe-

tett volna. De a rendiség nemzetiségi szempontból semleges magatartása az a keret is, melyben a szlovák nyelv szabadon növekedhetett azokban a felsőmagyarországi megyékben, hová már nem hatolt el a középső magyar népi területek közvetlen ereje. Viszont a rendiség őrizte e tájakon a magyar állam felsőbbiségét, történeti örökét. A rendi társadalom szétterjesztette a nép közé is ezt a tudatot. Magyar-szlovák viszonylatban döntő ez a szociológiai szempont, mert a XIX. század elejétől végig e századon sokan azzal tüntetik fel a hazához való hűségüket, de egyben a köznéppel szembeni társadalmi kiemelkedésüket is, hogy magukévá teszik a magyar nyelvet és ennek révén vállalnak a nemzetiségi területen az állam nevében szerepet.

Ám a Felvidék régi történelmi korszakaiban nem mindig volt ez így. 1526 óta a török elől ide szorult vissza a királyi államiság. Ez a föld így telik meg magyar történelmi hagyományokkal s azután sem érzi magát peremterületnek, mikor a politikai és gazdasági súlypont visszatér az ország közepére. A rendi-nemesi társadalmi és történelmi szemlélet a rendi patriotizmussal együtt szétterjed a szlovák nép között. A középső Felvidéken a kis- és középnemesi hagyomány az uralkodó, a maga erősen protestáns színezetével, melyből csak a XIX. század közepére kopnak el a XVII. és XVIII. század rendi szabadságküzdelmeinek sűrű emlékei. A kis- és középnemesség sok esetben maga is szlovák eredetű és nyelvű s így szlovák nyelven él tovább a patrióta hagyomány. A nyugati és déli vidékeken a török harcok emléke és a katolikus tradíció öröklődött tovább. A középső tájakon még soká emlegette a nép Mátyás királyt. Mivel pedig a keleti Felvidék és a Ruténföld annyi szállal kapcsolódott Erdélyhez, utóbb a Rákóczi-házhoz, ez a politikai és társadalmi-gazdasági kapcsolat szintén megnyerte a maga patriarkális-érzelmi velejáróit.

A nyugati megyékben, a «labanc» urak birtokain a szlovák nép «labanc» érzületű s itt labanc népdalok teremnek, néhol már magyarelles hangulatokkal.

A rendiség mindvégig semleges volt a nyelv kérdésében. Sőt ennek tudható be a felvidéki német városok elszlovákosodása is. A XVII. század elejétől követel a nemesség bebocsáttatást a német városokba, ahol városi territórium, német nemzetiség és polgári társadalmi-gazdasági helyzet egyet jelentettek. A rendi országgyűlések ismételt határozatai felbontják ezt az egységet és lehetővé teszik a nemesség, tehát a vidéki elem beköltözését; a nemesség után jó a vidéki szlovák nép is. Közben a rendiség az első emelője a szlovák nép szellemi életének is. A szlovák irodalom fellendülése a hitújítással és a rendi és vallásháborúk korával kapcsolatos. A vallás kérdése a rendi társadalom elsőrendű politikai ügye. A nagyurak és a középnemesek a mecénásai és vezetői a szlovák protestáns irodalom kifejlődésének s ennek összes nagy alakjai dicsérettel emlegetik a felvidéki magyar főurak és nemesek ritka szeretetét, érdeklődését a szlovák irodalom iránt (Bél Mátyás, Horcicka Dániel, Krman Dániel stb.).

A felvidéki nemesség és a szlovák irodalom e viszonya rögtön megszakad, mielőtt az állami határokat és a társadalmi osztályok különbségeit áthágó szláv eszme megjelenik. A nemesség és derivátumai, minő a felvidéki magyar középosztály a XIX. és XX. században, a magyar állam mellé állottak a szláv népiség és az államiság konfliktusában. Innét erednek a XIX. század második feléből a nagy szlovák írók – a maga is nemesi eredetű Országh-Hviezdosláv és Hurbán – Vajansky-elégikus panaszai, hogy a szlovák népet elhagyta nemessége, vezető osztálya. A történeti fejlődés azt mutatja, hogy a szláv eszmék és a szlovák nacionalizmus terjedése a demokratizálódásnak és a társadalmi nivellálódásnak kedvezett.

III.

A nemzetiségi eszme a rendiség helyére új közösséget teremtett. A szlovák nyelvterületen élő, igen sokszor szlovákul beszélő magyar nemes a magyar hazafiság felé fordul és a magyar néphez való tartozást vállalja s a szlovák környezetben mostantól kezdve e kis nemesi, utóbb meg városi és középosztályi szigetek a magyarnyelvűség fenntartói, egyideig terjesztői. A szlovák nép köréből meg új vezetőréteg születik a nemzeti eszme érintésére s a XIX. század elején a nemzetiségi eszme, a szlovák nyelv és öntudat formált először határozott politikai és táji alkatot ebből a középponttalan vidékből.

Uralkodott legyen már a husziták idejétől, a XV. századtól a XVIII-ig, akármilyen nyelvi promiszkuitás is a Felvidéken, a magyar és a latin nyelv mellett élt legyen akármilyen bőven is az itteni nemesség a szlovák nyelvvel, természeténél fogva mégis a középponti Magyarország, az egységes magyar államiság függvénye volt. Tehát meg kellett hátrálnia az új korszak népi-táji-nyanyelvi és népi-demokratikus áramai előtt. A népi-nyelvi eszmék a köznép érdekében nivellálják ezt a földet. A népi-nemzeti eszme terjedése tehát nemcsak nemzeti, de szociológiai jelentőségű folyamat is.

Az új réteget az irodalom és a nyelv ügye lelkesíti; a nyelv ügyét az irodalomból rövid pár év alatt viszi át a politika területére s már pusztá létével, a népből való születtségével és természetjogi magatartásával közéje áll a népnek és a magyar államnak. Az «intelligencia» magva, közege, lételeme a nemzeti nyelv és irodalom, ennek teljes szellemi, sőt politikai érvényesülést követel. A szlovák nyelv ügye, a szláv kérdés a XIX. század elejének Magyarországon tehát nem volt egyedül irodalmi kérdés, hanem igen súlyos politikai probléma is; hiszen

mindez az ország népi-nyelvi alapon való federalizálását hozta volna magával.

A szlovák író a XIX. század elejéig még a rendi társadalom produktuma. A XIX. század elején a nemzeti eszme új közösséget teremt. Már a jobbágyfelszabadítás előtt – eszmeileg – kivonja a népet a rendi társadalom kapcsolataiból és a nép nyelvét új, az állammal szembenálló társadalomformáló erővé emeli. A fejlődés mögött ott van a nyugati eszmék hatása: a saját nemzetállam igénye és a polgáriasodás és haladás vágya. A nemzeti ügy itt megelőzi a polgáriasodás anyagi kellékeit. Itt az író rajzolja fel előbb az állami és a polgári fejlődés képzetét s a fejlődés csak lassan követi a szellemi indítást. Egészen fordított tehát itt a nemzeti fejlődés, mint nyugaton, ahol gazdag polgári társadalmakból emelkedtek fel a nemzeti igények s a nemzet egyben az állam és a nyelv teljességét jelentette; Középeurópában viszont a nemzetiségi és népi eszmék régi állami, társadalmi közösségek bomlása rak előhírnökei.

IV.

A pap és tanár, aki egyben író is, elsősorban vallásos író, ismert alakja a Felvidék rendi korszakának. Elsősorban protestáns jelenség, aki folytatja a huszita-protestáns hagyományt. A cseh husziták a XV. században elhozzák a Felvidékre a maguk fejlett nyelvét, sőt az akkori cseh-német viszonyok ismeretében nem kételkedhetünk benne, hogy fejlett nacionalizmusuk is hatott a szlovák nép között. A rokon cseh nyelv így maradt örökségül a szlovákokra a protestantizmus hajnalán, behatol a megyei és városi igazgatásba is s mind ezekben a nyelvemlékekben, mind a protestáns papi írók könyveiben elveszti régi tisztaságát és szlovakizmusokkal keveredik, helyi nyelvvé alakul.

Társadalmi és szellemi változást azonban nem jelentett a huszitizmus; ellenkezőleg, a központi hatalom lazulását kihasználó rendiség szövetségese lesz és a husziták nyelve egészen a XIX. század közepéig a felvidéki magyar rendiség és a szlovák nép kifejező szövege.

Az ellenreformáció műve Pázmány óta katolikussá tette a szlovák nép zömét, amely követte urait a vallásváltztatásban. A protestantizmus ott maradt meg, ahol a kis- és középnemesség makacsul kitartott a rendi állásfoglalást is jelentő protestantizmus mellett. Később éppen a kis- és középnemesi megyék, mint Turóc, Zólyom, Árva, Liptó, lettek a szlovák nacionalizmus tűzhelyeivé akkor, midőn a protestantizmus a XIX. század elejével elszakadt nemesi kapcsolataitól. A nagybirtokos területek ellenben katolikusok lettek. A katolicizmus szlovák fejlődése Nagyszombattal és a jezsuiták nyomdai tevékenységével kapcsolatos. A szlovák nacionalizmus mai történései nemcsak a protestánsok íróit, tudósait idézik, midőn a szlovák nemzeti érzés őseit keresik. A XVIII. század veti meg a szlovák nemzeti tudat alapját a protestáns Bél Mátyás, Dolezal, Krman, még előbb a XVII. századi Benedikti és Jakubei írói munkája révén, de ide sorozzák azokat a katolikus, elsősorban jezsuita írókat is, akik munkáikban említést tesznek a szlávok felvidéki őslakásáról és a Nagy-Morva Birodalomról. A szlovák nacionalizmus így hivatkozik Szentiványi Mártonra, Timon Sámuelre, J. B. Maginra, mellettük külön Benczúrra és Kollár Ádámra is. A nagyszombati nyomda kezdetben – a csehországi jezsuiták példájára – maga is cseh nyelven ad ki vallásos könyveket. Utóbb szakítottak ezzel a gyakorlattal, mivel a szlovákokat el akarták vonni attól a protestáns befolyástól, mely a csehnyelvű irodalmisággal egyet jelentett, így a nagyszombati nyomdáé és más katolikus kiadóké (pl. Nyitráé) az érdem, hogy a XVII. század végén, a

XVIII. század elején először jelentettek meg tiszta szlováknyelvű könyveket.

De a katolikus XVIII. század a Felvidéken még nem katolikus értelmű; a XVII. század óriási protestáns és rendi öröksége tovább uralkodik, ha szerényebb méretekben is s a felvilágosodás újra a protestantizmusnak kedvez. Ám a XVIII. század végén, a XIX. század elején mégis katolikusoktól indul el a döntő lökés, mely a cseh nyelvtől való elválás révén e népnek egyszersmind politikai egyéniséget is adott. A jozefinizmus hatása érzik Bernolák Antal mozgalmán, mely a nyugati szlovák dialektust emeli a szlovákok irodalmi nyelvvé, nyíltan szembefordul a protestáns-huszita cseh irodalmi nyelvvel: az a célja, hogy a szlovák nép reáébredjen nemzeti és nyelvi egyéniségére. Még nem politikai jelentőségű Bernolák Antal mozgalma; talán nem is véletlen, hogy nagy nyelvészeti munkáit megelőző első műve egy Szent István királyról szóló dicsőítés. Írói köre mind katolikus papokból áll, s ha teli vannak egyelőre gyanakvással a luteránusok iránt, már-már élesedik bennök a magyarokkal szembeni elkülönözés ösztöne is. Pártfogójuk a régi családból eredt Eudnay hercegprímás, akiről feljegyzik, hogy szlávnak vallotta magát. A kör elokelő tagja Bajza József nagyszombati kanonok, aki finom klasszicista szellem; mellette az egyszerű falusi plébános, Juraj Fándly, a nép gazdasági okulását szolgálja tanító munkáival. Ez a kör az, mely a jezsuita munkák felhasználásával beleviszi a szlovák köztudatba Szvatopluk emlékét, a Nagy-Morva Birodalomtól való leszármazás elméletét, tehát határozottan halad a szláv öntudatosodás felé. Nem óhajtott teljes szakítást a csehekkel; ezért is választotta irodalmi nyelvül a nyugati szlovákok nyelvét, mely a cseh-morvákhoz a legközelebb áll. Az 1992-ben Nagyszombatban alapított «Slovenské Ucene Tovarysstvo» nyomán több fiók alakult s a katoli-

kusok között e papi irodalmi társulatok az első intellektuális mozgalmak, melyeknek aztán a közös irodalmi és politikai törekvésbe kellett torkollaniok. Bernolák még a szlovákok külön egyéniségét hangsúlyozta, halála után követőinél már a szláv érzelmeken át éled tovább a nemzeti eszme, ahogy ez történt a luteránusoknál is. Ján Holly, a szlovákok első nagy nemzeti költője Szvatopluk és Cyrill és Method dicsőségét zengi; katolikus írótól öröklik utóbb a morva elődök és a szláv apostolok kultuszát a protestánsok is.

V.

A szlovák nacionalizmus a német romantika hatására született, bár hatottak reá a jozefinista kor ösztönzései. Az állani szerepének leértékelése, a nép és a nyelv történetalakító erejének kiemelése innét származik. Mivel a szlovák nemzeti ébredés nem kapcsolódhatott állami kezdetekhez, mint például a magyar, a horvát, vagy a cseh, ezért kellett az éppen a XIX. század elejére oly nagy méretekben felemelkedő nagy szláv érzéshez hasonlunia. Míg a többi szláv népek irodalmi és nemzeti érzései mind saját múltjuk és nyelvük kutatása révén érnek el a szláv rokonságig, addig az állam- és hagyomány nélküli szlovákoknál fordított a helyzet: kívülről kapják az ösztönzést s a szláv rokonság öntudata készíti őket utóbb saját egyéniségük fejlesztésére.

Innét ered a szlovák romantika egyetemes szláv jellege. A korszak, Napóleon leveretésének, Oroszország fellemelkedésének kora, szláv érülettel telíti azokat a fiatal szlávokat, akik most látogatják a romantika hatása alatt álló német egyetemeket.

A szláv népi érzés terjedése arra készíti ezt a nemzedéket, hogy a népköltészetet és irodalmukat tudatosan fejlesszék. 1803-ban állítják fel Pozsonyban a luterá-

nus líceumban az első szláv tanszéket. Tanára, a különben eléggé passzív Palkovic György még a jozefinizmus és a klasszicizmus neveltje. Tanszéke az 1801-ben alapított pozsonyi szlovák önképző társulatból nőtt ki. A protestáns tanintézetek szlovák önképző társulatainak óriási a jelentőségük a harmincas-egyvenes években; Kossuth korának magyar közszelleme nem minden izgatottság nélkül vette észre, hogy itt már politikai tevékenység is folyik. Az 1800-as években ez a munka még nagyszláv volt, ködösen romantikus; az 1830-as, 40-es évekre az önképző társulatok érzülete már differenciálódott; előbb protestáns-csehszlovák, utóbb meg határozottan szlovák nemzeti irányban. A pozsonyi tanszék és irodalmi kör nevelte a XIX. század elejének egész nagy szlovák nemzedékét; itt tanult a Magyarországhoz és a szlovákokhoz annyi szál a kapcsolódó Palacky Ferenc, a nagy cseh történetíró, aztán Kollár János és Safarik Pál is, majd meg Stúr, Hurbán, Hodza és az egész fiatalabb szlovák romantikus irodalmi nemzedék.

Kollár János különben teljesen a német romantika gyermeke. Csakhogy a német romantika tanulságait már a németek és a magyarok ellen és a szláv közösség érdekében értékesíti. Nagy eposza, a «Slávy Dcéra» (1824), majd meg a szláv kölcsönösségről és a szlovák jótulajdonságairól írott munkái óriási hatással voltak az összes szláv népekre. (Illyrizmus, stb.). Kollár szerint a kisebb és gyengébb szláv népnek a szláv közösség érdekében a nagyobb, műveltebb, erősebb testvérhez kell simulnia. Így ajánlotta fel a szlovák népet a csehszlovák közösségnek a szláv ügy érdekében s a huszita hagyomány és a népi természetjog szerint.

Kollár kiesik a további szlovák fejlődésből – pesti lelkészkedése, csehszlovák gondolkozása miatt egyaránt – akár társa és barátja, Safarik Pál, aki óriási tudományos

ságát előbb a szerbek, utóbb a csehek között fejt ki. Nyelvi és irodalmi tudománya felöleli az egész szláv világot. Ez a gömöri huszita protestáns szülött is a szláv közösséghez fordul kis és reménytelen népe öléről.

Az ifjabb intelligencia már szakít az elődök egyetemes szláv természetjogi álláspontjával. Az államhatárokon ugyan túltekint, de Kollár kölcsönösségi tanítását már nem értelmezi úgy, hogy a szlovák népnek fel kell erősebb szomszédjában olvadnia a szláv eszmény érdekében, hanem a természetjogi eszmék alapján már egyenrangú szláv népnek tartja a szlovákokat, önmagát pedig a néppel azonosítja, a nép azonban még öntudatlan és nem nyilatkozhatik; sőt 1848-ban nem egyszer a szlovák mozgalom ellen is foglalt állást. Egyre nyilvánvalóbbak utóbb a szlovák mozgalom középosztályi ismérvei: arról van szó, hogy a magyar vezető- és középréteg eltávozzék a szlovák nép felől és egy másik, most már szlováknyelvű középréteg kerüljön helyére. Itt már szorosán összebonyolódnak a nemzetiségi és a társadalmi kérdés elemei.

VI.

Az új romantikus szellem legfontosabb érve a népi természetjogi elv: a nemzetet nem lehet kivetköztetni eredeti mivoltából, ez a legnagyobb bűn az emberiség ellen, – így tanulták ezt a német romantika irodalmi és jogi szemléletétől – a nemzetiség természeti tulajdonság és még az állam kedvéért sem szabad megváltoznia. A magyar állam felé éppen úgy hangoztatták ezt az elvet, mint a csehek felé. A cseh-szlovák viszony élesztői kezdetben mind szlovákok, elsősorban a huszita hagyományokban élt protestánsok voltak a XVIII. és XIX. század fordulóján. A csehek szívesen fogadják ezt a jelentkezést, mely később nemzeti fejlődésük integráns része lesz.

A szlovákok a nagyszláv eszme ihletésére fordulnak a esetiekhez, akikben a felvilágosodás és a romantika ösztönzésére éled újjá az ellenreformációs feledésből a huszita hagyomány. A szlovák protestánsok a szláv rokonság értelmében már teljesen elvesztették a magyar államisággal, rendiséggel való kapcsolatukat; a népi-nyelvi eszméből az következik, hogy saját nyelvük és népiségük kultusza érdekében szembe kell helyezkedniök a magyar nyelv terjedésével is.

A szlovák romantika második nemzedékének leg-kiemelkedőbb tagjai: Jozef Milosláv Hurbán, Ludevít Stúr és Michael Hodza. Munkásságuk egyszerre irodalmi és politikai. Irodalmi mozgalmuk politikai már abban az értelemben is, hogy végleg elválasztják a szlovák irodalom és nyelv ügyét a csehektől. A középső szlovák dialektust, a turóci, líptói, zólyomi, árvái nép nyelvét emelik irodalmi nyelvvé; 1851-ben ehhez a nagy fordulathoz a negyvenes években csatlakoznak a katolikusok is, akik eddig Bernolák elveihez tartották magukat. 1844-ben alapítják meg társulásukat, a «Tatrin»-t, mely könyvek és folyóiratok kiadásával foglalkozik. 1835-ben adja ki Stúr nagyhatalmú hírlapját, a «Slovenské národné noviny»-t, 1846-ban alapítja meg Hurbán a «Slovenské Pohl'ady»-t, a szlovákok vezető irodalmi és tudományos folyóiratát s 1847-ben, a csejtei megbeszélésen már lerakják a katolikus-protestáns szellemi egyesülés alapjait.

A politikai mozgalom hamar szembekerül a magyar reformmozgalommal, hiszen szívesen táplálja a bécsi és cseh körökkel való kapcsolatokat. Stúr 1847-ben Zólyom város követeként az országgyűlés tagja és az ókonzervatív politikához tartja magát, bár ugyanekkor félreismerhetetlen működésének népies és jobbágyfelszabadító jellege. A magyar-szlovák ellentétek, küzdelmek színhelye ekkor a luteránus egyház, ahol a vezetők Kossuth Lajos és Zay

Károly gróf ötletére a szláv áramlattal szemben a magyar kálvinizmussal való unióval kísérleteztek. A szlovák protestánsok élénken tiltakoznak minden olyan törekvés ellen, mely a felvidéki luteránus egyház szervezetében és lelkipásztorkodásában a magyar nyelvet akarja érvényre juttatni. Ebből ered az a hatalmas röpirat-irodalom, mely Magyarország, illetve a magyarosító politika ellenére informálja a külföldet, elsősorban a német nyelvterületet. A szlovák mozgalomnak ekkor sincs, később sem lesz szociális jellege, mint az erdélyi román törekvéseknek. A nyelvi kérdés az 1848-as események előestéjére annál jobban kiélesedik. A magyar politikai közvélemény nem különböztet illyrizmus, pánszlávizmus és külön szlovák nemzeti eszme között. Vagyis a szlovák nemzeti mozgalmat még akkor is «pánszláv» mozgalomnak tartják, mikor már véglegesen körvonalazta a csehekkel szembeni álláspontját. Holott a szlovákok ekkorra a magyar állam határainak álláspontjára helyezkedtek és hazájukat azon a területen keresik, ahol a magyarországi szlovák nép él, de ezen a területen a természeti jog értelmében saját igazgatást is kívántak. A szlovák irodalmi mozgalom eközben szellemileg is gyökeret ver a Felvidék talaján; Stúr, Hurbán, Hodza romantikája a kor almanachlitteratúrájának, az osztrák táji és a magyar történelmi romantikának mód-szereivel a Felvidék tájékait szlovák hősökkel népesíti be; a magyar középkor feudális alakjaira szlovák szint vetít s így dalolja meg Csák Mátét és a többieket, szlovák előidőket és történelmi tudatot teremtven a történetnélküli népnek, mely tompa érzékkel élt a nagymúltú tájak ölén,

A nyelvi kérdés Magyarország kardinális problémája volt s így a szlovák ellenzékiesség már előbb is kapcsolatot talált a horvát-illyr mozgalommal, mely annyit köszönhetett Kollár ösztönzéseinek, Alighogy a Stúr által huma-

nista lelkesedéssel üdvözölt márciusi vívmányok híre szétterjedt, a szlovák írók és vezetők máris tovább akartak menni a politikai jogok területére. Március 15-e után már több gyűlést tartottak Trencsén, Liptó, Nyitra, Turóc községeiben és nyíltan követelték a szlovák nyelv hivatalos nyelvvé emelését. Visszautaltak arra a közeli jelenségre, hogy a kismemesség miatt a megyegyűlések igen gyakran tanácskoztak Turócbán, Trencsénben, Zólyomban, Liptóban, Árvában, sőt Sárosban is szlovákul s most a kor demokratikus szellemét úgy értelmezték, hogy a köznép nyelve bemenetelt talál a hivatalos helyekre is. Két szlovák politikai vezető, az erélyes Franciscy János és a nagy politikai műveltségű és humanitárius szellemű, törvényes hajlandóságú Daxner István indítására így jött össze 1848 május 10-re Liptószentmiklóson, Hodza Mihály városában az a nemzeti gyűlés, melyen megformulálták a szlovákok követeléseit. Az 1848 március 15-re következő összes szlovák gyűlések, mozgalmak a nyelvi és állampolgári kérdéssel foglalkoznak; követelik, hogy a szlovák nép és lakóhelye határoltassék körül és nyerjen kollektív nemzeti személyiséget, aminek elismerése az ország federalizációjához vezetett volna. A liptószentmiklcsi 14 pont nyíltan beszél erről. Ez elmondja, hogy a szlovák nép most ébred az 900 éves álmából; az ország legősibb nemzete, de a haza soká mostohája volt. Mint a haza földjének egykori birtokosa szívesen elfelejti a sérelmeket és az egyenlőség zászlaja alá hívja a többi magyarországi nemzeteket. Ne nyomassék el egyetlen nemzet sem; a szlovák nép nem akar uralkodni mások fölött, de magának is szabadságot akar s egyenjogúságot követel a magyar szent korona alatt. Nem igazi hazafi, aki nem tiszteli az ország többi nemzetének jogait. Magyarországon fel kell állítani a nemzetek testvéri egyenjogúságát. Az országgyűlés legyen nemzetek gyűlése, ahol minden nemzet nemzetként

nyerjen képviseletet, saját nyelve használatának jogával. Minden nemzetnek legyen külön gyűlése is. A nemzetek határait néprajzi alapon állapítsák meg. Ne legyen magyar kisebbség kényszerítve a szlovákok alá és fordítva. A megyei gyűléseken az anyanyelv, a vidék nyelve legyen a tanácskozási nyelv. Nem lehet igazi szabadság a magyar nyelv uralma alatt, hiszen a szlovák nép nem tud magyarul és bűn az ország és a nép ellen az érthetetlen nyelven való tanácskozás. A szlovák terület iskoláiban a szlovák nyelv legyen a tanítási nyelv. De a magyar megyék iskoláiban is tanítsák a szlovák nyelvet, ahogy tanítsák a magyart is a szlovákok, hogy a két nép közel kerüljön egymáshoz. Ismertessenek el a szlovák zászló jogai; állíttassák fel szlovák nemzeti gárda. Törvényes oltalom védje a nemzeti érzületet és Szlovenszón ne hivataloskodhassanak a szlovákok áruói.

B követelményeket nem hallgathatta meg az 1848-as minisztérium. A szlovákok ezután résztvettek a prágai szláv kongresszuson, majd meg új kapcsolatot szöttek a bécsi reakció köreivel. Így került sor 1848 végére a szlovák felkelésre. E felkelést Hurbán, Stúr és Hodza vezették; résztvevőik a fiatal intelligencia tagjai, bécsi csehek és lengyelek voltak; a szlovák nép nem mindenütt állott a Morvaország felől jött csapat zászlaja alá.

VII.

1849 után nem következett új politikai korszak a szlovák vezetők számára. Ellenkezőleg: mindenütt csalódások érték őket. 1861-ben kezdődik számukra az új politikai éra. 1861-ben újra felveszik azt a politikát, melyet az 1840-es években és 1848-ban kezdeményeztek, hogy t. i. Bécsben és az uralkodónál keresnek védelmet a magyar állam kiépítésével és a magyarosító törekvésekkel szem-

ben. A hatvanas évek Palárik és Radlinsky katolikus papok vezetésével tanúi Cyrill és Method kultusza fellelevenedésének. 1861 május 19-re Daxner István nagygyűlést hív össze Turócszentmártonban és itt újra felemelik a 48-as követelések zászlaját. A mintegy 6000 résztvevőjű gyűlésen újra a magyarországi nemzetek egyenjogúsítását és külön szlovák politikai terület körülhatárolását hangoztatják és ez ügyben memorandumot is visznek az uralkodó elé.

Az 1867-es kiegyezés, majd meg az 1868-as nemzeti-ségi törvény nem váltotta be a szlovákok reményeit. A központi magyar állam kiépítése hatalmas erővel haladt tovább. E fejlődésnek áldozata az az intézmény, mely szintén 1861 felbuzdulásának szülötte. A turócszentmártoni gyűlés után alapította a «Slovenská Matica» művelődési szervezetét Moyzes István volt zágrábi kanonok, utóbb besztercebányai püspök, a szlovák mozgalmak ekkori vezére, az illyr mozgalmak nagy barátja. Moyzes horvátországi módszerekkel akarta fejleszteni a szlovák mozgalmat. A «Slovenská Matica» a szintén a 60-as években keletkezett három szlovák gimnáziummal együtt erősen egyetemes szláv működést fejtett ki, úgyhogy a 70-es évekre a felvidéki magyar középrétegek javaslatára a kormány feloszlatta azokat.

1867 kora a 90-es évekig a tespedős időszaka a szlovák nemzetiségi politikában. De ekkor születnek meg a szlovák irodalom legnagyobb alkotásai, előbb Sládkovic András költészete, utóbb Hurbán-Vajaásky, a 48-as Hurbán fiának nagy regényei és Ország-Hviezdosláv gyönyörű versei. Ám a 90-es évekre már előkészül a nemzetiségi politika szolidaritása: a szlovákok már előbb is sokszor együttműködtek a magyarországi szerbekkel, a kilencvenes évekre összeköttetésbe lépnek a románokkal is. 1895-ben megalakul a nemzetiségi kongresszus, mely

1896-ra tiltakozik a Millennium megünneplése ellen s előkészíti az 1910-es évek parlamenti nemzetiségi együttműködését, illetve külpolitika propagandáját Magyarország ellen.

Ugyanekkor a csehekkel is újra szövődnek a régi kapcsolatok. Politikai elkeseredésében a hetvenes évektől éppen az az idősebb Húrban szövi őket újjá, aki a negyvenes években elszakítja a szlovák irodalmat a csehektől. A fejlődő cseh polgárság is szívesen tekint a Felvidék felé; cseh írók, festők, utazók gondolják a csehszlovák nemzeti egységet. A kilencvenes évektől kezdve a prágai «Ceskoslovenská Jednota» egyesület a maga nagy szervezeteivel, ösztöndíjaival a szlovákokat a csehek táborába vonja. A felvidéki középiskolákból szláv érzelmeik miatt távozó diákok prágai intézetekben és cseh tudományon nevelődnek.

VIII.

Az 1900-as években – a régi turócszentmártoni «konzervatív» és «pánszláv» irány hanyatlásakor – két áramlat uralkodik a szlovák mozgalmon, mely mind elkeseredettebben küzd a magyar politikával. Az egyik a realisták csoportja. 1898-ban Szokolcán indul meg lapjuk, a «Hlas», és szembefordul mind a turócszentmártoni régi pánszláv politikával, mind Magyarországgal. Írói, szerkesztői már a cseh iskolán felnőtt szlovák fiatalok. A csoportra Masaryk realista társadalmi és politikai szelleme hatott és a csehszlovák egység megvalósítása, a demokratikus politika volt céljuk. Legkiemelkedőbb alakjaik Srobár Vavro és Hodza Milán. Ez a csoport utóbb együttműködést talált Ferenc Ferdinánd környezetével, majd meg a magyarországi radikalizmussal is.

A másik: a katolikus politika. A Millennium után alakult magyar katolikus néppártból utóbb kiszakadt a szlo-

vák szárny és Önálló tevékenységbe kezdett. Ez a párt szólítja csatasorba a legnagyobb szlovák tömegeket. Vezetője az 1890-es évektől feltűnt Hlinka András. Ez a nagy szónok és agitátor egyszerre visz katolikus és nemzeti politikát. Óriási ereje a liberális magyar állammal, majd meg a felvilágosodott csehszlovák köztársasággal szemben az, hogy a kettőt összekapcsolja. Hlinka viharos politikája az 1900-as évektől egyre gyakrabban készíti közbelépésre a közigazgatási és egyházi hatóságokat. Ezek az összeütközések szolgáltatják a szlovák politika sérelmi anyagának zömét. Utóbb ez a párt hordozza a csehszlovák köztársaságban a szlovák önállóság, a politikai és szellemi egyéniség és különállás gondolatát.

E két csoport tevékenysége tölti be a szlovák politikát 1918-ig. Ám nem értek volna el eredményeket, ha Masaryk és Benes külföldi politikája és propagandája nem vonja be számításaiba a szlovák ügyet. A magyar megoldás hátterbe szorul; Hlinka is a csehszlovák irány híve, már az 1900-as évektől. Az 1918 októberi ad hoc turócszentmártoni közgyűlési határozat a felbomlás pillanatában a készületlen Felvidéket a cseh köztársasággal egyesíti. Ezzel új fejezete kezdődik a szlovák nemzet történetének.

IX.

Az új csehszlovák államban Hodza, a protestánsok és a realisták a cseh állami centralizáció hívei lettek, míg Hlinka katolikus politikája – már csak a racionalista és felvilágosodott csehek iránti ellenszenvből is – az önálló szlovák nemzeti egyéniség mellett nyilatkozott. 1848 és 1861 programja most a csehszlovák államiság ellen érvényesült.

Ez az ellenzékiesség a csehszlovák állam ellen szívesen utalt néha magyar kapcsolatokra. Utóbb meg a szudéta-

német politikával szőtt szövetséget. Amint a nemzeti szocialista Németország a csehszlovák köztársaság ellen készülődik, az autonomista küzdelem vezetői azonnal szövetségeseikül jelentkeznek. Így segítenek a szlovákok 1938 őszén megdönteni a csehszlovák egységet. A laza federációjú «második» cseh-szlovák köztársaság pár hónapot él csupán; 1939 márciusában Csehország német protektorátus alá kerül és a függetlenné lett* Szlovákia huszonöt évre védelmi szövetséget köt Németországgal. A német-szlovák viszony egyre szorosabb; a katolikus Hlinka-párt szélső szárnya, élén Tisoval és Tuka tanárral, munkálja e fordulatot. Az új szlovák államot nemzeti szocialista gyakorlat szerint szervezik; Hlinka-gárdát állítanak fel; erélyes intézkedéseket hoznak a zsidók ellen stb. Ez az államiság még fejlődése kezdetén áll, de nacionalizmusa rendkívül erős.

Vezetői, nagyrészt vidéki katolikus papok és a csehek állásaiba lépett vidéki kisközéposztály. A luteránus intelligencia visszaszorult. Hangoztatják a német szövetség értékét, de ugyanakkor felélesztik a szvatopluki hagyományt és az új állam teoretikusai Szvatopluk koronájának eszméjét emlegetik.

X.

A szlovák nemzeti fejlődés «intellektuális» jellegével szemben a ruszin nemzetiség története egészen más képet mutat. A szlovák mozgalom mindig nyugathoz kapcsolódott, a ruszin fejlődésben sokkal nagyobb szerepet játszanak a természeti és gazdasági tényezők mellett a Kárpáton túli kelet befolyásai.

Lakóhelye, gazdasági helyzete a ruszin népet dél felé utalja. Otthona az Északkeleti-Kárpátok déli pereme; ez a vidék a középponti Magyarország felé tárul s belülről

aránylag kevés összefüggéssel rendelkezik; e földet sem a táj, hanem az ott lakó nép jellege tette egységgé. A népi-nemzeti gondolat aránylag későn lép fel a ruszinok között, szinte már a XX. században; életükön eddig a Magyarországgal való gazdasági összefüggések és a bizánci-orosz világhoz vonzó vallási kötelek uralkodnak.

Otthonuk természetből szegény föld, a maga közép-ponttalan mivoltában hármás vonzás között él. Nyugatról hatott a keleti szlovák elem, mely itt felsőbbes, valósággal civilizációs tényező a primitív hegyi és pásztor-élet körében. Délről a magyar hatások vonulnak felfelé az erdős, hegyes völgyeken. Keletről, a mármarososi hegyek vonalán, a ruszinok a román elemmel keverednek s ez a hatás már fajilag is érezhető arculatukon. Nyugatról a történet régi századaiban a felsőmagyarországi nagybirtok hatása alakította a népet; a Eákócziaknak az erdélyi fejedelemségből való távozása után a Eákóczi-birtokok középpontja nyugatra, Sárosba és Kassára toldik át. Innét jönnek a jezsuiták, akik a XVII. század derekától a XVIII. század első két évtizedéig unitálják az eredetileg görögkeleti, Kievtől függő népet. Ez az a kor, mely lezárja a Ruténföld «erdélyi» korszakát; ez a terület eddig az erdélyi fejedelmek átmenő útja volt Felső-magyarország felé; de egyben Erdély küszöbe is volt; ezért igyekeztek maguknak mindig megszerezni az erdélyi fejedelmek az itteni uradalmakat. Az erdélyi hatás kiterjedt a népre is; így Bethlen Gábor korszaka mintegy «aranykora» a magyarországi ruszin vallásos irodalomnak; de e föllendülés mögött mindig ott van a protestáns térítés módszere és szándéka. Az erdélyi összefüggések látható eredménye, hogy ez a terület aztán hosszú időre a Rákóczi-ház birtokába kerül s valóságos külön uralom. Nép és nagybirtokos ekkori patriarkális összeköttetéseinek emléke az a hűség és kitartás, ahogy a szlovákokkal együtt a ruszin

nép is résztvesz II. Bákóczi Ferenc szabadságharcában. A «gens fidelissima» soká őrizte regéiben, dalaiban a Fejedelem emlékét, aki maga is nagy szeretettel beszél róluk. Mellette a múlt ködéből Mátyás király igazságos alakja bontakozik elő és emléke áthatol a galíciai kisoroszok regéibe is.

A primitív naturálgazdasági életformán, egészen a XX. századig, alig történt változás. A hegy és az erdő határozza meg a ruszin nép történetét és életét. A Magyarországra való letelepülés is az erdőirtás és a telepítés jegyében történt. Az ukrán és a csehszlovák történetírás őslakást hangoztat; a történelmi adatok arról beszélnek, hogy a ruszm település nem régibb a XIII. századnál; Nagy Lajos korában fejeződik be a település folyamata Koriatovics Tódor podóliai menekülő népének bejövetelekor. A nép vallási kapcsolata Kisoroszország felé mutat; a munkácsi püspökség és Kiev között állandó volt az orthodox vallási kapcsolat. Ez az orthodox vonzás utóbb az orosz nagyhatalmi politika eszköze lett. Midőn Oroszország a XIX. század végén újra visszafordul Középeurópa felé, megélénkül a kievi kapcsolat és az orthodox vallási propaganda, az 1910-es években állandó izgalom forrása. A híres máramarosi skizma-pör, közvetlen a világháború előtt, felfedi az orosz cári politika szándékait és ugyanekkor éles világot vet a ruszinok vallási feszültségeire is.

Külön jelentőséget nyert ez években az amerikai ruszin kolónia. A ruszinoknak mindig voltak intellektuális szórványaik, kivándorlóik. Az orosz tudományos életnek több ruszin eredetű kiválósága volt, pl. Venelin György, a bolgárok nemzeti szellemének nagy élesztője a XIX. század elején, szintén ruszin eredetű. A nép nagy tömege a XIX. század elején Amerikába vándorol a nehéz gazdasági helyzet elől, melyen a magyar kormányok akciói (Egan Ede) sem sokat segíthetnek. Itt kerülnek vezetőik kapcsolatba

Masaryk politikai munkájával s (Zsatkovics, Beszkid) fel-
 észlezték az 1848-ban az oroszok mellett fellépett Dobr-
 zanszky Adolf tradícióját, mely elég magányosan állott
 a magyarbarát, vagy erősen elmagyarosodott ruszin intel-
 ligencia körében. Masaryk és az amerikai ruszin vezetők
 megegyeztek a Magyarországtól való elszakadásban, bár
 egyikük sem körvonalazta a ruténföld és népe jövő
 helyzetét. Az 1918-as fordulatkor a három ruszin nem-
 zeti tanács ellentétes politikát folytatott. Az eperjesi a
 csehszlovák irányért szólalt fel, az ungvári a nagyukrán
 politikát követte, mely ezekben az években elég aktuális
 is volt, a már marosszigeti a magyar kapcsolat mellett fog-
 lalt állást. Utóbb a csehszlovák irány jutott túlsúlyra és
 Benes memorandumai arról győzték meg a békekonferen-
 ciát, hogy a Ruténföldnek a csehszlovák köztársaságok-
 hoz való csatolása nemzetközi érdek. A st. germai ni szer-
 ződés autonómiát ígért, mely sohasem valósult meg a cseh-
 szlovák köztársaságban.

A csehszlovák korszak a modern ipusztriális társada-
 lom módszereivel közeledett e természeti föld felé s így
 megbontotta a régi viszonylatokat, szláv szellemben nevelte
 az új ruszin intelligenciát, mely a modern racionalista
 polgáriasodás útjára lépett, A csehszlovák köztársaság
 különben csupán letétnek tekintette e földet: arra számí-
 tott, hogy azt adott esetben átbocsájthatja akár a polgári
 Oroszországnak, akár az új ukrán hatalomnak. Különös-
 képp szüksége volt a Ruténföldre azért is, hogy megakadá-
 lyozza a magyar-lengyel közös határt. Ez a táj volt Cseh-
 szlovákia hídja keletre, a szláv testvériség, illetve a kis-
 antant felé.

A Ruténföld népében ezalatt különféle politikai és
 társadalmi áramok kavartak, melyeket a politikai és
 társadalmi felvilágosodás és öntudatosodás keltett életre,
 A kommunista és szocialista iránynak igen sok követője

volt; mellettük a cseh és szlovák párfok i« igyekeztek híveket szerezni. Ugyanekkor a lengyel-ukrán területekről óriási arányban áramlott át a Kárpátokon az új ukrán nacionalizmus. Sokan lettek hívei annak a felfogásnak, hogy a ruszin nép a nagy ukrán rokonnép közvetlen része, de voltak hívei a helyi iránynak (mely Magyarország felé vonzódott) és a nagyorosz iránynak is, mely a nagyorosz nép részének tekintette a ruszinokat. Ez a zavar kifejezésre jutott a nyelvi kérdésben is: soká nem tudtak megállapodni abban, hogy vájjon az irodalmi és tanítási nyelvben a helyi tájnyelvet (s a sok dialektus közül melyiket?), az ukrán-kisoroszt vagy a nagyoroszokat kövessék?

1938 eseményei döntöttek a Ruténföld sorsáról is. 1989 elején ez a terület visszatért Magyarországhoz. Azóta a magyar kormányzat a szűkebb haza szempontjait érvényesíti az ukrán és szláv iránnyal szemben. Visszaállították a megyei közigazgatást és a magyar nyelvet; ugyanekkor a ruszin nemzeti megnyilvánulásoknak is utat nyitottak a helyi szükségletek szerint.

Gogolák Lajos.

IRODALOM.

A szlovák kérdés. Steier Lajos: A tót kérdés. Liptószentmiklós, 1912. A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben, I-II. Budapest, 1937. Ugyancsak ő adta ki Beniczky Lajos bányavárosi kormánybiztos iratait, – a két utóbbi munka Magyarország újabkori történetének forrásai-ban. Mai szlovák szempontok: Frantisek Hrusovsky: Slovenské dejiny. Turc. Sv. Martin, 1939. A cseh-szlovák összefüggések történetét is nyújtja Zdeněk Tobiška nagy munkája: Politické dějiny óeskoslovenského národa od r. 1848. az do dněšni doby. I-IV. Praha, 1932-1937. A protestáns kor irodalmáról 1.: Szilády Jenő: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517-1711. Budapest, 1939. A protestáns-rendi korszakról Jiri TanovékV, Sborník k 300. vyroci kancionálu CytharaSanc-

torum. Bratislava, 1932. A jozefinizmus irodalom történetét 1.: Jan B. *Čapek*: (Jeskoslovenská literatura tolcrancní 1781-1861. Praha, 1933. A szlovák protestantizmus és a husziták folytonosságát ismerteti: Branislav *Varsik*: Husiti a reformácia na Slovensku do zilinskej synody. Bratislava, 1932. A jozefinizmus szelleméről 1.: L. *Vilikovsky*: Dejiny literárnych spoločnosti malohontskyeh. Bratislava, 1935., Albert *Pražák* .-Slovenské studie. Bratislava, 1920. A csehszlovák gondolat kezdeteiről Albert *Prázak* munkája: Dejiny spisovné slovenstiny po dobu Stúrovu. Praha, 1922. Prazáktól a csehszlovák gondolat bibliográfiai adalékai: Ceskoslovensky národ c, Bratislava, 1925. A szlovák nacionalizmus katolikus kezdeteiről 1. pl. Anton Aug. *Bánik*: Jan Baltazár Magin a jeho politická, národná i kulturná obrana Slovákov roku 1928. Trnava, 1936. *Trnavsky Sbornik*. Bratislava, 1935. A cseh és szlovák szellem első XIX. századi érintkezéseiről 1. Josef *Hanus*: Dobrovsky a Slovensko. Bratislava, 1924. A szlovák romantika koráról 1.: *Wagner* Ferenc: A szlovák nacionalizmus első korszaka. Budapest, 1910. Kollár szerepéről 1.: Miles *Weingari*: Jan Kollár, Rozpravy o slovanskó vzájemnosti. Praha, 1929. A 10.es évek küzdelmeiről 1. a kor röpiratirodalmából: Ludwig *Stur*: Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus. Wien, 1845. MM. *Uodza* V. D. M.: Der Slovak. Prag, 1848. Szózat a szláv nyelv érdekében. Besztercebányán (é. n.) Schreiben des Grafen Carl Zay an die Professoren zu Leutschau. Leipzig, 1841. S. H . . .; Apologie des ungarischen. Slawismus. Leipzig, 1843. L. M. *Seh...*: Der Magyarismus in Ungarn. Leipzig, 1843. C. *Beda*: Vertheidigung der Deutschen und Slawen, in. Ungarn. Leipzig, 1843. *Caplovic*: Über Ungarns, Magyarisirung (Wien, 1841) stb. Stúr eszmevilágára 1.: L. *Stúr*: Das Slawenthum und die Welt der Zukunft (kiadta Josef *Jirdsek*), Bratislava, 1931., továbbá ugyancsak Josef *Jirásek* kiadásában: Ludovit Stúr: Stary i novy vi Slováku. Bratislava, 1935. Turc. Sv. Martin, 1941 (D. *Rápant*, Fr., *Hrusovszky*, Fr., *Bokes* értekezéseivel). A kiegyezés koráról 1.: Albert *Prózák*: Studentská léta Svetozara Húrban a Vajanského. Bratislava 1925., továbbá ugyanőtöle: Jozef Skultéty. Bratislava, 1924. Dr. vitéz *Buttkay* László: A felvidéki szlovák középiskolák megszűntetése 1874-ben. Pécs, 1939. Ezenkívül 1. *Grünwald* Béla, *Mudron* Mihály stb. írásait, röpiratait. A világháborús politikáról beszámolnak *Masaryk* és *Bcnes* emlékiratai: az

államépítési tárgyalja *Strobâr* Vavro emlékiratai mellett Ferdinand *Peronika* nagy műve: Budováni statu. I-IV. Praha, 1930. A békekonferencia memorandumai Hermann *Raschhof* er kiadásában: Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920. Berlin, 1937. A turócszentmártoni határozatról: M. *Greco*: Martinská deklarácia, Bratislava, 1939. Hlinka működéséről: Karol *Sidor*: Andrej Hlinka. Bratislava, 1934. Az új szlovák államról: Michael *ßükwßptz*: Die Slowakei. Leipzig. A határkérdésről: Fedor *Hoiidek*: Vznik hranic Slovenska, Bratislava, 1932. Az új szlovák állam határaitól: Branislav *Varsik*: Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten. Bratislava, 1940; a kérdéshez 1. magyar részről gróf *Révay* István és *Kniezsa* István vitairatait. Az új szlovák állam nemzeti szocialista alapjairól: Stefan *Polákovic*: Slovensky národný socializmus. Bratislava, 1941. és ugyanettől a szerzőtől: K základom slovenského statu. Turc. Sv. Martin, 1939. *A ruszin kérdés*. Általános összefoglalást adnak: *Bonkáló* Sándor: A magyarországi rutének, Budapest. *Bonkáló* Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés, -(Pécs, 1935. *Kemény* Gábor: Verhovina feltámad. Budapest, 1939 (népszerű összeállítás). A politikai történések mélyreható magyarázatát adják *Darás* Gábor munkái: A Ruténföld elszakításának előzményei (Újpest), továbbá: A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest, 1938. Az 1848/49-es 'osztrák-oroszbarát magyarellenes álláspont kifejtése: Rede des ungarischen Landtags-Abgeordneten Adolf Ritter von Dobrzansky in der Adress-Angelegenheit. Wien, 1861. A csehszlovák álláspont hivatalos kifejtését adja: Kamii *Krofta*: Die Podkarpatská Rus und die Tschechoslavakei. Prag, 1934. Település- és gazdaságtörténetet ad: dr. Eugen *Perfekij*: Sociálné-hospodáské pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII-XV. Bratislava, 1924. A csehszlovák történetírás öslakási szempontjait hangoztatja: dr. Václav *Chaloupecky*: Dvě studie k dějinám Podkarpatská. Bratislava, 1925. Koriatovics Tódor és népe letelekezésével foglalkozik: dr. Eugen *Perfekij*: Dvě stati k dějinám Podkarpatske Rusi. Bratislava-Turc. Sv. Martin, 1922. Mátyás király hagyományáról beszél ugyancsak *Perfekij* munkája, mely a Mátyás-mondakör galíciai folytatását is kimutatja: Podkarpatske a halicskoruské tradice v králi Mátyásovi Corvinovi. Bratislava, 1926. A legrégebb magyar munka, egyben

az első munka a ruszin népről is *Decsy* Antal könyve: A magyar oroszokról. Kassa, 1798. A ruszin nép vallási történetét adja *J. Basilovits* nagy munkája: *Brevis notitia Fundationis Theodori Koriatovics* . . . I-VI. Kassa, 1799-1805., továbbá: *Hodinka* Antal: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest, 1909. Az autonómia kérdéséről 1. *Balogh-Beéry* László: A rutén autonómia. Pécs, 1937.; továbbá: *Hans Ballreich*: Karpathenrussland. Ein Kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischer Nationalitätenpolitik. Heidelberg, 1938.

TARATALOM

	Lap
Előszó	5
<i>Kniezsa István: A szlávok őstörténete</i>	7
<i>Zsirai Miklós: Oroszok és finnugorok</i>	41
<i>Fügedi Erik: A nyugati szláv néphatár története</i>	58
<i>Lukinich Imre: Orosz-ukrán történet</i>	75
<i>Trócsányi Zoltán: Az orosz műveltség kialakulása</i> ...	93
<i>Divéky Adorján: Lengyelország történelmi fejlődése</i> ...	111
<i>Hadrovics László: A déli szláv népek kultúrája</i>	132
<i>Gogolák Lajos: A pánszlávizmus</i>	150
<i>Kniezsa István: Magyar-szláv nyelvi érintkezések</i>	168
<i>Hadrovics László: Magyar-szláv irodalmi érintkezések</i>	189
<i>Gunda Béla: Magyar szláv néprajzi kapcsolatok</i>	205
<i>Thim József: A horvátok és a hazai szerbség a magyar történetben</i>	227
<i>Gogolák Lajos: A szlovák és ruszin nemzetiség története</i>	253